

SYMBOLAE EUROPÆAE

POLITECHNIKA KOSZALIŃSKA

SYMBOLAE EUROPÆAE

STUDIA HUMANISTYCZNE
POLITECHNIKI KOSZALIŃSKIEJ

nr 13

KOSZALIN 2018

Rada Naukowa

Bolesław Andrzejewski (Founding Father, Poznań), Jorge Baptista (Faro, Portugalia), Anna Bączkowska (Bydgoszcz), Ladislav Cabada (Praga, Czechy), Richard Coates (Bristol, Wielka Brytania), Maria Czaplicka-Jedlikowska (Bydgoszcz), Catalin Ghita (Craiova, Rumunia), Jacek Knopek (Toruń), Wolfgang Mieder (Vermont, USA), Czesław Partacz (Koszalin), Bogusław Polak (Koszalin), Marzena Toumi (Warszawa), Harald Ulland (Bergen, Norwegia), Wiesław Wysocki (Warszawa), Damien Villers (Toulouse, Francja)

Zespół redakcyjny nr 13

Zbigniew Danielewicz (redaktor naczelny), Martyna Gibka (sekretarz redakcji, redaktor językowy), Lidia Sudakiewicz (redaktor językowy), Izabela Dixon (redaktor językowy)

Zespół redakcyjny SE

Zbigniew Danielewicz (redaktor naczelny), Martyna Gibka (sekretarz redakcji), redaktorzy językowi: Izabela Dixon, Anna Nieroda-Kowal, Lidia Sudakiewicz, redaktorzy merytoryczni: Marek Górka, Michał Polak, Iwona Wierzchowiecka-Rudnik

Projekt okładki

Agnieszka Bil

Skład, łamanie

Karolina Ziobro

Więcej informacji o czasopiśmie i redakcji – <http://symbolae.tu.koszalin.pl>

© Copyright by Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej
Koszalin 2018

WYDAWNICTWO UCZELNIANE POLITECHNIKI KOSZALIŃSKIEJ
75-620 Koszalin, ul. Raławicka 15-17

Koszalin 2018, wyd. I, ark. wyd. 11,82, format B-5, nakład 100 egz.
Druk: INTRO-DRUK, Koszalin

Spis treści

PAUL MCNAMARA

Introduction to article by Ambassador of Ireland, Dr Gerard Keown 9

GERARD KEOWN, JE AMBASADOR IRLANDII

'Ireland of the East and Poland of the West': Reflections on the intersections between Poland and Ireland 11

JĘZYK I MEDIA

ZUZANNA CAL

Cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers – a foreign accent rating study 21

DOROTA ELŻBIETA SKOWROŃSKA

The True Name of Things. Invented languages in Ursula K. Le Guin's fiction 37

ALEH KOPACH

Grammatical way of naming American and Belarusian swamps 49

MARTYNA GIBKA

Analiza porównawcza funkcji nazw własnych postaci w powieści Terry'ego Pratchetta Feet of Clay i jej polskim przekładzie zatytułowanym „Na glinianych nogach” 67

STEFANIA ALINA CHERATA

'Never Be Rude to an Arab...': Political Correctness Humour and Dialogue 83

MAGDALENA NAPIERAŁA

Konstruktywizm komunikacyjny w retoryce komunikatów reklamowych 105

PIOTR SZARSZEWSKI

Odmienność i odmienność paradoksalna w reklamie 117

POLITYKA I FILOZOFIA

CATALIN GHITA

Ethics as Fear of Anarchy: The Absurdity of Taboos 135

MICHAŁ RULSKI

Próba przeanalizowania polskiej polityki zagranicznej dzięki koncepcji soft power 145

TOMASZ GWÓŹDŹ

Idea silnej prezydentury w okresie „transformacji ustrojowej” w Polsce 161

MIKOŁAJ LISEWSKI

Bierna rewolucja. Antonio Gramsciego teoria hegemonii kulturowej 175

IGOR POGONOWSKI

Stan wiedzy o bezpieczeństwie socjalnym osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników – analiza porównawcza 187

VARIA

GABRIELA JURANEK

Dekolt jako symbol wyzwolenia. O modzie na głębokie dekolty w oświeceniowej Francji 199

ZUZANNA CAL

The 1st conference for under/post-graduate and doctoral students 'Young Philologists of the 21st Century.' Koszalin, 25.05.2018 213

RECENZENCI nr 13 217

Contents

PAUL MCNAMARA

Introduction to article by Ambassador of Ireland, Dr Gerard Keown 9

GERARD KEOWN, AMBASSADOR OF IRELAND

'Ireland of the East and Poland of the West': Reflections on the intersections between Poland and Ireland 11

LANGUAGE AND THE MEDIA

ZUZANNA CAL

Cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers – a foreign accent rating study 21

DOROTA ELŻBIETA SKOWROŃSKA

The True Name of Things. Invented languages in Ursula K. Le Guin's fiction 37

ALEH KOPACH

Grammatical way of naming American and Belarusian swamps 49

MARTYNA GIBKA

A comparative analysis of functions served by characters' proper names in Terry Pratchett's Feet of Clay and in the Polish translation of the novel 67

STEFANIA ALINA CHERATA

'Never Be Rude to an Arab...': Political Correctness Humour and Dialogue 83

MAGDALENA NAPIERAŁA

Communication constructivism in the rhetoric of advertising messages ... 105

PIOTR SZARSZEWSKI

Dissimilarity and paradoxical dissimilarity in advertising 117

POLITICS AND PHILOSOPHY

CATALIN GHITA

Ethics as Fear of Anarchy: The Absurdity of Taboos 135

MICHAŁ RULSKI

An attempt to analyze Polish foreign policy basing on the concept of soft power 145

TOMASZ GWÓŹDŹ

The idea of a strong presidency in a period of political transformation in Poland 161

MIKOŁAJ LISEWSKI

Passive revolution. The theory of cultural hegemony of Antonio Gramsci ... 175

IGOR POGONOWSKI

State of knowledge about social security of persons subject to social insurance of farmers-comparative analysis 187

VARIA

GABRIELA JURANEK

Neckline as a symbol of freedom. A history of deep necklines in the 18th century French fashion 199

ZUZANNA CAL

The 1st conference for under/post-graduate and doctoral students 'Young Philologists of the 21st Century.' Koszalin, 25.05.2018 213

Paul McNamara
Politechnika Koszalińska

INTRODUCTION TO ARTICLE BY AMBASSADOR OF IRELAND, DR GERARD KEOWN

The following article is the text of a lecture delivered by His Excellency, Dr Gerard Keown, Ambassador of Ireland to Poland, at the Technical University of Koszalin on 24 March 2017. Having been invited by the Department of Humanities to talk on Irish and Polish historical connections, the Ambassador's two-day visit was the first time any Irish ambassador had visited the city of Koszalin in an official capacity. Since taking up his post in February 2015, Ambassador Keown has sought to deepen the already dynamic and excellent relations between Ireland and Poland which have grown especially during the last decade or so, following Poland's joining of the European Union. An historian in his own right, Ambassador Keown is the author of *First of the Small Nations: The Beginnings of Irish Foreign Policy in the Inter-War Years, 1919-1932* (Oxford University Press, 2016). Although this article is mainly focused on historical questions, it also covers current developments in Irish-Polish relations, both cultural and economic. Indeed, not only does the Polish community constitute Ireland's largest ethnic minority but there is a small but vibrant Irish community in Poland. Moreover, as the article points out, the annual Polska Éire Festival celebrates the contribution of the Polish community to Irish life while in Poland, the Embassy has established Network Irlandii to connect Poles who have lived, worked or studied in Ireland. In addition, Poland is an important economic partner for Ireland with two-way trade worth €3.4 billion having been conducted in 2016 and growing annually by 15%. Apart from delivering this well-attended lecture, Ambassador Keown had the pleasure of getting to know the students and staff of the Technical University of Koszalin, as well as meeting with members of local government.

Lecture by Ambassador of Ireland, Gerard Keown,
Politechnika Koszalińska (Koszalin University of Technology)
24 March 2017

‘IRELAND OF THE EAST AND POLAND OF THE WEST’: REFLECTIONS ON THE INTERSECTIONS BETWEEN POLAND AND IRELAND

It is a pleasure to be with you today, in the beautiful city of Koszalin.

I am grateful for invitation to the organiser of today’s conference, Mr Paul McNamara. I would also like to thank the Rector of the Koszalin University of Technology University, Professor Tadeusz Bohdal, and the Dean of the Department of Humanities, Professor Michał Polak for hosting the lecture today.

Ladies and Gentlemen,

Ireland and Poland each have long, rich and contested histories. Indeed, it has been said of both countries that we have, in our own way, suffered from too much history. But do we have a common history? It is an interesting question.

An Ambassador’s task is to promote the ties between two countries, but also to reflect on the connections that underpin them.

I have chosen to call my paper today ‘Ireland of the East and Poland of the West’ because of the parallel situations of Ireland and Poland for much of history. A quote from an Irish trade unionist in 1918, it captures in my view a sense of a common fate and a shared cause. But when did this feeling begin? Let’s see.

We Irish are good at telling stories, our own stories for sure, but also those of others.

It was an Irishman who was first to tell the Polish story in English, when Bernard Connor published his two-volume *History of Poland, its Ancient and Present States* in 1698. There is a copy in the National Library in Warsaw.

Connor was an interesting man. A native of Kerry, he spent a year in Warsaw as Jan III Sobieski’s personal physician in 1694 before accompanying the king’s only daughter, Teresa Kunegunda, on her journey to Brussels to be married. Connor’s book, in which he details the history and geography of the

Commonwealth in its glory days, was based on his year in Poland and the conversations he had on the way from Warsaw to Brussels.

Connor's *History* was influential in its time, but his was an isolated example of contact between Ireland and Poland. Geography conspired to turn Ireland's merchant ships south and west towards France and Spain rather than east and north towards the Baltic and Poland.

For long decades Poland and Ireland remained largely unknown to each other.

We can speak of intersections rather than lasting engagements. Our experiences were not so much in common as parallel.

It is only towards the end of the eighteenth century that we begin to see parallels drawn between Poland and Ireland. These parallels were drawn predominantly by Irish nationalists.

The first to do so were the United Irishmen, founded in 1791 with a mission to unite Protestants, Catholics and Dissenters behind the cause of Irish liberty. How to reconcile the different traditions on the island of Ireland is a defining theme in Irish history. It was natural that there should be interest in how Poland, that other multi-faith polity, arranged its affairs.

For the United Irishmen, Poland was an example to be followed. A gathering was held in Belfast in 1792 to celebrate the anniversary of the constitution of the 3rd of May, while their *Northern Star* newspaper told its readers 'we cannot sufficiently admire the judgment, the ability, the policy, which it displays on every page.'

In his pamphlet 'An argument on behalf of the Catholics of Ireland', the leader of the United Irishmen, Theobald Wolfe Tone, cited Poland as an example of a country in which a Catholic population espoused the cause of liberty and in which cooperation and tolerance between faiths had been achieved.

But the tide of history was not working in Ireland or Poland's favour.

Tadeusz Kościuszko's failed rising of 1794 and the final cruel partition that followed it, aroused deep sympathies among the United Irishmen and Wolfe Tone in particular.

Kościuszko's Rising inspired Tone in the 1798 Rising in Ireland, which suffered a similar fate. In his speech from the dock having been condemned to death, Tone invoked Kościuszko's spirit and his call to arms. Parallels were drawn, too, between Kościuszko and Robert Emmet, who led a second unsuccessful rising in Ireland in 1803. This was a parallel Maria Konopnicka would evoke a century later, in her 1908 poem *Robert Emmet's Kiss*.

This year marks the 200th anniversary of Kosciuszko's death and I hope the parallels with Ireland will feature as part of the events.

The thought that strikes me here is that it is the Poland of the Partitions rather than that of the Commonwealth with which Irish nationalists drew parallels. This was an affinity derived from a shared loss of independence, in Poland with the final partition of 1795, and in Ireland with the loss of legislative independence and the forced union with Britain of 1800. By extension it was an affinity not shared by those in Ireland who wished to retain the country's links with Britain.

In the century that followed, failed risings in both countries were accorded heroic status. The pattern of historical experience for Poles and Irish under their respective rulers were different, of course. Conditions differed starkly among the three the three Partitions, and between all of them and Ireland. But there was similarity enough to convince nationalists in Ireland and Poland that theirs were parallel causes.

Of course, in both countries a tradition of seeking autonomy and eventual independence through constitutional and non-violent means competed with an insurrectionary tradition embracing the physical use of force.

There are parallels, too, between the Young Ireland and *Młoda Polska* movements, and the romanticist literature which accompanied each. A poem in the Irish nationalist newspaper, the *Nation*, at the time of the 1863 Uprising in Poland referred to Ireland as the 'Poland of the seas'. A few years later, A.M. Sullivan's celebrated *Story of Ireland* published in 1880, picked up the parallels with Poland, referring to Ireland as 'this western Poland-this "Poland of the seas."'

The Irish MPs John Pope Hennessy and William Smith O'Brien took up the cause of Poland and the 1863 Uprising, visiting Poland that year. We will hear about this later from Katarzyna Gmerek. The cruelty with which the Rising was suppressed in the Russian Partition convinced many Irish nationalists that only through self-reliance and not foreign aid could independence for Ireland be secured.

Over the course of the nineteenth century, Irish and Polish nationalists rubbed shoulders in the cafes and revolutionary salons of Paris, Rome and London, while at the start of the twentieth century they attended the same conferences of subject peoples in The Hague in 1907 and London in 1910.

But if their causes and their goals may have been common, their actions were not. The reality of European politics at the time was that for Poles, the intervention of Britain was something to be wished for; while for some Irish

nationalists the threat posed by Russia to British interests was something to be savoured. For much of this time, we cannot speak of meaningful engagement or interaction, but rather intersection and the sympathy of those who endure a common fate.

Of course, the intersections that did exist between Ireland and Poland – and between Poles and Irish people – were not defined solely by nationalism.

The story of Paweł Edmund Strzelecki and the many lives he saved during Ireland's Great Famine is only now being properly told. One of Poznań's famous sons, Strzelecki raised over £250,000 – an enormous amount at the time – to relieve starvation in Ireland's westernmost counties. He left us a harrowing account of what he witnessed. Strzelecki's life-saving work was recognised earlier this year with the unveiling of a plaque in Dublin. I was proud to be present.

We should also recall the influence of Thomas Moore on Adam Mickiewicz, who translated Moore's *Meeting of the Waters* and said it was only through Moore's writings that he could feel the beauty of the English language. Three of Moore's *Irish Melodies* were translated by that other giant of Polish poetry, Juliusz Słowacki. And in the musical sphere, there is the influence of John Field on Frederic Chopin.

The experience of WWI transformed the political situation in both Poland and Ireland.

Polish newspapers reported the Easter Rising in Dublin in 1916, focussing on the parallels with Poland. Looming large in their coverage was the Rebel Countess' Constance Markiewicz, wife of a Polish Count and the first Irish woman parliamentarian and minister. The journal *Świat* called her a 'modern Irish amazon' and drew parallels between Ireland Poland. She remains a symbol of Polish-Irish ties. There is a school named after her in Bemowo in Warsaw.

For many Irish nationalists, the resurrection of 'a free and un-partitioned Poland' was as just a cause as that of Ireland and its claim to self-rule.

The trade unionist, Louie Bennett, summed this feeling up when she told a meeting of the Irish Women's International League in February 1918 that 'Ireland of the East' would surely support 'Poland of the West' in its bids for independence. The suffragist and nationalist, Hanna Sheehy Skeffington, said something similar in October 1917 at a meeting of subject peoples in New York.

When the Irish declared independence from Britain in 1919, an appeal was made to the new Polish state for support. The document was written in Polish – there is a copy in the library of the Adam Mickiewicz University in Poznan. But

the reborn Polish state had troubles of its own, in fighting off the Red Army, and was not in a position to take up any cause other than its own.

Next year we will mark the centenary of the Easter Rising of 1916 and the events that led to the independent Irish state. As part of a global programme of events, conferences in Warsaw and Poznan explored the parallels and the differences between the Polish and Irish paths to independence.

In the early years of independence, the paths of the Irish and Polish states did not immediately cross. A continent separated us and, although we sat together in the League of Nations, each was preoccupied with creating institutions of state and rebuilding the economy, free from outside interference.

Developments in Poland were not without their influence on Irish life. When the Irish constitution was written in 1922, the drafting committee had before it copies of the basic laws of other countries, Poland's included, in a volume of *Select Constitutions* commissioned by the Irish parliament. Fifteen years later, when the constitution that today governs Irish life was being drafted, the Polish example was again one of the sources referred to by the drafting committee.

A Polish diplomatic presence was established in Dublin in 1929, under Tadeusz Wacław Dobrzyński, as Consul General. In a far cry from today, the Polish community could fit inside a single Dublin church in 1930, for the first official 3 May celebrations in Ireland.

Dobrzyński's career in Dublin would span twenty-five years, representing the London-based government-in-exile during the dark years of World War II and their aftermath.

If there was no Irish embassy in Poland, an Irish diplomat, Sean Lester, would play an important role as League of Nations High Commissioner in Gdansk from 1933 to 1936. Lester was one of the first to warn of the danger posed by Nazism. I am pleased to note that one of your lecturers, Paul McNamara, is an expert on Lester and his time in Gdansk and has published on the subject. Lester has been honoured by the City of Gdansk and his portrait hangs in the headquarters of the Irish Foreign Ministry in Dublin.

After the war, there were approaches from the Warsaw-based government, but Ireland maintained relations with the Government-in-Exile, and would do so until 1958. For a while there was speculation that the London government might even move to Ireland and unofficial soundings were made.

Initially, Ireland's post-war relief efforts were focused in Western Europe, but emergency beef supplies were shipped to the port of Gdynia in 1946 and funds were given to the International Red Cross's relief effort in Poland. Plans were

developed by the Irish Red Cross with government backing to rebuild a hospital in Warsaw.

There was some discussion about opening an Irish embassy in Warsaw. Weighing against this were growing concerns in Dublin about persecution and repression within Poland, and a reluctance to recognise a communist regime.

Soundings were taken in Rome, with Cardinal August Hlond and with Pope Pius XII. The decision was taken not to recognise the communist regime. It was not without its costs, when Warsaw joined the Soviet veto on Ireland's UN membership. Plans to construct the hospital in Warsaw were abandoned and relief aid dwindled as the Cold War division of Europe took hold.

It was during these years that Ireland became a temporary home for hundreds of Polish soldiers and airmen. They came to study at Irish universities at the request of the government-in-exile, the first group arriving in 1946. The drive to bring them came from the President of University College Cork, Professor Alfred O'Rahilly. A Polish House was established in Cork, where Polish students lived, providing a focus for Polish activities.

For a while the Polish connection in Ireland thrived, but it proved to be short-lived. Most moved on, finding new lives in Britain and the United States. Few remained in Ireland when the scheme came to an end.

This is a little-known episode in Irish-Polish history, one that Dr Bożena Cierlik of University College Cork is working to uncover. It reminds us that the history of our engagement is richer than we might suppose. It is also a reminder of the need to work hard to maintain people-to-people connections, which can falter if not sustained and renewed,

In another little known connection, archives of the Polish Ministry of Foreign Affairs were stored in Dublin for safe keeping from 1943 until 1959, when they were moved to the Hoover Institute at Stanford.

Another again, is the government in exile's proposal to create a Polish Cultural Institute in Ireland. A conference was held in Dublin in 1946 to discuss the idea, but the prevailing conditions in Poland meant few could travel and the idea did not get off the ground.

One of those who did make it to Dublin was Jan Łukasiewicz, a former Rector of Warsaw University and founder of the acclaimed *Lwów School of Mathematical Logic*. He lectured at Irish universities until his death in 1956.

Ireland was one of the last countries to recognise the London government. Dobrzyński remained Consul General in Dublin until 1954. His daughter

published a biography of her father, *An Unusual Diplomat*, in 1998 in which she recounts his work for Poland in Ireland.

He was replaced by Zofia Zaleska, sister-in-law of August Zaleski, president of the government-in-exile. In another example of intersections, her husband, had known Constance Markiewicz's husband, Kazimierz, when they had both worked at the Teatr Polski in Warsaw.

Formal relations came to an end in March 1958, when the Polish consulate closed. For some years after, there were no relations with between Ireland and Poland.

Diplomatic relations with the People's Republic of Poland were not established until 1976, but there was no Irish embassy in Warsaw or Polish presence in Dublin. Contact was limited, with little real engagement between governments.

Things were different on the football pitch, with the Irish and Polish teams playing throughout the decades of Communist rule. Indeed, Ireland has played more football matches against Poland than any other country – a total of twenty-seven encounters. The first match was played in Warsaw in 1938 and the most recent encounter was played last month. For those with an interest, the tally is in Poland's favour. I hope everyone remembers about the experiences of Irish supporters during the golden days of the Euro Championship in 2012. As I think about these few weeks, I am struck by the power of sport to bring people together.

It was the historic change of 1989, when democracy was restored in Poland that opened a new era for Poland and, with it, the chance to create a new relationship between Ireland and Poland. The Irish government responded immediately, opening an office in Warsaw in the autumn of 1989 which formally became an embassy the following year. It was the first Irish diplomatic presence not just in Poland, but in Central or Eastern Europe. A Polish embassy opened its doors in Dublin a year later.

From the beginning, Ireland supported Poland's wish to become a member of the European Union. Having benefitted from membership ourselves, we believed the benefits should be extended to the countries of Central and Eastern Europe. To help Poland prepare for membership, the Irish government began a scheme in 1992 to bring Polish officials to Ireland to work alongside Irish civil servants and learn from our experience of the EU. This scheme ran for sixteen years, until 2009, and hundreds of Polish officials took part.

At the individual level, new possibilities were created for Polish and Irish people to travel, meet and get to know each other. I was one of them, visiting Poland for the first time as a first year university student in the summer of 1990.

It is wonderful to see the transformation that has been achieved when I returned to Poland as Ambassador this year.

Within the framework of the EU, sustained, contact and engagement became possible. As members of the EU, Ireland and Poland are working together to advance shared goals and interests and to promote common values abroad. Shared EU membership has brought us together in ways that could only be imagined by an earlier generation.

We are proud in Ireland that Poland formally became a member of the European Union in Dublin, on 1 May 2004. We are proud, too, that we opened our labour market to citizens of the new Member States in 2004. In the years that followed, tens of thousands of Polish men and women have come to Ireland to work, live and study. Today some 150,000 Poles live in Ireland, making them the largest foreign community in Ireland. Polish is now the most spoken foreign language.

Poles are a feature of Irish life, our friends and neighbours, workplace colleagues and, members of our family.

To celebrate their contribution to Irish life, the Irish government sponsored the first ever Polska Éire Festival was held in 2015, a week-long series of events across Ireland celebrating the cultural, sporting, business, political and, above all, personal ties between Polish and Irish people. The Polska Éire Festival has now become an annual event – this year's festival begins in late May.

The presence of the Polish community has transformed relations between Ireland and Poland. At the start it meant a daily bus service from Dublin to Warsaw, followed by Polish language newspapers, the appearance of Polish food aisles in supermarkets, and the now everyday sight of the *Polski sklep* on Irish high streets. The daily bus service has been replaced by fifty-five flights a week to Ireland from twelve Polish cities including Goleniów and Gdansk. Last year, there were some 820,000 air journeys between Poland and Ireland.

Ireland and Poland are now more closely connected than at any time in history.

A dynamic trading relationship has been built up, worth over €3.1 billion a year. Irish exports to Poland and Polish exports to Ireland are both growing by an estimated 15 a year.

A new generation is growing up, both Irish and Polish. There are an estimated 25,000 children living in Ireland whose parents are Polish. When I think of what this means, a generation of young men and women, speaking Polish and English, and with a sense of being both Irish and Polish, I am confident for the future of Irish-Polish relations.

And among the many Poles who have lived in Ireland and returned home to Poland, some have brought with them children who were born in Ireland. These young people and their families are a new and unique part of Ireland's global diaspora, forming yet another bridge between Ireland and Poland.

I look forward to the day when this new generation, comfortable with both Irish and Polish identities, will play their part in developing business, cultural and sporting relations between Ireland and Poland. Perhaps in the not too distant future, we will see Polish names on the back of our sporting jerseys, or speaking from a podium like this representing Ireland abroad.

One thing is certain, the Irish government is committed to working with Polish people who have lived, worked or studied in Ireland and returned home to Poland, and to catering for the needs of the Irish diaspora here in Poland. A new policy on diaspora engagement published earlier this year includes a specific reference to Poland. The Embassy has created Network Irlandii to enable Poles to retain their connections with Ireland.

Ties between us are no longer shaped by isolated encounters.

We are living through the most sustained and intensive period in Irish-Polish relations.

We do not yet know what this rich and vibrant engagement will mean. It is already making itself felt in ways that we could not have been predicted. A Polish-Irish co-production *11 Minutes* was the Polish entry for this year's Oscars; Polish characters populate new pieces of Irish theatre and television; and adverts for Polish beer welcome us – in Polish, Irish and English – on arrival at Dublin airport. These connections are adding to the richness and diversity of Irish life.

I like to think that the Polish community in Ireland has become the 'Poland of the west,' in a way that Louie Bennett could not have imagined a hundred years ago. And the small but growing number of Irish people living here in Poland, as well as a new generation of dual Irish-Polish people, are her 'Ireland of the east'.

That this has been achieved so smoothly and in such a spirit of friendship and cooperation is something that Irish and Polish people can together take pride in. When the historians of the future gather they will be able to tell this remarkable story and how it was achieved.

Cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers – a foreign accent rating study

1. Introduction

Cross-linguistic influence (CLI) is a broad field of research that can be investigated in every area of language, such as syntax, lexis, phonology and phonetics among others. This notion has been investigated in the case of second language acquisition as well as in multilingual speakers. However, it might be stated that the complexity of this phenomenon increases with every additional language acquired by a speaker and researchers still lack evidence that could broaden the knowledge and understanding of this phenomenon in multilingualism, especially in the case of phonetics, since there is only a limited number of studies conducted in this field (e.g. Llama et al., 2010; Wrembel, 2015). This article aims at scrutinising the existence of CLI in the third language of multilingual speakers by means of foreign accent rating.

The main purpose of the study presented herein is to establish whether or not the phenomenon of CLI is present in the third language of multilingual speakers and which language or languages within the multilingual speakers' linguistic repertoire it stems from. The study was expected to provide results that would indicate whether it is a native language, or the L2 that is the predominant source of CLI in the L3 in a combination of Indo-European languages that are rather distant typologically (L1 Polish, L2 English, L3 Spanish). For the purpose of the study, speech samples were obtained from Polish multilingual students of English Philology who learn Spanish as their L3 and additionally claim to have had instruction in other foreign languages in the past. The recordings were then judged by a group of raters in terms of the degree of accentedness and the L1 identification. The main objectives of the study were to establish the possible existence of CLI in the L3 and to check whether it is the native language or any other language that predominantly influences the third one.

2. CLI in multilingual speakers

The term cross-linguistic influence (CLI) was defined by Sharwood-Smith (1994) as the influence of a native language or any other language in the

¹ E-mail: zuzcal01195@gmail.com.

learner's repertoire on the performance and development in a target language. This notion has been traditionally investigated in the case of second language acquisition (SLA). The researchers in this area seem to conclude their studies with one and rather clear assumption that there is one-to-one type of transfer and consequently CLI was shown to appear both in the native and in the second language. For example, Sypiańska (2017) argues that the two language systems in the mind of a bilingual person are in constant interaction which leads to the transfer from the L1 to L2 as well as from the L2 to L1 or L1 attrition.

Similarly, the same pattern is said to be present in multilingualism, yet the more the languages there are in the speaker's mind, the more there are possible directions of CLI and there is still not much evidence that can contribute to the full understanding of this phenomenon in multilingualism. In the mind of a multilingual speaker there are more languages that can constitute the source of influence on the target one and there are different assumptions on which language is the main source of CLI. This many-to-one type of influence or the so-called combined cross-linguistic influence between the languages in a language repertoire can affect the way the target language is used (De Angelis, 2007).

As far as third language acquisition (TLA) is concerned, the attempts to determine which language from the speakers' linguistic repertoire influences the L3 the most led to the establishment of three main models, that is The L2 Status Factor (Bardel & Falk, 2007, 2012), Typological Primacy Model (Rothman, 2010, 2013) and Cumulative Enhancement Model (Flynn et al., 2004). These assumptions were, however, proposed as a result of a syntactical, not phonological, analysis and consequently only deal with linguistic transfer visible in the syntax of the L3 speakers. The first of the models in question, The L2 Status Factor (Bardel & Falk, 2007, 2012), assumes that the second language constitutes the main source of influence on the L3 in the initial stages of acquisition, whether these two languages are typologically and structurally similar or not. The explanation of this assumption is that there is probable suppression of the L1 because of it not being a foreign language (Hammarberg, 2001) and, according to the authors of the model, there is a greater number of cognitive similarities in the process of acquisition of the L2 and the L3 rather than that of the L1 and the L3 (Bardel & Falk, 2012). The similarities concern "age of onset, outcome, learning situation, degree of metalinguistic knowledge, learning strategies and degree of awareness in the process of language appropriation" (Bardel & Falk, 2012: 11). Moreover, L3 learners, particularly those who experienced the process of L2 acquisition at a higher level of formality, possess metalinguistic awareness as well as are concerned with

different learning strategies that may positively influence the learning process of a new foreign language (Bardel & Falk, 2012). Finally, the role of memory was also indicated by the authors. It is assumed that the knowledge of the L1 is sustained mostly by procedural memory and the L2 by declarative memory, and therefore the latter is more accessible for the L3 learner (Paradis, 2004, after Sypiańska, 2017), which leads to the L2 being the source of linguistic transfer in the L3.

The second model, which is Typological Primacy Model (Rothman, 2010, 2013), concerns the typology of languages as a conditioning factor while determining the probable source of CLI. The authors of this model claim that the language that is closer to the target one typologically, and therefore is more structurally similar to it, is the main source of linguistic transfer. What is more, it is also important to mention the psychotypology of languages that was proposed by Kellerman (1977) as a perceived language distance, which may not necessarily be related to the actual typological relation. It is hypothesised that the transfer on the L3 occurs completely in the early development of L3 interlanguage and depends on what the internal parser considers to be the most similar among the three grammar systems (Rothman, 2013).

Finally, Cumulative Enhancement Model (Flynn et al., 2004) states that all the previous knowledge of languages cumulates and can enhance the process of learning the next one (Berkes & Flynn, 2012). According to the authors of the model, the process of learning a language is facilitated by the speaker's entire previous linguistic knowledge.

It is important to notice that the first two of the aforesaid models pertain to certain factors, that is the L2 status and language distance. There are, however, numerous other factors that are not taken into account in such models but are considered to affect the probable source of influence on the L3. They include the recency of use or level of proficiency among others. Taking the recency of use into consideration, the term last language effect was introduced by Shanon (1991), which assumes that the language acquired the most recently might constitute the strongest source of influence regardless the level of proficiency in such language. Furthermore, according to Sypiańska (2017), the most recently used language might be the main source of influence on the L3 owing to the fact that the retrieval threshold is lower for the most recent language. As a result, certain language structures are more accessible for the learner and are therefore transferred to the L3. As far as level of proficiency is concerned, according to Odlin (1989, after De Angelis, 2007), the reason for the occurrence of CLI in the L3 is that the knowledge of a target language is too little that there is a need to compensate it by applying certain elements of previously known languages.

On the other hand, in the case of advanced stages of acquisition, the transfer is rather positive and a learner can profit from the previous linguistic knowledge.

3. Foreign accent rating studies in multilingualism

The term foreign accent (FA) was early explained by Munro (1998, after Flege & Southwood, 1999) as a non-pathological speech of language learners that is different from that of native speakers. More recently, Wrembel (2012: 13) defined FA as “segmental and prosodic deviations from the native norms of pronunciation in a given language”. These dissimilarities can also occur at the phonetic and phonemic level and are said to characterise the speakers of a target language as non-natives (Gallardo del Puerto et al., 2007).

There is a great number of studies that are based on ratings of FA concerning bilingual speakers (e.g. Piske et al., 2001; Flege et al., 2006; Gallardo del Puerto et al., 2007). The issue of FA in bilingualism has been widely investigated and therefore it was concluded that there is only one language, i.e. the native one that can constitute the source of FA, especially in the early stages of acquisition (Ellis, 1994). The research conducted on bilingual speakers focuses mostly on a relation between FA and certain linguistic or non-linguistic factors that may, to some extent, influence the occurrence of FA. (e.g. Piske et al., 2001, Flege & MacKay, 2011)

On the other hand, the research concerning FA in multilingual speakers is rather limited. Still, a series of studies was carried out by Wrembel (2010, 2012, 2015). In the first one, the author examined the speakers of Polish, English and German. The results of judgements indicated the L2 as the main source of FA in the L3. Thus, it was hypothesised that the L2 status may play an important role in L3 accentedness and therefore it might be a foreign language that is the root of FA in the L3. However, the results of the later study of the same author (Wrembel, 2012) do not mirror previous findings. In this experiment, judgements were made on the speech obtained from the speakers of Polish, English and French. It was found that it is the L1 that has the greatest influence on the L3 when the three languages known to the speaker are typologically unrelated. As a result, the author proposed the hypothesis that the role of a non-native language on the perceived accentedness of the L3 might be conditioned or facilitated by the distance between the foreign languages in question. Wrembel (2012) also refers to the notion of combined cross-linguistic influence that was proposed by De Angelis (2007). The next study of the same author (Wrembel, 2015) examined four groups of speakers of different language backgrounds, that is the speakers of Polish, English and German, as well as the speakers of Polish, English and French, in order to achieve the consistency of the outcome of the previous studies. The results pointed again to the existence

of combined cross-linguistic influence (De Angelis, 2007) but also gave evidence to substantiate the Cumulative Enhancement Model of language acquisition (Flynn et al., 2004). However, it was the L1 that all in all had a prevailing influence on the third language. Consequently, the results partially disconfirmed Bardel and Falk's L2 Status Factor Model (2007, 2012) and indicated the native language as the main source of CLI in the L3.

4. Methodology

4.1. Aim

The aim of this study is to investigate CLI in the third language of multilingual speakers with the use of foreign accent rating. In particular, the goal is to see which language in the speakers' repertoire influences the L3 the most and therefore constitutes the main source of foreign accent.

The study was based on foreign accent rating in which speech samples of L1 Polish, L2 English, L3 Spanish speakers were selected and judged by a group of raters. For this purpose, the judges were asked to listen to every speech sample and fill in a questionnaire. The questions concerned the degree of accentedness of the L3 speech and the native language of each speaker. The collected data was aimed to establish whether there is CLI in the third language and what is its source.

4.2. Research questions and hypotheses

There are two research questions and hypotheses connected to the notion of CLI. The first research question refers to whether or not there is CLI in the third language of multilingual speakers. The second research question is which language or languages in the speakers' linguistic repertoire constitute the source of CLI in the L3.

The first hypothesis is that CLI will be observed in the third language of multilingual speakers as, according to Sypiańska (2017), all languages in the speaker's mind influence and interact with one another. That leads to CLI occurring in all languages known to the speaker including the L3 which might be observed because of the existence of foreign accent among others. What is more, the research concerning CLI in multilingual speakers (e.g. Wrembel, 2010, 2012, 2015) confirms the existence of foreign accent and therefore CLI in the third language.

The second hypothesis states that even if there exists combined CLI (De Angelis, 2007), according to which all languages in the speakers' repertoire influence one another, it is the L1 that has the strongest influence on the third language. This is based on the study conducted by Wrembel (2015), according to which, a native language is the predominant source of foreign accent and

therefore CLI in the L3. Thus, it is hypothesised that L1 Polish will override the influence of non-native L2 English and become the main source of linguistic transfer in L3 Spanish.

4.3. Research tools and procedure

The study was conducted based on a reading task. The participants were recorded while reading a short passage of text in Spanish that is available in Appendix 1. Because of a relatively low level of proficiency in the examined language, the speakers were allowed to familiarise themselves with the text for a short period of time beforehand. The subjects were additionally asked to fill in a questionnaire concerning their age, sex, native language as well as linguistic background. The recordings were made in a quiet room at Koszalin University of Technology. The speech samples were then carefully verified and approximately 20 second excerpts were chosen. The purpose of the shortening of the recordings was to obtain the most fluent parts of the speech, so that the listeners' judgements would not be influenced by the comprehensibility of the speech. Next, the recordings were uploaded to an online survey website and sent to judges for rating.

The foreign accent rating consisted of two parts and was conducted as online surveys that were submitted by judges via the Internet. Each part was divided into two sections. The first section comprised identical subsections and elicited answers to the questions related to the recordings, while the second one involved questions about raters' biodata, that is sex, age, native status, as well as the country of origin and familiarity with foreign accents in the Spanish language.

In the first part of the study, the judges were asked to answer two questions about every recording. The first task involved accentedness rating. That is to say, the raters were asked to rate the degree of accentedness of speech samples on a Likert-scale of 1 to 6, with 1 being a native-like pronunciation and 6 being the most foreign accented speech. In order to answer the second research question about the main source of CLI in the L3, it was decided to ask the raters for L1 identification rather than to use the linguistic terminology of CLI and main source of influence. The raters were thus asked to choose the most probable native language of the speaker from a provided open list of languages. The list featured the following options: Polish, English, German, Spanish, French and other. The second part of the study consisted of one question that aimed at identifying the language family of the speaker's L1 from a provided list of language families that included the families of the languages provided in the first part of the study. Thus, the possible options included Slavic language, Germanic language and Spanish native-speaker.

4.4. Participants

The participants of the study included all in all 56 subjects. There was one group of speakers that involved 17 subjects and 2 groups of judges including 29 participants in sum. The group of speakers consisted of 12 native speakers of Polish with advanced knowledge of L2 English and basic competence in L3 Spanish, as well as 5 control speakers. The speakers were third-year students of English Philology at Koszalin University of Technology that had had an extended course of Spanish as their specialty since the second year of the studies for approximately 4 hours per week. There were 9 females and 3 males aged from 21 to 25 ($M=22$). The age of onset in English was ranged between 6 and 13 ($M=8$), while the age of onset in Spanish varied from 19 to 24 ($M=20$). Additionally, all of the participants claimed that they had had an instruction in at least one more foreign language. There were 11 speakers who claimed to have at least basic knowledge of German, 5 of them have had an instruction in French and 2 participants stated to have been studying Korean to some extent. There was one person who claimed to have stayed in England for 2 years and one who reported a 6-month stay in Spain. The group of control speakers included 3 Spanish native speakers and 2 upper-intermediate to advanced Polish speakers of Spanish.

As far as judges are concerned, in the first part of the study, foreign accent ratings were performed by a group of 18 native speakers of Spanish. They were aged from 20 to 50 ($M=29$) and consisted of 7 females and 11 males. 14 of the raters claimed to be familiar with foreign accents in Spanish. The second part of the study involved 21 judges, 11 of whom stated to have an experience with foreign-accented Spanish. There were 6 females and 15 males aged between 20 and 48 ($M=31$).

4.5. Results

The findings of the study include the degree of foreign accent of speech samples as well as the identification of speakers' mother tongue and its language family. The analysis of results begins with the first research question that refers to the existence of cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers. In order to answer this question, the accent rating was performed by a group of judges. The task involved the rating of the speech samples according to their level of foreign accentedness. The rating was performed on a 6-point Likert-scale, with 1 being a native-like pronunciation and 6 being a very strong foreign accent. Table 1 presents the mean score of the accent rating for every speaker included in the study based on the performance in L3 Spanish.

Table 1. Mean accent rating score for every speaker.²

Speaker	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Mean	4.6	4.2	1	4.9	4.7	2	4.3	4	1.1	5.2	3.8	1.2	4.7	4.7	1.3	4.8	5.1

Total mean of this task, after excluding the control speakers, was 4.6 (SD=0.43). According to the abovementioned data, the speakers' degree of foreign accent was rather high and consistent, with a minimum score of 3.8 (speaker 11), and a maximum score of 5.2 (speaker 10). As far as the control speakers are concerned, the degree of foreign accent ranged from 1 (speaker 3) to 2 (speaker 6), with a mean score of 1.3 (SD=0.4).

The second research question was related to the source of cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers. The following task required raters to decide which language from a provided open list of languages is the speaker's L1. Table 2 shows the percentage results of the identification of the L1 for each speaker based on the performance in L3 Spanish.

Table 2. Percentage results of the identification of the speakers' L1.³

Language Speaker	Polish	English	German	Spanish	French	Others
1	55.6%	33.3%	5.6%	5.6%	0%	5.6%
2	27.8%	22.2%	33.3%	0%	11.1%	0%
3	0%	5.6%	0%	94.4%	0%	0%
4	11.1%	27.8%	44.4%	0%	11.1%	5.6%
5	16.7%	27.8%	22.2%	5.6%	22.2%	5.6%
6	22.2%	11.1%	5.6%	55.6%	5.6%	0%
7	11.1%	22.2%	38.9%	0%	22.2%	5.6%
8	38.9%	5.6%	33.3%	0%	16.7%	5.6%
9	0%	0%	0%	100%	0%	0%
10	44.4%	16.7%	22.2%	0%	11.1%	5.6%
11	50%	16.7%	16.7%	5.6%	5.6%	5.6%
12	0%	0%	0%	100%	0%	0%
13	16.7%	38.9%	33.3%	0%	11.1%	0%
14	38.9%	16.7%	27.8%	0%	5.6%	11.1%
15	11.1%	0%	0%	83.3%	0%	5.6%
16	16.7%	22.2%	38.9%	0%	16.7%	5.6%
17	33.3%	11.1%	27.8%	5.6%	16.7%	5.6%

² Grey columns indicate control speakers.

³ Grey rows indicate control speakers.

Other languages provided by the raters included Italian (speaker 2, 11, 16), Arabic (speaker 7, 10), Korean (speaker 5, 8), Swedish or Norwegian (speaker 4), Russian (speaker 14), Chinese (speaker 17) and Romanian (speaker 15 – control speaker).

On average, after excluding the control speakers, the results indicate that 50% of the speakers (speaker 1, 8, 10, 11, 14, 17) were correctly identified as Polish native speakers, 33,3% of the participants (speaker 2, 4, 7, 16) were said to speak German as the L1, while in 16,7% of cases (speaker 5, 13) English was chosen as the native language. As far as the control speakers are concerned, the L1 of three Spanish native speakers (speaker 3, 9, 12) was identified correctly in 98,1%. With respect to the other two control speakers, the upper-intermediate to advanced L1 Polish speakers of Spanish (speaker 6, 15) were identified in direct proportion to their level of proficiency, that is speaker 6 was identified correctly as L1 Polish in 22,2% and as L1 Spanish in 55,6% of the cases, while the L1 of speaker 15 was identified correctly as Polish in 11.1% and as Spanish in 83,3% of the cases. All in all, the languages chosen in this task represented mainly two language families, that is Slavic (25%), Germanic (58,3%) and two subjects (speaker 8 and 14) whose L1's family was identified as Slavic and Germanic to the same extent. The presence of languages from other language families was not significant.

In order for the results to be more consistent, it was decided to conduct the second part of the study which included the identification of the language family of the speakers' L1. The raters were provided with a list consisting of language families and asked to choose the most suitable option. The list featured two most frequently chosen languages in the first part of the study, that is Slavic and Germanic language families, as well as the option suggesting Spanish native speaker. Table 3 provides percentage results for this task based on the same performance in L3 Spanish as in the previous part of the study.

Table 3. Percentage results of the identification of language family of the speakers' L1.⁴

Language Speaker	Slavic language	Germanic language	Spanish
1	90.5%	4.8%	4.8%
2	76.2%	23.8%	0%
3	0%	0%	100%
4	57.1%	42.9%	0%
5	42.9%	57.1%	0%
6	23.8%	19%	57.1%
7	61.9%	38.1%	0%
8	66.7%	33.3%	0%
9	0%	0%	100%
10	28.6%	71.4%	0%
11	61.9%	38.1%	0%
12	4.8%	0%	95.2%
13	38.1%	61.9%	0%
14	57.1%	42.9%	0%
15	0%	0%	100%
16	42.9%	57.1%	0%
17	47.6%	52.4%	0%

After the exclusion of the control speakers, the average results indicated that in 58,3% of the cases (speaker 1, 2, 4, 7, 8, 11, 14) Slavic language family was correctly identified as the language family of the speakers' L1. Germanic family was selected to be the language family of the speakers' L1 in 41,7% of the cases (speaker 5, 10, 13, 16, 17). Overall, the results from the first part of the study match the results of the second one in 6 out of 12 cases. With respect to the control speakers, three Spanish native speakers (speaker 2, 9, 12) were identified correctly in 98,4% on average. The other two, that is upper-intermediate to advanced Polish speakers of Spanish were identified as follows. The L1 language family of speaker 6 was correctly recognised as Slavic in 23,8% and as Spanish in 57,1% of the cases, while speaker 15 was identified as Spanish native speaker in 100% of the cases.

To compare the results from the two abovementioned parts of study, a Wilcoxon Matched Pairs Test was performed. The results showed a statistically significant difference for the Slavic languages answer ($z=-2.839$, $p=.004$) but not for the other two answers (Germanic languages $z=-1.1613$, $p=.24$; Spanish $z=-0.1400$, $p=.88$). The negative z score for the Slavic family of

⁴ Grey rows indicate control speakers.

languages points to a greater mean result in the second part of the study than in the first.

4.6. Discussion and conclusion

The following section aims at discussing the aforesaid results and verifying the research hypotheses. The first research question referred to the existence of cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers. The hypothesis was that cross-linguistic influence will be observed in the L3, for example because of the presence of foreign accent among others. This prediction was confirmed by the results of foreign accent rating task, as all of the speech samples were rather strongly accented scoring on average 4.6 (SD=0.43) on a 6-point Likert-scale (1 – native-like pronunciation, 6 – very strong foreign accent), which means that the speakers' performance in L3 Spanish must have been influenced by other language(s). The mean score for this task varied from 3.8 to 5.2. The highest results, that is 5.2 for speaker 10 and 5.1 for speaker 17, might be associated with low comprehensibility of the speech samples, as in the case of these speakers, the recordings comprised numerous mistakes and pauses.

The second research question that was addressed in this study concerned the main source of cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers. It was hypothesised that L1 Polish will constitute the prevailing source of linguistic transfer on the L3. The results of the L1 identification in the first part of the study show that L1 Polish appeared to have the strongest influence on L3 Spanish, as in most of the cases (50%) speakers' native language was correctly identified as Polish despite their high proficiency in L2 English and basic knowledge of other languages.

The group of speakers whose L1 was identified as English was small (16,7%), even though the speakers' proficiency in such language was said to be high. However, there was also a significant group of speakers (33,3%) whose L1 was identified as German. These subjects claimed that they had had instruction in German in the past but their level of proficiency in this language was rather low. These results might be interpreted as evidence for the last language effect (Shanon, 1991) according to which the most recently acquired language might be the strongest source of influence on the last language. Notwithstanding, some speakers stated that they had had instruction in French to the similar extent as the speakers of German, but French was not deemed to have a prevailing influence on L3 Spanish. Therefore, it is presumed that French, being a Romance language and the language of a neighbouring country, might be easier to identify by Spanish speakers. Whereas it might have been

difficult to distinguish the influence of English from that of German awarding far more points to the latter.

Hence, it was decided to undertake the second part of the study that would exclude the ambiguous results concerning the probable source of the influence stemming from the Germanic languages. The results of this task indicated Slavic language family as the main source of influence on the L3, as it was identified correctly in 58,3%, while Germanic language constitute 41,7% of the answers.

The comparison of the Wilcoxon Matched Pairs Test pointed to the existence of significant statistical differences between the scores in both parts of the study with regards to Slavic languages. The negative score pointed to a higher mean percentage of the answers indicating influence from Slavic languages in the second part of the study. It can be concluded that when the raters were given a close list of languages that were grouped into families rather than presented separately, they were more likely to choose a Slavic language as the potential L1 of the speaker, which is taken as an indicator of the main source of influence for the L3. Furthermore, the distribution of scores after assigning the languages to appropriate language families in the first part of the study might have been distorted as the raters' answers did not tackle language families *per se* and were obtained by adding scores evaluated for specific languages. Another reason for this might be that not every judge was experienced with different foreign accents in Spanish. Therefore, the Polish language might have been perceived as the least familiar language from the provided list of languages, which might have led to rather ambiguous and not certain assumptions.

On the contrary, with regards to Germanic languages as well as the Spanish language, it was shown that the scores from both parts of the study are not significantly statistically different ($p > .05$). This might lead to assumption that the judgements pointing to Germanic languages were rather consistent and that the ratings of the control speakers were performed correctly.

Nevertheless, as Polish, as well as the Slavic language family, appeared to be the main source of influence in most of the cases in both parts of the study, the aforementioned results confirmed the prediction that the L1 would have a prevailing influence on the L3. However, it is important to notice that there was also a significant number of answers pointing to the existence of cross-linguistic influence stemming from other languages and also that there were mixed results in the comparison of two parts of the study. This situation may lead to the assumption that although the L1 might be the main source of CLI in the L3, other languages might also constitute the sources of influence, which

may prove the existence of combined cross-linguistic influence (De Angelis, 2007), or that the previous knowledge of languages cumulates giving the base for the Cumulative Enhancement Model for language acquisition (Flynn et al., 2004). At the same time, the results disconfirmed the L2 Status Factor Model (Bardel & Falk, 2007, 2012) as the speech examined in this study appeared to be influenced by the L2 but not to a great extent.

Summing up, the aim of this paper was to analyse the existence of cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers by means of foreign accent rating. The study included herein aimed at providing evidence that would help to establish if cross-linguistic influence is present in the L3 and what language or languages are the source of it. The results of the study seem to have confirmed that cross-linguistic influence can be observed in the L3, as the speech samples appeared to be rather strongly accented. Furthermore, it was the native language which was deemed to have a prevailing influence on the L3, but still other languages, especially the L2 were also shown to influence the third language.

Appendix 1

Full text in Spanish⁵

Adicción

Es el turno de Rodrigo para hablar. Él está nervioso. No quiere estar aquí pero no tiene opción. Ha perdido su trabajo, su casa, su familia y la mayoría de sus amigos. Él respira profundo, se levanta y camina hacia el podio al frente de la habitación. Ajusta el micrófono y mira el grupo de personas en frente de él. Ellos comienzan a aplaudir y gritar palabras de aliento. Rodrigo respira profundo para relajarse y agarra los lados del podio para evitar que sus manos tiemblen. Cuando los aplausos paran se arma de valor y habla.

“Buenas noches a todos. Gracias por su apoyo. Mi nombre es Rodrigo, y soy adicto a la heroína”.

⁵ Retrieved from <http://www.learnpracticalspanishonline.com/beginner/beginner-readings/absolute-beginner-reading13.html> (accessed on 22.02.2018).

Bibliography

- Adicción – Absolute Beginner Reading No. 13.* (n.d.). Retrieved February 22, 2018, from Learn Practical Spanish Online:
<http://www.learnpracticalspanishonline.com/beginner/beginner-readings/absolute-beginner-reading13.html>
- Bardel, C., & Falk, Y. (2007). The role of the second language in third language acquisition: The case of Germanic syntax. *Second Language Research*, 23(4), pp. 459-484.
- Bardel, C., & Falk, Y. (2012). The L2 status factor and the declarative/procedural distinction. In J. Cabrelli Amaro, S. Flynn, & J. Rothman (Eds.), *Third language acquisition in adulthood*, pp. 61-78. Amsterdam: John Benjamins.
- Berkes, É., & Flynn, S. (2012). Enhanced L3...Ln acquisition and its implications for language teaching. In D. Gabryś-Barker (Ed.), *Cross-linguistic influences in multilingual language acquisition*, pp. 1-22. Berlin: Springer-Verlag.
- De Angelis, G. (2007). *Third or additional language acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Flege, J., & MacKay, I. (2011). What accounts for “age” effects on overall degree of foreign accent? *Achievements and Perspectives in the Acquisition of Second Language Speech: New Sounds 2010*, pp. 65-82.
- Flege, J., Birdsong, D., Bialystok, E., Mack, M., Sung, H., & Tsukada, K. (2006). Degree of foreign accent in English sentences produced by Korean children and adults. *Journal of Phonetics*, 34, pp. 153-175.
- Flynn, S., Foley, C., & Vinnitskaya, I. (2004). The Cumulative-Enhancement Model for language acquisition: Comparing adults’ and children’s patterns of development in first, second and third language acquisition of relative clauses. *International Journal of Multilingualism*, 1(1), pp. 3-16.
- Gallardo del Puerto, F., Gómez Lacabex, E., & García Lecumberri, M.L. (2007). The assessment of foreign accent by native and non-native judges. *PTLC Proceedings*.
- Hammarberg, B. (2001). Roles of L1 and L2 in L3 production and acquisition. In J. Cenoz, B. Hufeisen, & U. Jessner (Eds.), *Cross-linguistic influence in third*

language acquisition: Psycholinguistic perspectives, pp. 21-41. Clevedon: Multilingual Matters.

Kellerman, E. (1977). Towards a characterization of the strategy of transfer in second language learning. *Interlanguage Studies Bulletin*, 2(1), pp. 58-145.

Llama, R., Cardoso, W., & Collins, L. (2010). The influence of language distance and language status on the acquisition of L3 phonology. *International Journal of Multilingualism*, 7(1), pp. 39-57.

Munro, M. (1998). The effects of noise on the intelligibility of foreign-accented speech. *Studies in Second Language Acquisition*, 20, pp. 139-154.

Odlin, T. (1989). *Language transfer: Cross-linguistic influence in language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Paradis, M. (2004). *A neurolinguistic theory of bilingualism*. Amsterdam: John Benjamins.

Piske, T., MacKay, I., & Flege, J. (2001). Factors affecting degree of foreign accent in an L2: A review. *Journal of Phonetics*, 29, pp. 191-215.

Rothman, J. (2010). On the typological economy of syntactic transfer: Word order and relative clause high/low attachment preference in L3 Brazilian Portuguese. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 48(2/3), strongy 245-273.

Rothman, J. (2013). Linguistic and cognitive motivations for the Typological Primacy Model (TPM) of third language (L3) transfer: Timing of acquisition and proficiency considered. *Bilingualism: Language and Cognition*.

Shanon, B. (1991). Faulty language selection in polyglots. *Language and cognitive processes*, 6(4), pp. 339-350.

Sharwood-Smith, M. (1994). *Second language acquisition: Theoretical foundations*. London: Longman.

Southwood, M.H., & Flege, J. (1999). Scaling foreign accent: Direct magnitude estimation versus interval scaling. *Clinical Linguistics and Phonetics*, 13(5), pp. 335-349.

Sypiańska, J. (2017). *Cross-linguistic influence in bilinguals and multilinguals*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Wrembel, M. (2010). L2-accented speech in L3 production. *International Journal of Multilingualism*, 7(1), pp. 75-90.

Wrembel, M. (2012). Foreign accentedness in third language acquisition: The case of L3 English. In J. Cabrelli Amaro, S. Flynn, & J. Rothman (Eds.), *Third language acquisition in adulthood*, pp. 281-310. Amsterdam: John Benjamins.

Wrembel, M. (2015). In search of a new perspective: *Cross-linguistic influence in the acquisition of third language phonology*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM

Wpływy międzyjęzykowe w trzecim języku u osób wielojęzycznych – badanie oceny akcentu obcego

Abstract

The aim of this paper is to analyse cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers by means of foreign accent rating and particularly to check which language or languages from the speakers' linguistic repertoire constitute a source of linguistic transfer in the L3. In order to conduct the study, speech samples obtained from multilingual speakers of L1 Polish, L2 English, L3 Spanish who additionally claim to have had instruction in other foreign languages were judged by a group of native Spanish speakers in terms of accentedness and the identification of the speakers' L1. The results of the study indicated that the L1 is the predominant source of cross-linguistic influence in the third language of multilingual speakers. However, the probable existence of cross-linguistic influence stemming from other languages was also noticed.

Key words: linguistics, cross-linguistic influence, multilingualism, third language acquisition, foreign accent rating.

Streszczenie

Niniejszy artykuł ma na celu analizę wpływów międzyjęzykowych w trzecim języku u osób wielojęzycznych poprzez badanie przeprowadzone metodą oceny akcentu obcego, a w szczególności sprawdzenie, który język stanowi główne źródło wpływów międzyjęzykowych w języku trzecim. Aby przeprowadzić badanie, próbki mowy pochodzącej od osób wielojęzycznych (L1 polski, L2 angielski, L3 hiszpański) poddano ocenie, której dokonała grupa rodzimych użytkowników języka hiszpańskiego. Ocena dotyczyła określenia intensywności akcentu obcego w słyszanych nagraniach oraz identyfikacji języka ojczystego badanych. Wyniki badania wskazały, iż język ojczysty jest głównym źródłem wpływów międzyjęzykowych w trzecim języku u osób wielojęzycznych. Jednak zaobserwowano też występowanie wpływów międzyjęzykowych pochodzących najprawdopodobniej z języka drugiego.

Słowa kluczowe: językoznawstwo, wpływy międzyjęzykowe, akwizycja trzeciego języka, wielojęzyczność, ocena akcentu obcego.

The True Name of Things. Invented languages in Ursula K. Le Guin's fiction

1. Ursula Le Guin and artistic languages

Ursula Le Guin, a prolific science-fiction and fantasy writer, created multiple fantastical universes populated by humans speaking distinct languages. Two such worlds will be examined in this article: planet Gethen from *The Left Hand of Darkness*² and the futuristic vision of Northern California depicted in *Always Coming Home*³. The focus of the analysis will concern two glossopoetic aspects of the chosen works: the linguistic structure of the created universes and the invented languages themselves: their classification, origins, and methods of presentation within the narratives. Although Le Guin's linguistic creation also involves neologisms and onomastics, the latter extensively analysed by, *inter alios*, John Algeo⁴ and Christopher Robinson⁵, it is the glossopoeia which seems to play an instrumental role in the creation of the worlds of the Ekumen and the alternative California of *Always Coming Home*.

Artistic languages, also known as artlangs (Stockwell 2006: 6), are usually too limited to be considered full linguistic creations akin to other constructed languages such as Esperanto or Loglan. They may be described as linguistic ideas which "enjoy no existence outside the books they are found in" (Peterson 2015: 10), or languages existing *in potentia* rather than in a full form; although several artistic languages have managed to break free from the world of fiction and acquire real linguistic presence in numerous linguistic analyses, lexicons and even course books for language learners (Leś 2013: 168-169; Okrent 2010: 272). Artlangs are most commonly found in science-fiction and fantasy novels, but not exclusively. Albani and Buonarroti list seven types of what they name "lingue artistico-letterarie": artistic languages of literature, poetry, visual arts,

¹ E.mail: doris.skowronska@gmail.com.

² U.K. Le Guin, *The Left Hand of Darkness*. New York 2000.

³ U.K. Le Guin, *Always Coming Home*. New York 1987.

⁴ See J. Algeo, Magic Names: Onomastics in the Fantasies of Ursula Le Guin, "Names" 1982, vol. 30, issue 2, p. 59-67.

⁵ See C.L. Robinson, Childhood Readings and the Genesis of Names in the Earthsea Novels of Ursula K. Le Guin, "Children's Literature" 2010, vol. 38, p. 92-114.

cinema, theatre, music, and graphic novels (2016: 13). Whereas most artlangs exist only in the written form (they are a form of neography according to Stockwell; 2006: 6), the narratives in which these linguistic creations appear often emphasise their articulatory potential through qualitative descriptions of their sound systems. Stockwell organises artistic languages in three categories: firstly, languages which are mentioned in the narrative but do not possess lexical samples, secondly, limited artlangs represented by a handful of words and, possibly, simplified grammar, and thirdly, fully fledged languages such as Tolkien's Quenya (2006: 7-8).

What distinguishes artistic languages from other constructed, or imaginary, languages is their purpose: they serve to authenticate the world depicted in the narrative through the use of invented lexis, hence their vocabulary tends to focus on the issues pertaining to politics, culture, and customs of the fantastical worlds. The detailed analysis of the application of artlangs in *The Left Hand of Darkness* and *Always Coming Home* will reveal how Le Guin's glossopoeia emphasises the sociopolitical dimensions of the presented worlds.

2. The Left Hand of Darkness

The Left Hand of Darkness belongs to the so called *Hainish* cycle, a series of novels centred on interstellar human civilisations. The narrative is presented from two very different points of view: Genly Ai's, an interstellar traveller deployed to the planet of Gethen as the first envoy of the interstellar organisation Ekumen, and Therem Harthremir Estraven's, the disgraced prime minister of Karhide, one of the two major states on Gethen. The bifocal narrative is influenced by the idiolect and ethnic identity of either speaker. Genly, as a Terran native speaker logging his observations presumably in Hainish, has difficulty conveying certain cultural-related details of the events such as Gethenian androgyny or the lack of cultural gender division or the concept of *shrifgrethor* crucial to Karhide's social code. Therem, conversely, expresses his thoughts in Karhidish and experiences certain difficulties in discussing alien topics of interplanetary travel and dual gender unheard of on Gethen. A portion of the narrative is presented as a series of traditional Karhidish folktales, recorded by unnamed xeno-ethnographers.

Not much is said about the linguistic structure of Gethen. Two dominant states, Karhide and Orgoreyn, speak two distinct languages and there seem to be several more languages spoken by minor tribes and nations. Karhidish, possibly inspired by Scandinavian languages, can be classified according to Stockwell's

categorisation⁶ as a limited artlang as it is represented by only about twenty-five lexemes appearing in dialogues and in the narrative description supplemented by Karhidish chrononyms listed in the *addendum* and also marking separate entries in Therem's journal. In dialogues, lexemes occur individually, as it is typical of literary artlangs, which usually function as no more than a handful of words and expressions in dialogues so as not to impede the readability of the text. Many of Karhidish terms centre on Gethenian genderless society: phases of sexual cycles and biological and social roles the sexual cycles impose on Gethenians (see: Table 1). A significant portion of the lexis in the narrative refers to specific societal rules and customs, e.g. the aforementioned *shrifgrethor*, explained by Therem as a concept relating to social prestige, pride, and authority which dictates the code of conduct in all public situations and interpersonal relations⁷, or *nusuth*, an untranslatable word expressing indifference or resignation. The narrator observes that "there is no word for (war) in Karhidish" and links it to the typical for Gethenians lack of interest in military matters⁸.

The second significant category of lexis concerns the harsh wintery climate of Gethen with multiple words describing various types of weather. Karhidish, not unlike Eskimo-Aleut languages of the Arctic, is said to possess dozens of words for "snow", although only three terms are actually listed: *neserem*, *sastrugi*, and *sove*, all seemingly describing different kinds of snow⁹. Religious terms comprise another group: *Handarra* signifies an ancient religion of Karhide practiced by an order of foretellers, (*Handarrata*). One more religion is mentioned in relation to Orgoreyn: *Yomesh*, present in both Karhidish and Orgoreyn. Other examples of Karhidish lexis centre on various details of everyday life: *gossiwor* – a type of musical instrument, *hieb* – a type of clothing, *karhosh* – described by the narrative as an apartment-boardinghouse building¹⁰, *orsh* – a type of brew.

The only phonological feature commented on is Karhidishers' lack of ability to distinguish between /r/ and /l/ and to pronounce /l/ in general. Genly mentions

⁶ Stockwell categorises artlangs according to their completeness and complexity: from languages which possess only a name to limited languages represented by a handful of words to fully developed languages enabling successful (within the universe they were created for) communication. See: P. Stockwell, *Invented Language in Literature*, [in] *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 2nd edition, Keith Brown et al. (ed.), Amsterdam 2006, p. 3.

⁷ U.K. Le Guin, *The Left...*, p. 13.

⁸ U.K. Le Guin, *The Left...*, p. 54.

⁹ U.K. Le Guin, *The Left...*, p. 191, 223.

¹⁰ U.K. Le Guin, *The Left...*, p. 9.

multiple Karhidish dialects differing in accent: “(...) among all the Karhidish dialects my accent went unnoticed”¹¹. In her other works Le Guin stresses the importance of euphony in fictional onomastics but does not seem concerned about the reader’s ability to pronounce, or just imagine, the Karhidish sound system. According to Genly, the language sounds “like rocks in a can”¹², which is to indicate the harshness of Karhidish culture¹³.

Table 1. Sample Karhidish lexemes

Lexeme	Meaning	Category
amha	parent in the flesh	gender, family, society
gossiwor	musical instrument	everyday objects
Handarra	type of religion	society, religion
hieb	type of clothing	everyday objects
karhosh	apartment-baordinghouse building	society, built world
kemmer	Period of sexual activity characterised by feminisation or masculinisation of the body	gender, sexuality
kemmerhouse	Building in which persons in <i>kemmer</i> find mates	gender, society
kyorremy	the upper chamber of Karhidish parliament	nutrition
neserem	type of snow	natural world
nusuth	no matter	society
oskyommer	monomamous marriage	society
sastrugi	type of snow	natural world
secher	first phase of kemmer	gender, sexuality
shrifgrethor	social prestige, pride, and authority	society
somer	sexually inactive	gender, sexuality

¹¹ U.K. Le Guin, *The Left...*, p. 56.

¹² U.K. Le Guin, *The Left...*, p. 12.

¹³ S.E. Peel, *Politics, Persuasion, and Pragmatism: A Rhetoric of Feminist Utopian Fiction*, Columbus 2002, p. 130.

Cd. Table 1. Sample Karhidish lexemes

sove	type of snow	natural world
thokemmer	culminant phase of kemmer	gender, sexuality
thorharmen	second phase of kemmer	gender, sexuality
Yomesh	type of religion	society, religion

Source: Dorota Skowrońska, unpublished materials

Orgota, the language of Orgoreyn, is even more limited in its lexical samples than Karhidish, as it is represented by only five utterances, three belonging only to this particular artlang, and two shared with Karhidish (*Yomesh* and *Yomeshta*). *Gichy-michy* means a type of dried high-energy food, *peditia* – type of snow described in Karhidish as *sove*. *Sarf*, ‘trash’, is an interesting word as it represents ‘gutter’ Orgota, hinting at the existence of not only varying dialects or accents but also types of register. In opposition to Karhidish, Orgota phonology distinguishes between /l/ and /ɾ/; no other phonological features are reported. Peel characterises the language as “superficially pleasing”, filled with euphemisms and ways to convey falsehoods¹⁴. The qualitative description interspersed in the narrative referring to Orgota points to Newspeak, describing the language in terms of understatements and lexical manipulations designed to hide the ugly truth of semi-totalitarian political system of Orgoreyn¹⁵.

Two other invented words appear in the text without any reference as to their origins: *hoolm*, a type of crops on planet S and *go*, a type of game; since the sample of Gethenian lexis is very limited, they cannot be ascribed to any of the languages mentioned above. The text also mentions Hainish, the language of the Ekumen, and Terran, Genly’s native tongue; no lexis samples are present within the narrative or the *addendum*.

Although neither Karhidish nor Orgota possesses any sort of phonological guidance in the text and there is no *addendum* commenting on their sound systems, both languages are supposed to evoke strong feelings of respectively blunt frankness and soft manipulation through their implied sound systems. Le Guin insists that “(we) mostly read prose in silence, but many readers have a keen inner ear that hears it”, so it means that also “narrative writers need to train their mind’s ear to listen to their own prose, to hear as they write” (2015: 2). Le Guin’s focus on the sound is akin to Tolkien’s “phonetic symbolism”, understood by the author as the idea that:

¹⁴ S.E. Peel, *Politics...*, p. 130.

¹⁵ More on Newspeak see: H. Jackson, *Invented Vocabularies: The Cases of Newspeak and Nadsat*, [in] *From Elvish to Klingon. Exploring Invented Languages*, M. Adams (ed.), Oxford 2011.

“(…)Certain combinations of sounds are more fitted to express certain notions than to express other: that certain groups of notions tend to be expressed (in all languages, or widely among languages) by sound groups having certain phonetic elements.”¹⁶

Such attitude towards the two artlangs, though not directly expressed in the text, deepens the socio-linguistic implications of Le Guin’s glossopoeia. Gethenian cultures, the lack of gender division, even the cold uninviting climate point to the origins of two languages so wildly different, yet spectacularly consistent within the created universe.

3. Always Coming Home

Always Coming Home has been described as “an anthropological anatomy of the culture of the Kesh”¹⁷, a “postdystopian utopia” and “archeology of the future”¹⁸, and having “a strong anthropological flavor about them”¹⁹. The book consists of reports delivered by Pandora, researcher of the Kesh people and culture and, at times, the novel’s narrator, transcripts of recorded Kesh songs and legends, as well as “The Back of the Book” consisting of descriptions of Kesh everyday life and the “Glossary” ‘compiled’ by Pandora, containing all Kesh words appearing in the text and additional lexis “for the pleasure of my fellow readers and adepts of what an illustrious predecessor referred to as the Secret Vice”²⁰. Between the tales and anthropological analyses the narrative interweaves the story of Telling Stone told in the first person. The construction of the book enables the reader to choose whichever material seems more interesting: the more ‘ethnographic’ stories and songs, ‘drier’ ethnographic material in “The Back of the Book”, or the more ‘entertaining’ narrative following Telling Stone; the multiple levels of the narrative and paratexts aim to expose the interconnectedness of all stories and invented data presented throughout the novel²¹.

¹⁶ J.R.R Tolkien, *A Secret vice. Tolkien on Invented Languages*, Dimitra Fimi, Andrew Higgins (eds.), London 2016, p. 64-65.

¹⁷ T. Conley, S. Cain, *Encyclopedia of Fictional and Fantastic Languages*, Westport 2006, p. 9.

¹⁸ N. Jacobs, Beyond stasis and symmetry: Lessing, Le Guin, and the remodeling of utopia, “Extrapolation” 1988, vol. 29, no 1, p. 37.

¹⁹ J. Algeo, *Magic...*, p. 60.

²⁰ U.K. Le Guin, *Always...*, p. 545.

²¹ On roles of invented languages in science fiction see: M.M. Leś Mariusz, Pomieszanie języków i pierwszy kontakt. O językach sztucznych w fantastyce naukowej, “Białostockie Archiwum Językowe” 2013, vol. 13, p. 160.

The lexis present in the narrative and in the Glossary is less limited than Karhidish but it by no means constitutes a fully-fledged artlang. It may be divided into several categories, the largest one referring to familial and social structures, the former, analysed in a separate chapter in “The Back of the Book”, reveals a strong matrilineal focus in Kesh society²². Other categories include the natural world, the numeric system, and common nouns, verbs, adjectives and prepositions used in everyday situations (see: Table 2). The longest utterances are refrains of traditional Kesh songs or proverbs, e.g. “Hwagepragu, pragu, pragu”, translated immediately under the verses as “shining on the sun, shining, shining”²³. The practice of inserting whole poems in artlangs was initiated by J.R.R. Tolkien, whose *Namárië*, a poem included in the second book of *The Lord of the Rings*, boasted seventeen lines²⁴.

Table 2. Sample Kesh lexemes

Word	Meaning	Category	Occurrence
a	prefix or suffix indicating masculine gender	society, gender	glossary
adre	moon	natural world	glossary
am	beside, next to, along, at nearly the same time as	preposition	glossary
ama	grandmother, female ancestor in the mother's line	family, society	glossary
ap	zero, blank	numeral	glossary
arra	to speak	common verb	glossary
bod	pot, jar	everyday objects	glossary
diftú	little, small	common adjective	glossary
heyimas			narrative
wakwa			narrative
ma	house		narrative, glossary

²² U.K. Le Guin, *Always...*, p. 452-453.

²³ U.K. Le Guin, *Always...*, p. 239.

²⁴ J.R.R. Tolkien, *The Lord of the Rings. Fellowship of the Ring*, Boston 2005, book 2, chapter 8.

wetotop	hoarder, miser, negatively about someone who is focused on possessions	society	footnote to narrative
kach	city, usually as a suffix to mean a type of city	society	“Back of the Book”
mamou	mother	family, society	“Back of the Book”
tatvama	father’s mother	family, society	“Back of the Book”
dúr m drive	dish	everyday objects, society	“Back of the Book”
houmbúta	musical instrument played in theatrical and sacred music	society, culture	“Back of the Book”
gedwean	healing ceremony	medicine, society	“Back of the Book”
wudaddú	artistic copy of literary works, also: oral recitation	society, culture	“Back of the Book”

Source: Dorota Skowrońska, unpublished materials.

Heyiya is probably the most frequently occurring word, and the most telling of the Kesh culture. Consisting of two morphemes, it denotes a complex concept of what is a “sacred, holy, or important thing, place, time or event” but also a “spiral, gyre, or helix; a hinge; center” or a verb “to be sacred, holy, significant”, but also “to move in a spiral, to gyre; (...) to change; to become; (...) to praise”²⁵. Conley and Cain emphasise the holism and lack of clear-cut divisions specific to Kesh²⁶.

Kesh lexis appears, apart from the Glossary and other material in “The Back of the Book”, in Telling Stone’s narrative, occasionally in the Kesh songs and stories, which are on the whole presented in their ‘translated’ version, the target language of which is to be the one spoken by Pandora. There are several more phrases cited in the narrative, most lexemes, however, appear individually. Some words have also been glossed by ‘translator(s)’ in the footnotes, e.g. ‘dried mice’, appearing as a title of one of the stories, has the gloss *tupúde úti gosúti* translated as ‘some dried mice’²⁷. Kesh transcription seems to utilise acute accents liberally, thus indicating the language’s incompatibility with the

²⁵ U.K. Le Guin, *Always...*, p. 552.

²⁶ T. Conley, S. Cain, *Encyclopedia...*, 11.

²⁷ U.K. Le Guin, *Always...*, p. 68.

writing system used by the implied narrator/author of the account. The language is equipped with an alphabet and a punctuation system presented in a graphic form in "The Back of the Book"²⁸. Here Le Guin once again follows Tolkien's example and sketches, albeit in less detail, a fictional historical background for the development of the version of Kesh described in the novel, which Tolkien deemed essential in the authentication of the created world²⁹.

In the *Introduction* to the *Encyclopedia of Fictional and Fantastic Languages* Le Guin admits she invented only a handful of Kesh words in order to authenticate the ethnolinguistic identity of the Kesh people and only developed Kesh lexis, grammar, and syntax as a means of creating more authentic-sounding songs for the audio album *Music and Poetry of the Kesh* recorded in cooperation with Todd Barton and first released in 1985 as LP vinyl and an audiocassette accompanying the novel³⁰. "The Back of the Book" includes sheet music for two songs with lyrics in untranslated Kesh. Again, similarly to Karihidish and Orgota, Kesh is not equipped with a phonological description or a phonetic guide and the narrative does not offer any qualitative description of its sound system, except for a brief remark on Kesh 34 phonemes in the part of "The Back of the Book" describing the alphabets used in different historical periods by the Kesh connected with the language's changing sound system³¹. It may, however, be assumed that its phonology somewhat resembles native Californian languages belonging to the remnants of First Nation cultures extensively researched in the first half of the twentieth century by Le Guin's father, anthropologist Alfred Kroeber³². The writer had the possibility to experience the lost native culture first-hand in the person of Ishi, the last of his tribe massacred by white settlers, and must have drawn inspiration from this experience and also from her father's research.

Kesh is not the only language occurring in *Always Coming Home*. The peace-loving, anarchistic Kesh are contrasted with the militarised and oppressive tribe of Condor people, or the Dayao, portrayed as unable to support themselves in other ways than through invasion and colonisation. While the severely limited sample of their vocabulary, similarly to Kesh, centres on socio-familial structures, it is hierarchical and focused on the person's position on the

²⁸ U.K. Le Guin, *Always...*, p. 532-534.

²⁹ E.S.C. Wiener, J. Marshall, Tolkien's Invented Languages, [in] *From Elvish to Klingon: Exploring Invented Languages*, M. Adams (ed.), Oxford 2011.

³⁰ U.K. Le Guin, Foreword to T. Conley, S. Cain, *Encyclopedia...*, p. XIX.

³¹ U.K. Le Guin, *Always...*, p. 530.

³² C.L. Crow, Homecoming in the California Visionary Romance, "Western American Literature" 1989, vol. 24, no 1, p. 12.

social ladder designated by wealth, familial connections, and profession. *Tyon*, 'farmer', contrary to the Kesh reverence for agricultural work, is a slight intended to soil a warrior's reputation. *Ayatyu* emphasises the social status of a 'well-born woman'. Le Guin does not equate the contrast between the Kesh and Dayao cultures with the femininity-masculinity opposition, attributing it rather to the relics of our modernity and the clash between eco-consciousness and fascination with technology and militarisation³³.

4. Conclusions

Le Guin's glossopoeia in both *The Left Hand of Darkness* and *Always Coming Home* bears striking similarities evoked by multi-level 'anthropological' narratives in the novels. Both texts utilise the role of multiple 'implied' narrators endowed with distinct voices which testify to the complexity of Le Guin's world creation. Further layering is added in the form of inbuilt dualism and the tension between pairs of invented languages: Karhidish and Orgoreyn, Kesh and Dayao. The languages serve also other purposes in addition to typical artistic functions of many science-fiction artlangs. The euphony of Kesh and the harshness of Dayao seem to strengthen Le Guin's criticism towards unsustainable, militant modernity destroying ecosystems and whole aboriginal communities. Karhidish is meant to redefine the divisions of gender and definitions of masculinity and femininity, while Orgota vivisection the language of socio-political manipulation.

Although none of the analysed artlangs may be considered fully fledged, their limited development restricted to a handful of words and phrases does not hinder their significance, emphasising instead their socio-familial focus. The narratives (and the reader) are not slowed down by unnecessarily complex and overflowing samples of utterances and the lexis which does occur in the texts is instrumental in offering supporting evidence of cultures and validation of their ethnographic disguise. The paratexts, in Le Guin's novels usually occurring in the form of addenda, organise invented lexis and enable reader to become acquainted with it, especially when the narrative does not pause to translate artlang utterances. The resulting complexity of both narratives is further advanced by the skilful use of Tolkienian ideas: sound symbolism underlined in *The Left Hand of Darkness* and fictional 'historicism' applied to the origins of Kesh in *Always Coming Home*.

³³ E.C. Otto, Ecofeminist Theories of Liberation in the Science Fiction of Sally Miller Gearhart, Ursula K. Le Guin, and Joan Slonczewski, [in] *Feminist Ecocriticism: Environment, Women, and Literature*, D.A. Vakoch (ed.), Plymouth 2014, p. 28.

Bibliography

Albani P., Buonarroti B., *Aga magéra difūra. Dizionario delle lingue immaginarie*, Bologna 2016, 6th edition.

Algeo J., *Magic Names: Onomastics in the Fantasies of Ursula Le Guin*, "Names" 1982, vol. 30, issue 2, p. 59-67.

Conley T., Cain S., *Encyclopedia of Fictional and Fantastic Languages*, Westport 2006.

Crow C.L., *Homecoming in the California Visionary Romance*, "Western American Literature" 1989, vol. 24, no 1.

Jacobs N., *Beyond stasis and symmetry: Lessing, Le Guin, and the remodeling of utopia*, "Extrapolation" 1988, vol. 29, no 1.

Le Guin U.K., *Always Coming Home*. New York 1987.

Le Guin U.K., *The Left Hand of Darkness*. New York 2000.

Le Guin U.K., Foreword to T. Conley, S. Cain, *Encyclopedia of Fictional and Fantastic Languages*, Westport 2006.

Leś M., *Pomieszanie języków i pierwszy kontakt. O językach sztucznych w fantastyce naukowej*, "Białostockie Archiwum Językowe" 2013, vol. 13.

Okrent A., *In the Land of Invented Languages. Adventures in Linguistic Creativity, Madness, and Genius*, New York 2010.

Otto E.C., *Ecofeminist Theories of Liberation in the Science Fiction of Sally Miller Gearhart, Ursula K. Le Guin, and Joan Slonczewski*, [in] *Feminist Ecocriticism: Environment, Women, and Literature*, D.A. Vakoch (ed.), Plymouth 2014.

Peel S.E., *Politics, Persuasion, and Pragmatism: A Rhetoric of Feminist Utopian Fiction*, Columbus 2002.

Peterson D.J., *The Art of Language Invention*, New York 2015.

Robinson C.L., *Childhood Readings and the Genesis of Names in the Earthsea Novels of Ursula K. Le Guin*, "Children's Literature" 2010, vol. 38, p. 92-114.

Stockwell P., *Invented Language in Literature*, [in] *Encyclopedia of Language & Linguistics*, 2nd edition, Keith Brown et al. (ed.), Amsterdam 2006, p. 3-10.

Tolkien J.R.R., *A Secret vice. Tolkien on Invented Languages*, Dimitra Fimi, Andrew Higgins (eds.), London 2016.

Wiener E.S.C., Marshall J., *Tolkien's Invented Languages*, [in] *From Elvish to Klingon: Exploring Invented Languages*, M. Adams (ed.), Oxford 2011.

Abstract

The article aims to investigate Ursula Le Guin's glossopoeic creativity in two of her science-fiction novels: *The Left Hand of Darkness* and *Always Coming Home*. The analysis will establish the linguistic structure of the worlds depicted and the following features of Le Guin's individual artlangs: origins, classification, methods of presentation within the novels and lexical categorisation.

Key words: Ursula Le Guin, artlangs, invented languages, glossopoeia, Kesh.

Streszczenie

Niniejsza analiza ma na celu przebadanie glossopoetycznej twórczości Ursuli Le Guin w dwóch powieściach science-fiction: *Lewa ręka ciemności* oraz *Wracać wciąż do domu*. Przeanalizowana zostanie językowa struktura światów przedstawionych oraz następujące cechy artlangów Le Guin: pochodzenie, klasyfikacja, metody przedstawiania w narracji oraz kategorie leksykalne.

Słowa kluczowe: Ursula Le Guin, artlangi, języki fikcyjne, glossopoeia, Kesh.

Aleh Kopach¹
Belarusian State University

Grammatical way of naming American and Belarusian swamps

1. Introduction

In place names studies names of water bodies have been given much attention. Reckoning these names among the most ancient and conservative names for the area caused applying an etymological research method to them. Much less attention has hitherto been given to names of relatively small water bodies which less often lose their motivation while functioning in the area and whose information value is “far higher than hydronyms proper have”². They are regarded rather often within microtoponymy or incidental to other names of water bodies under the general concept of hydronymy.

Toponymic research is usually conducted at the regional level since the place names, as names attached to a certain area, reflect the peculiarities of the language system they belong to. Identification of existence in a specific language gives ways of creating names an idea of derivational suffixes and types of relations between the components of multicomponent place names, but it remains closed on its own nominative and derivational possibilities. The characteristics of naming in a particular language shine through most clearly when comparing several systems of names. It allows to project the characteristics of the system of one language to the system of the other language and to see those features of each, which were hidden from the researcher in their separate study.

The material for this investigation is the names of individual objects that have been taken from Belarusian cadaster³ and official website of the

¹. E-mail: alehkopach@gmail.com.

² R. Ageeva, *Gidronimija Russkogo Severo-Zapada kak istočnik kul'turno-istoričeskoj informacii*. Moscow 1989, p. 30.

³ *Kadastryj spravočnik. Torfjanaj fond Belorusskoj SSR*. Po sostojaniju razvedannosti na 1 janvarja 1978 g., Minsk 1979.

American Geological Survey⁴. Names of swamps (7041 helonyms of Belarus, 7304 helonyms of the USA) served as research material for this work.

A contrastive study of the place names of the Belarusian language and the American variety of English is interesting because the English (Germanic) language is more analytic compared to Belarusian (Slavic). Many names of objects from largely synthetic Slavic languages are one-word units formed by derivational morphemes which have a very ambiguous reference. A more analytical English can keep the full meaning both of a stem and a formative, being represented in the form of a combination of words.

2. Methodology of the Research

It should be borne in mind that “‘direct language’ expressing the notion is not a word, but a nomination (name) which can be represented by a designation of different structure”⁵. Thus, I deliberately avoid the concepts of structural, derivational, and formant analysis, which “are designed to study the morphemic and/or formative structure of proper names”⁶. Formant analysis, if it is understood as the identification of an onomastic series in identity-based finite elements of names, is based solely on formal features. The same formal final elements of an onym may be the result of various operations of derivation. Therefore, they cannot reflect the means of formation of onyms bringing all types of resultative units to one group regardless of their formative structure. The same final elements may not even be morphemes. Hence, the method of finding formants is non-applicable for an onomasiological approach due to the inability to identify the ways and means of naming water bodies with it.

The analysis of structural and derivational peculiarities is more productive. It allows for the identification of onymic types and models as well as bases and affixes. However, “onomasiology combines the units of naming from all levels of the structure of language”⁷. Syntactic means combined with full words, prepositions and conjunctions may take a part as a creator of onyms. If the most productive way of naming in Slavic names of rivers and lakes is morphemic derivation, then the hydronyms of the US are usually created through the use of syntactic means. In addition, syntactic derivation is presented in fairly frequent examples showing the different nature of relations between the components of Belarusian helonyms. The fact that there are both single-component and

⁴ *United States Geological Survey: Geographic National Information System*, <http://geonames.usgs.gov/pls/gnispublic> [access: 01.04.2018].

⁵ M. Nečaj, *Semantika geografičeskogo termina i ego upotrebitel'nost' v toponimii* [in:] *Nominacija v onomastike*, M. Rut (Ed.), Sverdlovsk 1991, p. 24.

⁶ H. Miezenka, *Bielaruskaja anamastyka*, Minsk 1997, p. 35.

⁷ E. Kubrjakova, *Nominativnyj aspekt rečevoj dejatel'nosti*, Moscow 1986, p. 37.

multicomponent units permits us to more accurately define the analysis of ways and means of naming individual objects as onomatological.

Another reason why the latter term is preferable is the following. When applying a semasiological approach to onymic vocabulary, researchers begin by establishing the most common classes of proper names of a specific subsystem of toponymy (simple, complex, and compound), depending on the sequence of components, parts of speech and grammatical form. Such an approach does not reveal the specifics of creating each individual name because it puts all single- and multicomponent units “on a par”, and then identify affixes within simple names and the types of components of complex and composite classes. At the same time there are multicomponent semantic derivatives, i.e. units which have become part of helonymy without any materially expressed derivational formants on the basis of ready-made combinations of words. Formal analysis of names artificially separates single- and multiword semantic derivatives from each other and considers them in different groups. Thus, the peculiarities of the word-formation of simple units receive a satisfactory interpretation. Effectively they are subject to derivational analysis while semasiologically identifying the types of multicomponent names breaks single-level means of place naming on formal grounds. Moreover, the approach to onymic vocabulary from form does not explain the existence of non-traditional forms of hydronyms like *Vaŭkavysk i Žuraŭka*, *Abruby-Čyscik*, etc. and can identify in such names not only means of onym-making, but also the morphemic structure of each of the two parts of onyms if the researcher lacks comparative material on the area surrounding these sites.

The inadequacy of the term “word-formative analysis” with respect to place names is clearly seen in the study of names of two different groups of languages. Onomatological analysis considers the ways and means of names appearing in a particular subsystem of names before they are distributed into predictable structural classes by formal properties.

On the one hand, helonyms are the lexical elements of language and reflect general word-formation processes. On the other hand, as proper names they are characterized by their own specifics. Auxiliary morphemes noticed in names are not necessarily word-formative. These important parts of names often appear at a prehelonymic stage of developing word structure in the appellative or proper subsystem of names. Morphemes that are not involved in the act of place naming within a specific subsystem are traditionally not considered toponymic

morphemes⁸. Morphemic analysis of names in such a situation turns out to be unnecessary. That's why the analysis of the ways and means of creating helonyms is conducted on a toponymic level when not all the affixes available in the stems of names are considered, but only those of them which present their derivational means. For the purpose of singling out these means helonyms are compared with appellatives, anthroponyms, names of populated places and water objects which constitute the derivational basis of the helonyms. Therefore, names of the same structure with the same final elements can often be distributed into different groups because they relate to different onym-making types.

By taking into account the nature of onym-making formants (semantic or grammatical) the ways of creating helonyms are differentiated. A helonymic onomatological type combines only those names in which the means of transferring onyms and appellatives to the group of the names of swamps are the same. For example, helonyms that are created by joining a formative suffix to a toponymic stem constitute the suffixal type. According to the additional formative criterion models of helonym-making are distinguished within each of the types. "A certain formative organization of the components of a proper name"⁹ is called an onymic model.

Making the names of swamps with the help of special grammatical helonymic formants (phrase-formation, composition and derivation) is understood by a grammatical way of naming. Derivational morphemes as well as means of syntax are included in the formants because a derived helonym could represent both a single-component and a multicomponent unit: Karčevica, Kapacevickaje Balota. As a consequence, such possible methods of creating nominative units as phrase-formation (syntactic derivation), composition and derivation (morphemic derivation) exist within the grammatical way of naming. The first is most represented in the American names; the latter is typical of the Belarusian (Slavic) names.

3. Syntactic derivatives in the helonyms

Phrase-formation has the greatest representation in the American toposystem when giving names to geographical objects. This situation is promoted by the analytical nature of English. Their share is much smaller in Belarusian helonyms. However, potentially there can and should be more of them, but

⁸ G. Kasim, *Psevdokompozity v toponimii* [in:] *Voprosy onomastiki. Russkaja toponimija i geografičeskaja terminologija*, A. Matveev (Ed.), Sverdlovsk 1977, no. 12, p. 67.

⁹ A. Superanskaja, *Čto takoe toponimika?*, Moscow 1984, p. 175.

certainly not more than in the analytical helonyms of the US. Names that are represented in the form of adjectives suggest the use of a geographical appellative for exact reference: *Liasnoje balota* ‘forest swamp’, *Vuzkaje (balota)* ‘narrow swamp’. If the results of topographical surveys reflected in inventory references mostly fix one-word names of swamps, then in the official editions, the percentage of adjectives and combinations is in favor of the latter. This conflict reflects in general the peculiarity of Slavic toponymy in which the absence of a classifier is fixed very frequently while the use of full or condensed forms of names is alternative.

3.1. American syntactic helonyms-derivatives

Analytical naming is commonly observed in the American names of swamps (55,8%): *Lillian Swamp*, *Web Pond*. Syntactic means of the English language let one talk about coherent phrase-formation when an identifying and a differentiating component act independently and meaningfully, and the role of the derivator is performed by the geographical appellative. The total number of such syntactic derivatives exceeds 53%: *Angola* > *Angola Swamp*, *Jack Creek* > *Jack Creek Marsh*. The following terms are used as derivators (in order of their proportion): *swamp* (32%), *marsh* (12,5%), *bog* (4,1%), *slough* (2,6%), *prairie* (1%), *pocosin*, *cienega*, *sog*, *swale*, *slash*, *pocoson*, *glade*, *marais*, *fen*, *sump*, *everglades* (less than 1%).

The order of the components in a name can be direct (*Cowpen Swamp*) and are rarely inverted (*Bog Sirius*), but the lack of morphological parameters does not always let one judge changes in the nature of ties between the two components involved in the act of helonym-making. Direct borrowings are most actively involved in all inverted combinations: *Marais Temps Clair*, *Cienega Larga*. The only evidence of different types of interaction is the preposition of which is occasionally registered in the names of swamps.

Hence, two types of connection are noted in American helonyms – a more productive attributive type and an occasionally observed genitive type (0,1%): *Marshes of Glynn*. As a matter of fact, similar forms are recorded in helonyms formed by semantic derivation: *Sink of the Creek* – as well as in borrowings: *Marais a Roche*, *Cienega del Oso*. However, in the last three examples the creation of the form refers to a prehelonymic stage of functioning of the name in predominantly English-speaking territories. At the same time, the fact of such parallelism indicates the similarity of naming processes both in different subsystems of a single toponymic space and in the systems of different languages.

A special type of syntactic derivation is presented in the units that appeared as a result of adding a secondary attribute in order to distinguish objects with

the same name (2,8%): *Duck Roost* > *Big Duck Roost*, *Little Duck Roost*. The role of the derivator in such units is performed by a distinctive component. In such names it happens that the derivator can be placed in any part of a helonym (beginning, middle, end): *Cohas Marsh* > **Little** *Cohas Marsh*, *City of Rome Swamp* > *City of Rome* **Dark** *Swamp*, *the Marsh* > *Marsh* **Number Ten**.

3.2. Belarusian syntactic helonyms-derivatives

The names of swamps characterized by analytical naming totals 19% in the territory of Belarus: *Klinickaje Balota*, *Belaje-Pahareliec*. Unlike American names with a geographical appellative as a derivator, Belarusian helonyms usually require materially expressed classification of each of the components to a certain part of speech and grammatical agreement of the gender and number of the differentiating component with the gender and number of the classifier. Therefore, they work out the system of morphological indicators – a kind of gaskets or “toponymic interfixes”¹⁰: cf. AmE. *desolate* > *Desolate Swamp*, Blr. *Červien’* > *Červien’skaje Balota*.

The Belarusian names of swamps in which the attributive part precedes the geographical appellative are not purely syntactical. Morphological means of naming are always present in them. Because of these peculiarities, Slavic multicomponent units can be distributed into syntactic-and-morphological nominations in which the syntactic character of the Slavic languages facilitates the emergence of additional “matching” morphemes in helonyms, and syntactical nominations proper (in which the grammatical agreement of the stem and the formative never happens). Prepositional-and-descriptive nominations comprise another group of units where the role of a formative is performed by a preposition, and the stem agrees with it in one of the case forms.

3.2.1. Syntactic-and-morphological nominations

Nominations in which the agreement of the determined and determining components of word-combinations is carried out at the expense of additional morphemes are presented significantly in the Belarusian helonymy (9,8%): *Žavan’ski Moch*, *Žyžmienskaje Balota*.

Within these nominations two groups of units are observed in which the connection of the derivational basis and the appellative-derivator requires elements that implement a purely grammatical function.

¹⁰ E. Zemskaja, *Interfiksacija v sovremennom russkom slovoobrazovanii* [in:] *Razvitie grammatiki i leksiki sovremennogo russkogo jazyka*, I. Mučnik, M. Panov (Ed.), Moscow 1964, p. 41.

3.2.1.1. An attributive type

An attributive type takes the leading place for most multicomponent names both in Belarus and in the United States. The determining word precedes the determined (in most cases) or follows it and characterizes it somehow (9,8%): *Hadyliova Balota*, *Žmurynskaje Balota*. The type of connection is coordination.

The most frequently used appellatives-derivators in Belarusian attributive helonyms are *moch* and *balota*. They occur as onym-making formants rather often (7,5% and 1,8% respectively): village *Arechaŭka* > *Arechaŭski Moch*, stream *Čarničanka* > *Čarničanskaje Balota*. Much less frequently recorded in the syntactic-and-morphological attributive derivatives are such appellatives as *mašok*, *čyscik*, *alies*, *amšara*, *bahna*, *imšara*, *kruh*, *biel'*, *imšaryna*, *mšara* (less than 1%). The coordination between the two parts of helonyms of this group is carried out by the adjectival formant-gasket *-ski/-skaje/-skaja* and its derivatives: village *Pastrežža* > *Pastrežskaje Balota*, *slabada* > *Slabadskoje Balota*.

3.2.1.2. A genitive type

A proper name constituting in a nominative unit the genitive form of a different name from which it is formed is meant by the genitive name. The names of this type (0,1%) indicate the swampy part of some larger object such as a channel or a river. The appellative with the meaning 'swamp' is in the nominative case, and the word or word-combination designating another hydro object is in the genitive case: *Zaŭšycki kanal* 'Zaŭšycki channel' > *Zaŭšyckaha kanala Balota*, *rečka* 'stream' > *Rečki Alies*. The nature of connection is a non-prepositional government. The same situation is observed if the name-giver indicates belonging of a swamp to a particular farm: *saŭhas Uzdzianka* 'collective farm Uzdzianka' > *Balota saŭhasa Uzdzianka*.

3.2.2. Syntactic proper nominations

Nominations in which connection of the components of combinations is carried out without any morphological indicators are not numerous (8,85%): *Chabacina-Biarozka*, *Halia-2*. The names are heterogeneous in terms of morphology and word formation. All of them are, in general, not typical of Belarusian names of rivers and lakes¹¹. A significant number of similar names is found in the names of swamps which is probably not accidental. Within this group 4 types of combinations are observed: numerative, double, coordinative, and nominative.

¹¹ A. Kopach, *Sastaŭnyja helonimy (nazvy balot) u hidranimii Belarusi*, „Vesnik BDU. Ser. IV. Filalohija, žurnalistyka, pedahohika”, 2002, no. 3, pp. 81-86.

3.2.2.1. A numerative type

The names belonging to a numerative type of syntactic naming are comprised of two components, one of which is expressed by the numerical component. Depending on what means are used to express the latter, the nature of relations between the components of the names changes from agreement in combinations with an ordinal numeral (4,94%) to juxtaposition in the names with a cardinal numeral (0,06%). “The popularity” of each of the numeric components is directly proportional to their order in calculation: the leading component is “1” – 226 units, followed by “2” – 99, “3” – 14, “4” – 6, “5” – 4, “6” – 2, “7” – 1 unit. The numerical component joins the derivational basis in all the names of swamps in order to distinguish between items with the same name which are located in close proximity to each other: Halia > Halia-1, *Straličava* > *Straličava peršaje* ‘Straličava first’.

The last example can be attributed to syntactical-and-morphological nominations as they agree with the geographical appellative in the form of grammatical gender.

The numerical component can be located after a motivator (see above) or between the two words of a motivating combination of words (Kislaŭskaje Balota > Kislaŭskaje druhoje Balota).

3.2.2.2. A double type

Helonyms which are created with the aid of simple connection in a single name of two or more words with different semantics, word formation, structure, and categorical identity belong to this type of syntactical proper nominations (2,1%). The ties are fixed by means of coordinative asyndetic connection. Substantivized components of such names appear together as an apposition, and the forms themselves are called double¹². I think the forms of mixed gender (villages Bielaje (neuter gender), Pahareliec (male gender) > Bielaje-Pahareliec) and mixed numeric types (Grabava-Mihedavichy, Harki-Zhygalava) are observed precisely in this type of helonym because of heterogeneity of the parts of onyms. One part of the double helonym may even be a combination of words: moch, stream Nižniaja Kryvina > Moch-Nižniaja Kryvina.

As the last step of onymic derivation is the process of combining two words of different origin in a helonym, it would be superfluous, to my mind, to single out the formative characteristics of each of the components of a double helonym because such peculiarities indicate a prehelonymic state of the name. Naming

¹² N. Podol'skaja, *Tipovyje vostočnoslavjanskije topoosnovy (Slovoobrazovatel'nyj analiz)*, Moscow 1983, p. 108.

lies not in uniting morphological parameters for the double names, but in implementing a coordinative asyndetic connection.

3.2.2.3. A coordinative type

A coordinative type is the only one of all types of syntactic proper nominations which is exclusively helonymic (1,6%): *voziera* ‘lake’, surname *Černin* > *Voziera i Černina*; *zimnik*, *chvoja* > *Zimnik i Padchvojka*. Even the double type in tote atypical for hydronymy is sometimes observed in the names of rivers of Belarus: stream *Loša-Abolka*, *Sluč-Mil’ča*. Just as in the double names, one of the parts can be represented by a combination of words: *Biaroza-Losickaje Balota i Viesnina*, *Stryhaŭ i Mačulinskaje Balota*. The similarity to double helonyms is found in the fact that morphemes that make up each component separately are not at all word-formative. The only means of creating the names of this type is a coordinating conjunction *i*.

3.2.2.4. A nominative type

The constructions of a nominative type include units in which a determining component is presented in the nominative case (0,1%): *chutar* ‘hamlet’ > *Moch Chutar*. The nature of relations between the components is an incomplete agreement. In all cases, the geographical appellative *moch* is used as a derivator.

3.2.3. Prepositional-and-descriptive nominations

Nominations with a preposition / prepositional combination as an onym-making component do not constitute a large group (0,4%): *aharod* ‘garden’ > *Za Aharodam* ‘behind the garden’, *asinavy korč* ‘aspen stub’ > *Pad Asinavy Korč* ‘near the aspen stub’. However, these nominations are mainly typical of microtoponyms. Such forms do not occur among the names of rivers and lakes recorded in encyclopedias, but they occupy a significant place among the names of small objects. *Za* and *pad* are the most productive prepositions (0,2% and 0,1% respectively). The other prepositions are used to a lesser extent: *u* (0,06%), *kalia*, *okala* (0,01%): *U Mapačnoŭskaha Polia* ‘near Mapačnoŭskaje Field’, *Kalia Dubrovj* ‘near Oakwood’.

In some cases, prepositions can act in conjunction with geographical appellatives as a derivational means (0,03%): *Moch pad Celiašom*, *Moch pad Lipkami*. The whole combination can perform the function of onym-making: *Vialiki Moch* > *U Hary Vialiki Moch*. In this case, the prepositional combination functions as a secondary differentiating attribute. In a number of units detailed descriptions are observed, and the prepositional constructions are the means of naming along with the geographical appellative – 10 units

(0,14%): *Balota ŭ siala Zascienki*. The nature of relations between the two parts is prepositional government.

4. Compound names in helonymy

Compound helonyms are the names of swamps which appeared as a result of compounding or juxtaposing, respectively composite names and juxtaposed names. In the former case the names are single, have a uniform stress, a well-defined location of the components, a connecting vowel, a formant referring to the whole compounding, bases instead of words as components, and no morphologically formalized relations between the components¹³. The main features of juxtaposed names are the following: identity with a word combination by morphemic structure, availability of the main stress, fixed order of the components, and total or partial syntactic bond between the formatives of the phrases¹⁴. These characteristics of composite and juxtaposed names are necessary to distinguish them from the double names such as *Haŭryl'čycy-Dubica*, *Volma-Sloŭst*, etc. which are composed of two words but are treated as a single concept.

Compound examples do not constitute a large group in American (1,66%) and Belarusian helonyms (0,74%).

4.1. American names of swamps formed by compounding

There's no need to differentiate composite and juxtaposed names in the American system because the names of objects in the US are formed without morphological means. The effect of functional rather than morphological principle in the toponyms of America leads to a simple junction of the two components appositively. Thus, all the American helonyms formed by compounding are juxtaposed names (0,08%): *Bearwallow*, *Punkhole*, *Middlemoor*. In all cases, the components are merged if the classified part has no "swamp" semantics.

Improperly compounding (juxtaposing) is more often accompanied by the emergence of a geographical appellative with the meaning 'swamp' (1,6%): *yellow bank* > *Yellowbank Slough*, *school house* > *Schoolhouse Marsh*.

4.2. Belarusian names of swamps formed by compounding

Helonyms-composites are very rare in Belarus (0,04%): *Rudakop*, *Mala-Harodna*. Derivatives obtained as a result of juxtaposition are a bit more

¹³ N. Podol'skaja, *Tipovyje vostočnoslavjanskije topoosnovy (Slovoobrazovatel'nyj analiz)*, Moscow 1983, p. 108.

¹⁴ Ibid, p. 16.

productive (0,14%): Vierchsluč, Padlipaj. Nevertheless, the relations of elements in improperly compounding may be different:

1. appositive (0,07%): name Libiert, pol' 'field' > Libiertpol';
2. determinative-prepositional (0,06%): lia Harbataj 'near Harbataja' > Liaharbataj;
3. attributive (0,01%): kozi bor 'goat coniferous forest' > Kozibor.

Compounding is more often accompanied by adding morphological means (0,42%): Biely lies 'white forest' > Bielalieskaje. In some cases, morphological and syntactical derivational formants interact to create a helonym (0,14%): streams Ipa, Viša > Ipa-Višanskaje Balota.

5. Means of affixation in the helonyms of Belarus

Morphological means of naming is the main peculiarity of Belarusian proper names compared with American ones. Even syntactical derivatives and compounds are often supplemented by the indicators of belonging to a certain class (see above). A high level of synthesis noted in the toponymy of Belarus is reflected in the names with one stem which have different derivational structure.

If the structure of names comprises derivational affixes with a helonymic status, i.e. formed at the stage of transferring appellatives or onyms into helonyms, they belong to an affixal type. This observation is important because the finite elements of the names of swamps like -ščyna, -ina, -nia, -iel', *-je, -ica, -(n)ik, -ka, -išča, etc. are found in many names, but not all of them perform a formative function. In some cases, the formant is part of the derivational basis, which is a result of semantic onymization of appellatives or transonimization of proper names: karycina 'sloping valley between two hills' > Karycina, str. Pcič > sw. Pcič. In both cases the helonyms are not considered affixal and constitute forms homonymous with them.

Depending on the nature of a morpheme joined to a derivational basis the following types are found: 1) suffixal; 2) flexional; 3) confixal; 4) suffixal-and-flexional; 5) prefixal formants.

5.1. Suffixal helonyms

The vast majority of affixed helonyms of Belarus are formed by the type of suffixation (31,7%): miadzviedz' 'bear' *Miadzviiednia*. A suffix merged with a zero or materially expressed inflection used for word formation is the meaning of a suffixal formative. Forty models of names with suffixal formants are found in the studied area. Key derivational models of helonyms with suffixal formants are:

1. -skaje and its derivatives (11,6%): Kuz'minskaje, Barsukoŭskaje;

2. -ava/-ova/-eva/-oû/-aû (3,6%): Ahatava, Brusova, Vyšylaû, Marhačoû;
3. -aûka/-eûka/-oûka/-iaûka (3%): Ankudaûka, Lieplieûka, Bukačoûka, Čarniaûka;
4. -(ov)ina/-in /-yna /-yn (2,8%): Amielina, Andrušovina, Al'syna, Barsučyna;
5. -ščyna (1,8%): Barkoûščyna, Bajarščyna;
6. -ka (1,7%): Palonka, Žyhianka;
7. -(n)ica/-ytša (1,5%): Žurbica, Perapiečyca.

It should be taken into account that in the names with adjectival suffixes *-skaje, -oû, -ina*, etc. the geographical appellative with the meaning 'swamp' is implicitly present. It is too early to draw final conclusions, but there are reasons to believe that the words of V. Nikonov about suffixation as "the main, undividedly prevalent type of Slavic place naming"¹⁵ are more applicable to the names of populated places and large water bodies like rivers and lakes and less applicable to the names of swamps.

The availability of helonyms-adjectives is often explained by the fact that the complex names tend to simplify their form because of the high frequency of their use¹⁶.

5.2. Flexional helonyms

Flexional names are the ones in which plural flexion act in the function of helonym-making. In Belarus, helonyms with flexional formants *-y, -i* are numerous (5,2%): *Haby, Miaški*. Thus, N.V. Podolskaya was right in considering pluralization a productive means of forming Belarusian names¹⁷. The reasons for productivity of the flexional type of helonyms could be the need to differentiate an appellative and a proper name and/or the impact of numerous names in the plural form denoting actual multitude for example names of populated places originally designating their residents. An indicator of multiplicity distracted from such names is felt as a toponym-making formant¹⁸.

¹⁵ V. Nikonov, *Slavjanskij toponimičeskij tip* [in]: *Voprosy geografii. Geografičeskie nazvanija*, N.N. Baranskij (Ed.), Moscow 1962, no. 58, p. 22.

¹⁶ Z. Rubcova, *Tipy var'irovanija v belorusskoj i russkoj toponimii (k voprosu o poiskax normy)* [in:] *Onomastika: Tipologija. Stratigrafija*, A. Superanskaja (Ed.), Moscow 1988, p. 54.

¹⁷ N. Podol'skaja, *Problemy onomastičeskogo slovoobrazovanija (k postanovke voprosa)*, „Voprosy jazykoznanija”, 1990, no. 3, p. 46.

¹⁸ L. Žukovič, *Toponim kak jazykovaja edinica*, „Trudy Irkutskogo gos. Universiteta im. A.A. Ždanova. Ser. jazykoznanie”, 1971, vol. 79, no. 7, p. 21.

5.3. Confixal helonyms

Confixal names do not constitute a large group (1,4%): *Zababje, Zamoscie*. Such prefixal-and-suffixal names indicate the location of the object.

In Belarus, 26 models of confixal helonyms are found. The only model with a prefix *za-* and a suffix *-je/-ja* is really productive (1%): *Zahallie, Zahorje*. Other models have less than 0,1%: *Padžarečča, Zaskorskaje, Nastraûje*, etc.

The names-benchmarks often became the object of study for place names researchers (V.P. Lemciuhova, N.V. Podolskaya, Y.A. Karpenko, etc.). All researchers considering names-benchmarks compare them in terms of origin with prepositional constructions¹⁹. However, compared with the latter, confixal helonyms are characterized by a higher level of toponymization²⁰.

The greatest difficulty in analyzing confixal helonyms is the question of delimiting toponymic and pretoponymic forms. Some forms are units identical with appellatives (*Zarečča, Zaazierje*) or onyms (*Zabaloccie, Zabalac'*). The traditional view on such names is that names having equivalents among geographical appellatives should not be treated as prefixal, but as confixal²¹ because one could speak about affixes in their structure only from a genetic point of view. They are formed by zero-derivation. Suffixes and prefixes in such names appear at the prehelonymic stage of word formation. Thus, according to L.G. Guseva, "dictionary information provides an opportunity to speak about the existence of a large group of geographical appellatives-benchmarks. So, considering place names in all cases as formations of the type "prefix + stem + suffix" and "prefix+stem" is a failure to distinguish formative analysis of names and their morphemic segmentation"²². This observation leaves such helonyms as *Zarečča, Zaazierje* outside of this group.

¹⁹ M. Karsakova, *Prynazoŭnikava-imennyya kanstrukcyi i suadnosnyja z imi prjefiksál'nyja ŭtvarjenni ŭ mikratapanimii Homel'sčyny* [in:] *Pytanni belaruskaj tapanimiki. Materyjaly Peršaj belaruskaj tapanimičnaj kanf.*, M. Biryła i inš. (Ed.), Minsk 1970, p. 141.

²⁰ V. Emel'janovič, *Mikrotoponimija severo-zapadnoj časti Brestskoj oblasti*: Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.02, Minsk 1982, p. 13.

²¹ N. Podol'skaja, *Problemy onomastičeskogo slovoobrazovanija (k postanovke voprosa)*, „Voprosy jazykoznanija“, 1990, no. 3, p. 46.

²² L. Guseva, *Geografičeskaja terminologija Kargopol'skogo kraja i eë otryženie v toponimike*, „Učenyje zapiski Ural'skogo universiteta. Ser. filologii“, 1971. vol. 18, no. 114, p. 97.

5.4. Suffixal-and-flexional helonyms

Suffixal-and-flexional names are units which take suffixes in conjunction with plural inflections as means of naming. Even the most popular group with these formants (it contains -ki) does not exceed 0,5%: Kalinki, Čarotki.

The swamp names sometimes include components *-iški*, *-ičy* which are typical for the names of populated places²³. It is possible that at some stage there were settlements with such names. The names of the settlements have ceased to exist, but the forms with these elements are preserved in helonyms. Another possible explanation for the presence of suffixes typical for the names of populated places in hydronyms may be the ability of names to join the productive word-formation models. In any event, settlement names with *-ičy*, *-iški* occur quite often.

5.5. Prefixal helonyms

Names formed by prefixation are rare (0,64%): *Zarečka*, *Zakreŭščyna*. These examples, as well as the confixal type represent names-benchmarks. Only four models with prefixes are noted with prefixes *pad-*, *za-*, *pa-*, *pry-* which together do not exceed 1%: *haradok* ‘a small city’ > *Padharadok*, *bierva* ‘gangway made of logs in a dirty place’ > *Zabierva*, *Harelaje* > *Paharelaje*, *Liepaŭka* > *Pryliepaŭka*. Although “a great role was assigned to prefixes in the past”²⁴ unproductivity of this type of formants in helonyms is noticeable now.

6. Conclusion

The linguistic characteristics of naming Belarusian and American swamps are found in the predominance of, respectively, morphological and syntactic forms of grammatical naming.

In addition to morphemic derivatives traditionally productive in Slavic place names, class indicators are also found within phrase-formation (genitive and attributive syntactic-and-morphological nominations) and compounding in the names of Belarusian swamps. Syntactic nominations constitute the periphery of the hydronymic system and offer relatively rare types here. The formal indicators of belonging to a certain class of words allow singling out six different types of relations between the derivational basis and the derivator of a Belarusian helonym.

²³ V. Šur, *Belaruskija ŭlasnyja imjony: Belaruskaja antranimika i tapanimika*, Minsk 1998, p. 159.

²⁴ U. Nikanaŭ, *Geagrafija farmantaŭ u tapanimii Belarusi – gistoryja movy i naroda?* [in:] *Pytanni belaruskaj tapanimiki. Materyjaly Peršaj belaruskaj tapanimičnaj kanf.*, M. Biryła i inš. (Ed.), Minsk 1970, p. 39.

The syntactical indicators of American helonyms are the evidence of two types of word combinations – the attribute and the genitive ones with the latter type used only once. Lack of means of morphemic derivation is also reflected in compounding. Only juxtaposed names are fixed. Phrase formation is often carried out simultaneously with compounding.

Bibliography

Ageeva R., *Gidronimija Russkogo Severo-Zapada kak istočnik kul'turno-istoričeskoj informacii*, Moscow 1989.

Emel'janovič V., *Mikrotoponimija severo-zapadnoj časti Brestskoj oblasti*: Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.02, Minsk 1982.

Guseva L., *Geografičeskaja terminologija Kargopol'skogo kraja i eë otryaženie v toponimike*, „Učenyje zapiski Ural'skogo universiteta. Ser. filologii“, 1971. vol. 18, no. 114.

Kadastryj spravočnik. Torfjanaj fond Belorusskoj SSR. Po sostojaniju razvedannosti na 1 janvarja 1978 g., Minsk 1979.

Karsakova M., *Prynazoŭnikava-imennyja kanstrukcyi i suadnosnyja z imi prjefiksál'nyja ŭtvaryenni ŭ mikratapanimii Homel'sčyny* [in:] *Pytanni belaruskaj tapanimiki. Materyjaly Peršaj belaruskaj tapanimičnaj kanf.*, M. Biryła i inš. (Ed.), Minsk 1970.

Kasim G., *Psevdokompozity v toponimii* [in:] *Voprosy onomastiki. Russkaja toponimija i geografičeskaja terminologija*, A. Matveev (red.), Sverdlovsk 1977, no. 12.

Kopach A., *Sastaŭnyja helonymy (nazvy balot) u hidranimii Belarusi*, „Vesnik BDU. Ser. IV. Filalohija, žurnalistyka, pedahohika“, 2002, no. 3.

Kubryakova E., *Nominativnyj aspekt rečevoj dejatel'nosti*, Moscow 1986.

Miezenka H., *Biellaruskaja anamastyka*, Minsk 1997.

Nečaj M., *Semantika geografičeskogo termina i ego upotrebiteľ'nost' v toponimii* [in:] *Nominacija v onomastike*, M. Rut (Ed.), Sverdlovsk 1991.

Nikanaŭ U., *Geagrafija farmantaŭ u tapanimii Belarusi – gistoryja movy i naroda?* [in:] *Pytanni belaruskaj tapanimiki. Materyjaly Peršaj belaruskaj tapanimičnaj kanf.*, M. Biryła i inš. (Ed.), Minsk 1970.

Nikonov V., *Slavjanskij toponimičeskij tip* [in:] *Voprosy geografii. Geografičeskije nazvanija*, N.N. Baranskij (Ed.), Moscow 1962, no. 58.

Podol'skaja N., *Problemy onomastičeskogo slovoobrazovanija (k postanovke voprosa)*, „Voprosy jazykoznanija“, 1990, no. 3.

Podol'skaja N., *Tipovye vostočnoslavjanskije topoosnovy (Slovoobrazovatel'nyj analiz)*, Moscow 1983.

Rubcova Z., *Tipy var'irovanija v belorusskoj i russkoj toponimii (k voprosu o poiskax normy)* [in:] *Onomastika: Tipologija. Stratigrafija*, A. Superanskaja (Ed.), Moscow 1988.

Superanskaja A., *Čto takoe toponimika?*, Moscow 1984.

Šur V., *Belaruskija ŭlasnyja imjony: Belaruskaja antrapanimika i tapanimika*, Minsk 1998.

United States Geological Survey: Geographic National Information System, <http://geonames.usgs.gov/pls/gnispublic> [access: 01.04.2018].

Zemskaja E., *Interfiksacija v sovremennom russkom slovoobrazovanii* [in:] *Razvitie grammatiki i leksiki sovremennogo russkogo jazyka*, I. Mučnik, M. Panov (Ed.), Moscow 1964.

Žukovič L., *Toponim kak jazykovaja edinica*, „Trudy Irkutskogo gos. Universiteta im. Ždanova A.A., Ser. jazykoznanie”, 1971, vol. 79, no. 7.

Gramatyczny sposób nazywania amerykańskich i białoruskich bagien**Streszczenie**

W artykule rozważono specyfikę typologiczną białoruskich i amerykańskich nazw bagien (helonimów) dokonaną metodą morfologiczną i syntaktyczną, a także główne typy i modele tworzenia takich helonimów. Stosowanie środków morfologicznych do tworzenia zarówno form syntetycznych, jak i analitycznych jest zwykle obserwowane w nazwach białoruskich. Gramatyczny sposób tworzenia amerykańskich helonimów jest zazwyczaj przeprowadzany bez środków morfologicznych, co wynika z analitycznego charakteru języka angielskiego.

Słowa kluczowe: helonim, syntaktyczna i morfologiczna nominacja, syntaktyczna właściwa nominacja, złożenia, afiksacja.

Abstract

The typological peculiarities of Belarusian and American names of swamps (helonyms) made by means of morphological and syntactical derivation are considered in the article as well as major types and models of creating such helonyms. Applying morphological means to create both synthetic and analytic forms is usually observed in Belarusian names. The grammatical way of coining American helonyms is usually carried out without morphological means which is due to the analytic nature of the English language.

Key words: helonym, syntactic-and-morphological nomination, syntactic proper nomination, compounding, affixation.

Analiza porównawcza funkcji nazw własnych postaci w powieści Terry’ego Pratchetta *Feet of clay* i jej polskim przekładzie zatytułowanym *Na glinianych nogach*

1. Uwagi wstępne

Cykl o Straży Miejskiej autorstwa brytyjskiego pisarza Terry’ego Pratchetta składa się z ośmiu powieści. *Na glinianych nogach* to jego trzecia część, której akcja toczy się wokół tajemniczych morderstw dwóch starszych mężczyzn oraz otrucia Patrycjusza miasta. Czytelnik po raz kolejny spotyka Komendanta Vimesa, Kapitana Marchewę i Lorda Vetinariego, ale poznaje też wiele nowych postaci, takich jak: Cudo Tyłeczek, funkcjonariusz Wizytuj Niewiernych z Wyjaśniającymi Broszurami czy jego kolega Powal Niedowiarka Chytrymi Argumentami. Podobnie do poprzednio przebadanych części cyklu i ich tłumaczeń, analiza tego utworu zostanie oparta na teorii dwóch aktów. Teoria ta umożliwia zbadanie funkcji nazw własnych pełnionych zarówno od momentu nazwania postaci jak i później, w pojedynczych użyciach imion. Celem tego artykułu będzie porównanie funkcji pełnionych przez nazwy własne bohaterów w powieści *Feet of Clay* oraz jej polskim przekładzie autorstwa Piotra Cholewy *Na glinianych nogach*. Opis wyników zostanie podzielony zgodnie z tym, co dzieje się z funkcjami pełnionymi w oryginale: czy zostają zachowane, utracone czy naddane.

Funkcje pełnione od momentu nadania nazwy, niezależnie od sytuacji w jakich dany onim występuje, to funkcje stałe, które zostały zdefiniowane jako role pełnione przez *nomina propria* w relacjach do poszczególnych elementów aktu nazewniczego². Natomiast drugi rodzaj funkcji, to funkcje chwilowe, pojawiające się jedynie w jednostkowych użyciach onimów. Są to role pełnione

¹ E-mail: martyna@gibka.pl.

² M. Gibka, *The Functions of Proper Names in the Literary Work of Art*, „Symbolae Europaeae” 2015, s. 82.

przez nazwy własne bohaterów w relacjach do elementów aktu użycia nazwy³. Dlatego też każda analiza oparta na teorii dwóch aktów musi zostać rozpoczęta od stworzenia modeli wspomnianych aktów dla badanego dzieła (diagramy 1 i 2). Uniwersalne modele aktów nazewniczego i użycia onimu zostały szczegółowo wyjaśnione i opisane w monografii poświęconej przedmiotowej teorii⁴, dlatego też w tej pracy przedstawiony zostanie jedynie krótki opis wybranych elementów.

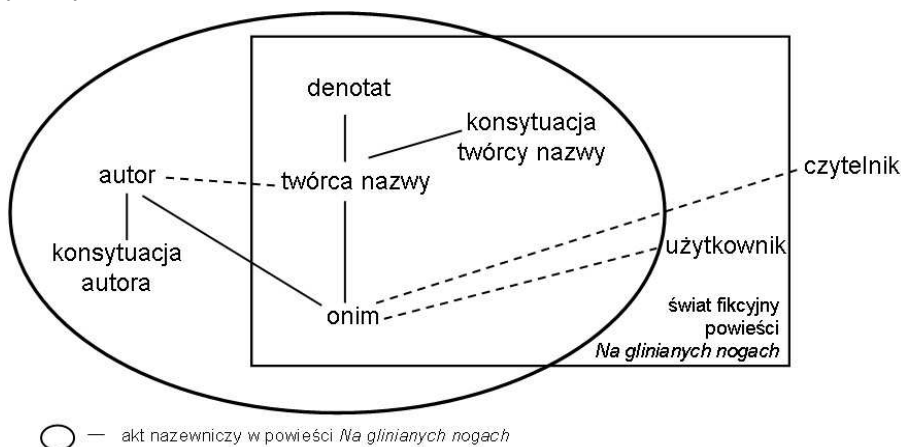

Diagram 1. Akt nazewniczy w powieści *Na glinianych nogach* (opracowanie własne na podstawie: M. Gibka, *The functions of characters' proper names in a novel. A theoretical approach and its application*. Kindle Edition)

Powyższy diagram został podzielony figurami geometrycznymi na trzy części: świat fikcyjny powieści *Na glinianych nogach*, obręb konsytuacji aktu nadania nazwy oraz elementy, które nie mieszczą się w żadnej z tych kategorii. W świecie fikcyjnym znalazło się pięć elementów: onim – *nomen proprium* nadawane bohaterowi powieści; denotat – postać, która otrzymuje imię; twórca nazwy – jednostka, która nazwę nadaje; konsytuacja twórcy nazwy – zespół wszelkich okoliczności (zarówno fizycznych, jak i społecznych, i innych), które towarzyszą nadaniu nazwy oraz użytkownik (który znajduje się poza obrębem

³ M. Gibka, *The Momentary Sociological, Camouflaging, Conative and Poetic Functions of Characters' Proper Names in the Polish Translation of „Harry Potter”*, [w]: *Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatoologii. Teoretyczne i praktyczne aspekty przekładu literackiego*, E. Kujawska-Lis, I. Anna NDiaye (red.), Olsztyn 2016, s. 94.

⁴ Zob. M. Gibka, *The functions of characters' proper names in a novel. A theoretical approach and its application*, 2017.

konsytuacji aktu) – wszystkie postacie fikcyjne, które będą używały onimu. Z trzech elementów nienależących do świata fikcyjnego, dwa znajdują się w obrębie konsytuacji aktu nazewniczego. Autor to osoba, która stworzyła dzieło i nazwała postacie, natomiast jego konsytuacja jest analogiczna do poprzednio opisanej. Zatem jest rozumiana jako zespół wszelkich okoliczności towarzyszących pisaniu powieści i nazwaniu bohaterów. Elementem, który znajduje się poza obiema opisanymi kategoriami, ponieważ nie należy do świata fikcyjnego i nie jest obecny w momencie nazwania jest czytelnik. Termin ten określa wszystkie osoby, które przeczytają utwór⁵.

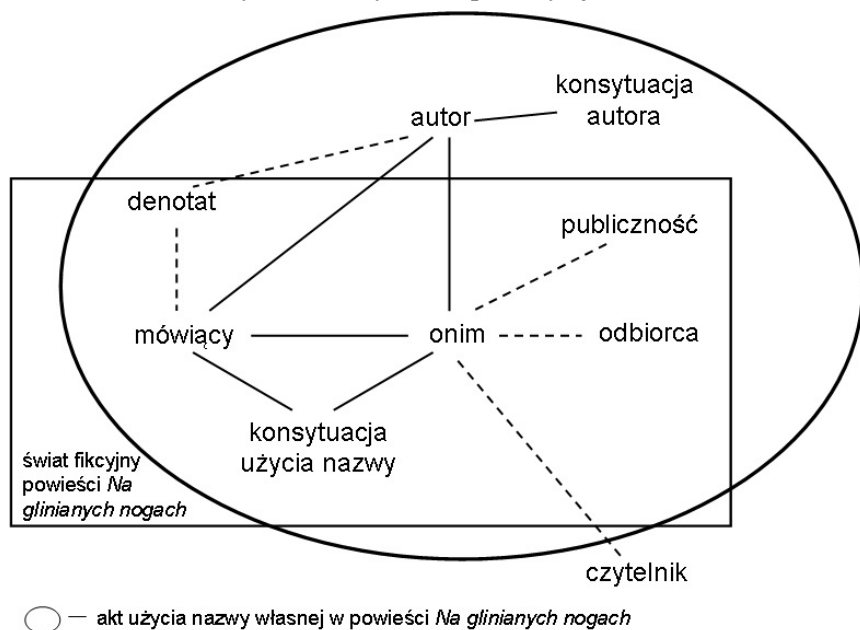

Diagram 2. Akt użycia nazwy własnej w powieści *Na glinianych nogach* (opracowanie własne na podstawie: M. Gibka, *The functions of characters'...*)

Akt użycia nazwy nie jest całkowicie odmienny od aktu nazewniczego, elementy ze świata rzeczywistego pozostają w nim takie same. Wewnątrz świata fikcyjnego zostało wyróżnionych sześć elementów: onim – to użyta nazwa; mówiący – to postać, która jej użyła; denotat – to bohater, do którego należy onim; odbiorca – to kategoria, do której należą postaci, do których skierowane zostało użycie; publiczność – to pozostali bohaterowie obecni przy

⁵ Porównaj rozdział II.1.1 [w:] M. Gibka, *The functions of characters...*, dz. cyt.

użyciu; a konsytuacja użycia nazwy to zespół wszelkich okoliczności, w jakich użycie miało miejsce⁶.

Analiza ilościowa powieści *Feet of Clay* wykazało, że w utworze pojawia się 163 nazwanych bohaterów oraz ich 274 nazwy. Onimy te pełnią sześć funkcji stałych w czterech relacjach (do denotatu, twórcy nazwy, użytkownika i czytelnika) oraz dziesięć funkcji chwilowych w pięciu relacjach (do mówiącego, denotatu, onimu, odbiorcy i publiczności). W polskim przekładzie liczba nazwanych postaci pozostaje taka sama, natomiast pojawia się nie 274, a 277 onimów. Niemniej jednak większość zmian wśród funkcji pełnionych przez te dwa zbiory denominacji nie wynika z tej rozbieżności. Ponadto do zestawu onimów z oryginału nie zostały po prostu dodane trzy nowe. Trzy warianty nazw własnych obecne w oryginale zostały utracone, a w przekładzie dodanych zostało sześć. Spowodowało to kilka zmian w zbiorze pełnionych funkcji, jednak nigdy nie należy ograniczyć analizy porównawczej dwóch zbiorów nazw własnych do zbadania funkcji pełnionych przez onimy, które są utracone i dodane.

2. Funkcje zachowane

2.1. Funkcje stałe

W *Feet of Clay* nazwy własne postaci pełnią role stałe w relacjach do denotatu, twórcy nazwy, użytkownika i czytelnika.

2.1.1. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* i *Na glinianych nogach* w relacji do denotatu

W relacji do denotatu w oryginale pojawiają się trzy funkcje: semantyczna, socjologiczna i konatywna. Każda z tych funkcji pojawia się również w polskim przekładzie. Pierwsza z nich jest rozumiana jako charakteryzowanie denotatu „zgodnie z metaforycznym lub dosłownym znaczeniem”⁷ onimu. W oryginale funkcja semantyczna jest pełniona przez trzydzieści nazw, z których dwadzieścia pięć zachowuje tę rolę w tłumaczeniu. Większość tych onimów opisuje swoje denotaty w sposób dosłowny, wskazując na wygląd, zachowanie czy zawód: *Wielki A'Tuin* (org. Great A'Tuin), *Śmierć* (Death), *Wizytuj Niewiernych z Wyjaśniającymi Broszurami* (Visit-The-Infidel-With-Explanatory-Pamphlets), *pan Biega Szybko Między Drzewami* (Mr Runs Swiftly Through The Trees), *pan Rozmawia z Lasem* (Mr Talks To The Forest), *Kaczkoman* (the Duck Man), *Kaszlak Henry* (Coffin Henry), *Paskudny Stary*

⁶ Porównaj rozdział II.2.1 [w:] M. Gibka, *The functions of characters...*, dz. cyt.

⁷ A. Wilkoń, *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, Wrocław 1970, s. 83.

Ron (Foul Ole Ron), *Arszenic* (Arsenic), *Ciut Szalony Artur* (również „*CIUT SZALONY*” *ARTUR*, *pan Ciut Szalony Artur*; org. Wee Mad Arthur, ‘Wee Mad’ Arthur, Mr Wee Mad Arthur), *Śmierć Szczurów* (the Death of Rats), *Mroczny Piskacz* (The Grim Squeaker), *Arsenowy Potwór* (Arsenic Monster), *Rex* (Rex), *Shmata* (Shmata). Kolejny onim zawiera w sobie odniesienie do czynu, z którego zasłynął jego denotat (egzekucja króla): „*Nie zniosę niesprawiedliwości*” *Vimes*⁸ (Suffer-Not-Injustice Vimes), a następne dwa wskazują na gatunek (wilkołaki): *Srebrny Ogon* (Silvertail) i *Żółty Kiel* (Yellowfang). Pojawiają się również cztery nazwy mówiące o wynalazkach ich właścicieli: *pułkownik Shrapnel* (Colonel Shrapnel), *monsieur Guillotin* (M. Guillotin), *pułkownik Gatling* (Colonel Gatling) oraz *sir William Tępe-Narzędzie* (Sir William Blunt-Instrument). Ostatnie *nomen proprium*: *Kamienna Gęba* (Stoneface) jest pierwotnie przydomkiem jednego z żyjących dawno mężczyzn z rodziny Vimesa, natomiast w trakcie ataku na Patrycjusza zostaje nadane najmłodszemu Vimesowi, wskazując na jego podobieństwo do przodka.

Funkcja socjologiczna polega na wskazywaniu przynależności społecznej, środowiskowej czy narodowej denotatów⁹ oraz na wyrażaniu (lub sugerowaniu) społecznej wyższości lub niższości postaci¹⁰. W powieści *Na glinianych nogach* pojawiają się trzydzieści trzy określenia wskazujące na przynależność grupową denotatów, które pełniły dokładnie taką samą funkcję w oryginale. Wśród nich znajdują się:

- strażnicy miejscy: *komendant sir Samuel Vimes* (również *komendant Vimes*, *komendant Straży Miejskiej Ankh-Morpork*, *sir Samuel Vimes*), *kapitan Marchewa*, *sierżant Colon*, *kapral Nobbs* (*kapral Jaśnie Oświecony hrabia Ankh*, *Nobby Nobbs*, *kapral lord de Nobbes*, *kapral C.W. St J. Nobbs*), *funkcjonariusz Angua*, *funkcjonariusz Wizytuj*, *kapral Tyleczek* (*kapral Cudo Tyleczek*, *kapral panna Tyleczek*), *sierżant Detrytus*, *funkcjonariusz Flint*, *funkcjonariusz Klepacz*, *funkcjonariusz Dorfl*, *funkcjonariusz Rzygacz*, *kapral Świderson*, *funkcjonariusz Buogsbratason*, *funkcjonariusz Morena*, *funkcjonariusz Lucker* i *funkcjonariusz Udgrzyjel*;
- heroldowie: *Smok Herbowy Królewski*, *Croissant Rouge Pursuivant*, *Pardessus Chatain Pursuivant*;

⁸ Zapis oryginalny.

⁹ Tamże, s. 83.

¹⁰ K. Kuffner-Obrzut, *Nazwy osobowe w wybranych utworach Małgorzaty Musierowicz*, [w]: *Metodologia badań onomastycznych*, M. Biolik (red.), Olsztyn 2003, s. 493.

- duchowni: *ojciec Tubelcek* (o. *Tubelcek*) i *pastor Nosal Domokrażca*;
- wojskowy: *generał Tacticus*;
- lekarz: *doktor James Folsom*;
- głowa gildii: *doktor Downey*.

Z drugiej strony przynależność narodowa denotatów jest w polskim tłumaczeniu wyrażana przez dokładnie tyle samo nazw, co w oryginale: *Delphina Angua von Überwald*, *Tyleczek* i *baron Guye von Überwald*.

Pozycję społeczną natomiast, w tym wypadku zawsze wyższą, wyrażają 22 nazwy wraz z tytułami (w oryginale 23): *komendant sir Samuel Vimes* (również *Sir Samuel*, *Sir Samuel Vimes*, *komendant Straży Miejskiej Ankh-Morpork*, *sir Samuel Vimes*), *lady Sybil*, *lady Selachii*, *lord Rust*, *król Marchewa I*, *król Nobbs* (*kapral Jaśnie Oświecony hrabia Ankh*, *Nobby Nobbs*, *lord de Nobbes*, *kapral lord de Nobbes*), *Lord Vetinari*, *Edward St John de Nobbes*, *hrabia Ankh*, *baron Guye von Überwald*, *Stary lord Snapcase* (*lord Snapcase*), *lord Winder*, *król Lorenzo*, *King Isiahdanu*, *generał Tacticus* oraz *królowa Molly*.

Wreszcie funkcję konatywną pełnią nazwy wywołujące w denotacie reakcje lub doprowadzające go do podjęcia akcji¹¹. Dokładnie tak jak w oryginale, w polskim tłumaczeniu rolę tę pełni nazwa *funkcjonariusz Wizytuj*, która sprawia, że denotat poprawia imię, mówiąc, że nazywa się *Wizytuj Niewiernych z Wyjaśniającymi Broszurami*.

2.1.2. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* i *Na glinianych nogach* w relacji do twórcy nazwy

Zarówno w oryginale powieści jak i jej polskim tłumaczeniu nazwy własne bohaterów pełnią dwie funkcje: ekspresywną i ujawniającą. Funkcja ekspresywna jest rozumiana jako „użycie nazwy [własnej postaci] jako znaku wyrażającego określone emocje i zabarwienie uczuciowe”¹². Pełnią ją dwie nazwy: *pan Zdziwaczała Krasnoludzia Osoba* (Mr Dwarf Weird Person) oraz *Król Złotej Rzeki* (King of the Golden River). Pierwsza wyraża emocje Sydney’ a (chochlika pracującego w ikonografii) wobec Cudo Tyleczka, druga natomiast to autoportret słowny Ciut Szalonego Artura.

Druga z funkcji – ujawniająca, pojawia się, gdy nazwa własna bohatera odkrywa informacje o twórcy nazwy. Pełni ją onim *Rogery* denotujący byka, który zaatakował sierżanta Colona. Nazwa ujawnia, że zwierzę to uważa, że jest

¹¹ Różnica w definicji funkcji konatywnej w różnych relacjach polega jedynie na zmianie elementu, który reaguje.

¹² A. Wilkoń, *Nazewnictwo w utworach...*, dz. cyt., s. 105.

ich dwoje. Przyczyna takiego myślenia zostaje wytłumaczona w powieści: „Ze względu na wielką i wypukłą masę czoła, byki spoglądają na świat parą oczu, mających własne, niezachodzące na siebie półsfery widzenia. Ponieważ zatem odbierają dwa oddzielne obrazy świata, doszły do wniosku, że muszą istnieć dwa byki”¹³.

2.1.3. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* i *Na glinianych nogach* w relacji do użytkownika

Dokładnie tak jak w oryginale, tak i w przekładzie pojawia się jedno imię i nazwisko, które śmieszy postaci fikcyjne, a zatem pełni ono funkcję humorystyczną: *Cudo Tyleczek* (również *kapral Cudo Tyleczek*).

2.1.4. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* i *Na glinianych nogach* w relacji do czytelnika

W każdej, z jak dotąd zbadanych, części cyklu o Straży Miejskiej nazwy własne bohaterów pełnią funkcję humorystyczną, jednak do tej pory funkcja ta była w dużej mierze tracona w przekładzie, głównie ze względu na pozostawienie imion w angielskiej wersji. W trzeciej części cyklu o Staży miejskiej prawie połowa nazw humorystycznych została przetłumaczona w sposób zachowujący tę funkcję. Wśród tych onimów znalazły się: *Staloscórka* (również *pan Staloscórka* org. Ironcrust, Mr Ironcrust), *Cudo Tyleczek* (również *kapral Cudo Tyleczek* org. Cheery Littlebottom, Corporal Cheery Littlebottom), *Wesoły Tyleczek* (org. Jolly Littlebottom), *Klep Tyleczek* (org. Beaky Littlebottom), *Bjorn Obciportki* (org. Bjorn Tightbritches), *Powal Niedowiarka Chytrymi Argumentami* (org. Smite-The-Unbeliever-With-Cunning-Arguments), *Snori Tarczogryz* (org. Snori Shieldbiter), *Groźba Fortuny* (org. Dire Fortune), *funkcjonariusz Udgryzjel* (org. Constable Thighbiter), *Ramięduśny* (org. Armstrangler), *Snori Buogssonawujasson* (org. Snori Glodssonsunclesson), *pani Suchoślizg* (org. Mrs Slipdry) oraz *Lars Zczaszkipij* (org. Lars Skulldrinker). Natomiast dwie nazwy własne: Coffin Henry i Hrolf Thighbiter zachowują funkcję humorystyczną, lecz zmienia się ich prawdopodobieństwo humorystycznej interpretacji, gdyż zostały przetłumaczone jako *Kaszlak Henry* i *Hrolf Udgryzjel*¹⁴.

¹³ T. Pratchett, *Na glinianych nogach*, Warszawa 2013, s. 251.

¹⁴ Funkcji humorystycznej w *Feet of Clay* i *Na glinianych nogach* poświęcono osobny artykuł, w którym nie tylko wyjaśniono teorię humoru, ale również przeanalizowano każde humorystyczne imię w oryginale i przekładzie wskazując przy tym na kategorie nazw humorystycznych do jakich dane onimy należą. Zob. M. Gibka i M. Rutkowski, *Funkcja humorystyczna nazw osobowych w oryginale i przekładzie „Feet of Clay” Terry’ego Pratchetta*, [w:] *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*, I. Sarnowska-Giefing, M. Balowski, M. Graf (red.), Poznań 2015.

2.2. Funkcje chwilowe

Funkcje tego typu pojawiają się w oryginale analizowanego dzieła w relacjach do mówiącego, denotatu, onimu, odbiorcy i publiczności.

2.2.1. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* i *Na glinianych nogach* w relacji do mówiącego

W tej relacji pojawia się funkcja ekspresywna, konatywna oraz ujawniająca. Każdą z tych ról różni od jej stałego odpowiednika jedynie moment pojawienia się i czas trwania, dlatego nie będą tu one ponownie definiowane. Funkcja ekspresywna jest w polskim przekładzie zachowana tylko przez jeden z trzech onimów pełniących ją w oryginale. Nazwa *kapral panna Tyleczek* (org. *Corporal Miss Littlebottom*) wyraża uczucia Marchewy jakie pojawiły się u niego względem nowej funkcjonariusz Straży Miejskiej po odkryciu jej płci.

Z kolei funkcja konatywna (podobnie jak w oryginale) pełniona jest przez jedno *nomen proprium*. Gdy Detrytus wymawia po raz pierwszy nazwisko *Tyleczek* (org. *Littlebottom*), nie czekając na odpowiedź rozmówcy, dodaje również komentarz na temat onimu¹⁵.

Wreszcie funkcję ujawniającą pełnią dwie nazwy: *DTRyTUS* (DTRiTUS) oraz *Charlie*. Pierwsza z nich wskazuje na niski poziom inteligencji trolla, gdy nie znajduje się on w swoich rodzinnych, zimnych górach¹⁶. Druga natomiast zostaje użyta przez panią Gammage w stosunku do osoby, która Charliem nie jest. Wskazuje to na słaby wzrok i/lub słabą pamięć starszej kobiety¹⁷.

2.2.2. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* i *Na glinianych nogach* w relacji do denotatu

W relacji do denotowanej postaci badane nazwy własne pełnią funkcje konatywną i kamuflażową. Pierwszą zachowują wszystkie nazwy pełniące tę samą rolę w oryginale. Nazwa *Cudo Tyleczek* (*Cudo*) doprowadza nosicielkę do zmiany imienia¹⁸. Z kolei onim *Ciut Szalony Artur* wypowiedziany przez sierżanta Colona jest przez denotat poprawiony: „Dla ciebie to pan Ciut Szalony Artur”¹⁹. Nie jest to funkcja stała, ponieważ Ciut Szalony Artur nie zawsze poprawia tę wersję swojego imienia, również w stosunku do wypowiadającego je kilkakrotnie sierżanta.

¹⁵ T. Pratchett, *Na glinianych...*, dz. cyt., s. 29.

¹⁶ Tamże, s. 30.

¹⁷ Tamże, s. 93.

¹⁸ Tamże, s. 180.

¹⁹ Tamże, s. 183.

Funkcję kamuflażową, która pojawia się, gdy nazwa własna postaci nie ukrywa jej tożsamości od momentu nazwania lecz jedynie w poszczególnych jej użyciach²⁰, pełni natomiast jedno imię: *Cudo* (*Cudo Tyleczek*, kapral *Cudo Tyleczek*), które ukrywa płeć noszącego go krasnoluda, przez pewien czas, od momentu zatrudnienia w Straży Miejskiej²¹.

2.2.3. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* i *Na glinianych nogach* w relacji do odbiorcy

W tej relacji pojawiają się dwie funkcje: konatywna i ujawniająca. Pierwsza jest pełniona przez dziewięć onimów, a więc również zachowana jest przez każdą nazwę, która pełni tę funkcję w angielskiej wersji powieści. Najczęstszą reakcją odbiorcy jest zadanie pytania, dzieje się tak w przypadku pięciu propriów: *Hopkinson*²², *Lucinda*²³, *Croissant Rouge Pursuivant*²⁴, *Smok Herbowy Królewski*²⁵ i *pan Dorff*²⁶. Następnie użycie dwóch imion jest przyczyną komentarza odbiorcy: *Cudo*²⁷ oraz *Cheri*²⁸. Z kolei onim *Wizytuj Niewiernych z Wyjaśniającymi Broszurami* powtarzany przez denotat sprawia, że kapitan Vimes zaczyna używać całego nazwiska zamiast jego pierwszego członu²⁹, a nazwisko *Wręcemocny* zostaje przejęte przez Thomasa Smitha³⁰.

Funkcję ujawniającą pełni tylko jedno nazwisko: *Tyleczek*. Jego użycie doprowadza do ujawnienia przez kapitana Vimesa jego wiedzy socjoonomastycznej³¹.

²⁰ M. Gibka, *The Momentary Sociological...*, dz. cyt., s. 97.

²¹ Do tej pory funkcja kamuflażowa nazw własnych w literaturze była rozumiana inaczej. Pełniły ją onimy wstawione do tekstu w miejsce innych dla ukrycia pozaliterackich odniesień fabuły zob. A. Siwiec, *Nazwy własne w prozie Michała Choromańskiego*, Lublin 1998, s. 72.

²² T. Pratchett, *Na glinianych...*, dz. cyt., s. 47.

²³ Tamże, s. 180.

²⁴ Tamże, s. 34.

²⁵ Tamże, s. 38.

²⁶ Tamże, s. 99.

²⁷ Tamże, s. 25.

²⁸ Tamże, s. 180.

²⁹ Tamże, s. 51.

³⁰ Tamże, s. 145-146.

³¹ Tamże, s. 25.

2.2.4. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* i *Na glinianych nogach* w relacji do publiczności

W relacji do publiczności pełniona jest jedynie funkcja konatywna. Nazwa *Cudo Tyleczek* wywołuje reakcję u trolla, który słyszy wymianę zdań pomiędzy dwoma funkcjonariuszami straży:

- U stóp schodów pojawił się funkcjonariusz.
- Jest tam ktoś, kto się nazywa... – słumił parsknięcie – ...Cudo Tyleczek?
- Tak – odparł ponuro Tyleczek.
- No to komendant Vimes kazał ci przyjść do pałacu Patrycjusza, ale zaraz.
- Dla was to jest kapral Tyleczek! – huknął Detrytus³².

3. Funkcje utracone

3.1. Funkcje stałe

3.1.1. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* w relacji do denotatu

W tej relacji pięć nazw przestaje pełnić funkcję semantyczną. Cztery z nich nie zostają przetłumaczone: *Rudolph Potts* (*pan Potts*), *pan Slant* i *Meshuga*, natomiast piąta traci fragment otaczającego opisu, który potwierdza wskazywaną cechę: *Stary Kłopot*.

Ponadto dwie nazwy: *Corporal the Rt. Hon. Lord C.W. St J. Nobbs* i *Corporal Smallbottom* nie pełnią już funkcji socjologicznej przez wskazywanie przynależności denotatu do grupy. Dzieje się tak, ponieważ nazwy te w ogóle nie pojawiają się w polskim przekładzie powieści.

Podobnie do przynależności grupowej, jedna nazwa nie wskazuje już pozycji społecznej denotatu: *Corporal the Rt. Hon. Lord C. W. St J. Nobbs*. Ponownie przyczyną tej zmiany jest brak wystąpienia tego onimu w przekładzie.

3.1.2. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* w relacji do czytelnika

Nazwy własne sześciu postaci przestają w polskim tłumaczeniu pełnić funkcję humorystyczną. Przyczyną tej utraty dla pięciu z nich jest nieprzetłumaczenie nazwisk: *sierżant Colon* (*Colon, Fred Colon, pan Colon*), *pani Colon*, *Mildred Easy* (*Easy, panna Easy*), *pani Easy* (*pani Flora Easy*) oraz *William Easy*. Natomiast *Thuczeń* (org. *Hardcore*) zostaje przetłumaczony zgodnie z jednym ze swoich znaczeń, jednak nie tym, które było humorystyczne.

³² Tamże, s. 63.

3.2. Funkcje chwilowe

3.2.1. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* w relacji do mówiącego

Dwa z trzech onimów, które w jednym ze swoich użyc w oryginale wyrażają emocje mówiącego, nie pełnią już tej roli w tłumaczeniu. Strata ta dotyczy użycia nazwy *Nobby Nobbs* wypowiedzianej przez królową Molly³³ oraz nazwy *Stara Kamienna Gęba* (org. *Old Stoneface*) wypowiedzianej przez Smoka Herbowego Królewskiego³⁴.

3.2.2. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* w relacji do denotatu

W tej relacji dwie nazwy własne pełnią w oryginale powieści chwilową funkcję semantyczną. *Nobby* wskazuje na arystokratyczne pochodzenie (chwilowe) kaprała Nobbsa (ang. *nob* – osoba o wysokiej pozycji społecznej, członek wyższych sfer)³⁵, a *Constable Lucker* (ang. *luck* – szczęście, traf) na chwilowe szczęście funkcjonariusza, który spośród wszystkich strażników otrzymał od Vimesa w prezencie buty, na które nie było go stać³⁶. Obie nazwy pojawiają się również w polskim przekładzie, nie są jednak przetłumaczone, a źródłem funkcji są angielskie apelatwy od których powyższe onimy zostały utworzone.

3.2.3. Funkcje nazw własnych postaci w *Feet of Clay* w relacji do siebie samych

W tej relacji nazwy, które „nie odsyłają do innych elementów aktu nominacyjnego, zatrzymując uwagę odbiorcy na swej strukturze”³⁷ i/lub „które posiadają szczególnego rodzaju wewnętrzne zorganizowanie, zwracające w pierwszym rzędzie uwagę na formę językową”³⁸ pełnią funkcję poetycką. W badanej powieści onim *B'hrian Bloodaxe* pełni tę funkcję w jednym ze swoich użyc: „the Battle Bread of B'hrian Bloodaxe”³⁹. W wyrażeniu tym pojawia się poczwórna aliteracja, która jednak zanika w tłumaczeniu: „to chleb bojowy B'hriana Krwawego Topora”⁴⁰.

³³ T. Pratchett, *Feet of Clay*, Londyn 1997, s. 229.

³⁴ Tamże, s. 52.

³⁵ Tamże, s. 173, 177.

³⁶ Tamże, s. 147.

³⁷ Tu nie aktu nominacyjnego, lecz użycia nazwy. M. Rutkowski, *Mikrotoponimia przestrzeni wspinaczkowej. Studium socjoonomastyczne*, Olsztyn 2001, s. 100.

³⁸ Tamże, s. 100-101.

³⁹ T. Pratchett, *Feet of...*, dz. cyt., s. 62.

⁴⁰ T. Pratchett, *Na glinianych...*, dz. cyt., s. 48.

4. Funkcje naddane

4.1. Funkcje stałe

4.1.1. Funkcje nazw własnych postaci w *Na glinianych nogach* w relacji do denotatu

W *Na glinianych nogach* pojawia się jedna nazwa, która nie pełniąc funkcji semantycznej w oryginale, zaczyna ją pełnić w tłumaczeniu. *Monolit* to nazwa boga trolli, którego czytelnik po raz pierwszy poznaje pod postacią rzeźb stworzonych ku jego czci (por. monolit: „jednolity blok kamienny; też: rzeźba lub element architektoniczny wykonane z takiego bloku”⁴¹). Natomiast apelatyw jednobrzmiący z angielską nazwą tego boga – *monolith* – nie oznacza rzeźb wykonanych z takich bloków, a jedynie kolumny.

Pojawiają się również dwie denominacje: *komendant sir Samuel* i *lord kapral C.W. St J. Nobbs*, które nie wskazując przynależności grupowej postaci w oryginale, czynią to w przekładzie. Dzieje się tak, ponieważ nazwy te (ich angielskie odpowiedniki) są w oryginale nieobecne, zostają dodane w procesie tłumaczenia.

Wreszcie, w polskim przekładzie pojawiają się też trzy deskrypcje: *komendant sir Samuel*, *lady Ramkin* i *lord kapral C.W. St J. Nobbs*, których nie ma w angielskiej wersji językowej powieści, a które wskazują na pozycję społeczną denotowanych przez siebie postaci.

4.2. Funkcje chwilowe

4.2.1. Funkcje nazw własnych postaci w *Na glinianych nogach* w relacji do mówiącego

W tej relacji onim *Kamienna Gęba* (org. Stoneface) pełni w tłumaczeniu funkcję ekspresywną wyrażając uczucia Smoka Herbowego Królewskiego⁴².

4.2.2. Funkcje nazw własnych postaci w *Na glinianych nogach* w relacji do czytelnika

W tej relacji pojawia się naddana funkcja humorystyczna. Dzieje się tak, ponieważ jedno z imion przeniesionych z angielskiego – *Sam* – brzmi dokładnie jak apelatyw w języku polskim (sam: „zaimek odnoszony do osoby wykonującej pewną czynność”⁴³). Taka zbieżność nie pojawia się w języku angielskim. Dprowadza to do wprowadzenia elementu humorystycznego

⁴¹ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/monolit.html>, dostęp: 15.01.2018.

⁴² T. Pratchett, *Na glinianych...*, dz. cyt., s. 40.

⁴³ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/sam.html>, dostęp: 21.01.2018.

w onimie *Sam Vimes* w następującej wypowiedzi: „Sam zająłem się Vimesem!”⁴⁴. Element ten jest ponadto zwiększony przez fakt, iż zaimek rozpoczyna zdanie, napisany jest więc wielką literą – dokładnie tak jak imię Sama Vimesa.

5. Uwagi końcowe

Pierwszy wniosek dotyczący podobieństw i różnic między powieściami *Feet of Clay* oraz *Na glinianych nogach* może być wyciągnięty już na etapie ukończenia zbiorów nazw własnych bohaterów, które mają zostać zanalizowane. Zbiory te nie są jednakowe. Denominacje *Corporal the Rt. Hon. Lord C.W. St J. Nobbs*, *Corporal Smallbottom* oraz *Mrs Rosemary Palm* obecne w oryginale powieści nie pojawiają się w polskim przekładzie, do którego zostają natomiast dodane sformułowania: *komendant sir Samuel*, *pan komendant Vimes*, *lady Ramkin*, *lord kapral C.W. St J. Nobbs*, *Klep i Curry*. Nie zmienia to liczby nazwanych postaci, jednak wpływa na zanik wszystkich funkcji pełnionych przez utracone nazwy własne oraz dodanie ról pełnionych przez nowe jednostki onimiczne.

Zmiany w zbiorach pełnionych funkcji nie ograniczają się jednak do opisanych powyżej. Pozostałe wynikają z decyzji tłumacza, które doprowadziły między innymi do całkowitego zaniku dwóch funkcji chwilowych: semantycznej oraz poetyckiej. Tak duże straty nie pojawiły się we wcześniej zbadanych powieściach cyklu. Ponadto inne funkcje (np. stała semantyczna czy socjologiczna) nie są w polskim przekładzie pełnione przez wszystkie nazwy mające je w oryginale. Pozytywną zmianę można natomiast dostrzec w wynikach badania funkcji humorystycznej, która w przeciwieństwie do tłumaczeń poprzednich części cyklu, w *Na glinianych nogach* jest zachowana przez prawie połowę onimów pełniących ją w oryginale utworu. Przyczynami tych zmian są: nieprzetłumaczenie nazw, przetłumaczenie ich w sposób niezachowujący aspektów, które były przyczyną pojawienia się funkcji (np. w denominacji *B'hrian Krwawy Topór*) oraz nieprzeniesienie innych elementów niezbędnych do zaistnienia funkcji (np. cech denotatu).

Innym podobieństwem do powieści *Guards! Guards!* i *Men at Arms* oraz ich polskich tłumaczeń jest liczebność jednostek onimicznych pełniących poszczególne role. Po raz kolejny najliczniej reprezentowana jest stała funkcja socjologiczna pełniona w relacji do denotatu. Ponownie też to wskazanie na przynależność grupową oraz pozycję społeczną postaci dominuje wewnątrz tej funkcji. Najliczniej reprezentowaną grupą jest po raz kolejny Straż Miejska, co

⁴⁴ T. Pratchett, *Na glinianych...*, dz. cyt., s. 207.

jest spójne z tematem powieści i cyklem do jakiego ona należy. Ponadto po raz kolejny wskazuje na ogromną stratyfikację opisanego społeczeństwa.

Należy również zaznaczyć, że zastosowana teoria dwóch aktów ponownie okazała się odpowiednia do przeprowadzenia analizy porównawczej funkcji nazw własnych bohaterów w powieści i jej tłumaczeniu. Ponadto analiza trzeciej części badanego cyklu i jej tłumaczenia przyczyniła się do wzbogacenia listy dotychczasowo zidentyfikowanych funkcji o nowy wariant funkcji ujawniającej – pełniony stale w relacji do twórcy nazwy. Dlatego też wykorzystane tu ujęcie teoretyczne będzie zastosowane do przeprowadzanie analizy kolejnej, czwartej, części cyklu o Straży Miejskiej Terry’ego Pratchetta.

Bibliografia

Gibka M.K., *The Functions of Proper Names in the Literary Work of Art*, „Symbolae Europaeae” 2015, 8.

Gibka M.K., *The Momentary Sociological, Camouflaging, Conative and Poetic Functions of Characters’ Proper Names in the Polish Translation of „Harry Potter”* [w:] *Komunikacja międzykulturowa w świetle współczesnej translatologii. Teoretyczne i praktyczne aspekty przekładu literackiego*, E. Kujawska-Lis, I. Anna NDiaye (red.), Olsztyn 2016.

Gibka M.K. (2017). *The functions of characters’ proper names in a novel. A theoretical approach and its application*. Kindle Edition.

Gibka M.K., Rutkowski M., *Funkcja humorystyczna nazw osobowych w oryginale i przekładzie „Feet of Clay” Terry’ego Pratchetta* [w:] *Funkcje nazw własnych w kulturze i komunikacji*, I. Sarnowska-Gieffing, M. Balowski, M. Graf (red.), Poznań 2015.

Kuffner-Obrzut K., *Nazwy osobowe w wybranych utworach Małgorzaty Musierowicz* [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, M. Biolik (red.), Olsztyn 2003.

Pratchett T., *Feet of Clay*, Londyn 1997.

Pratchett T., *Na glinianych nogach*, Warszawa 2013, tłum. Piotr Cholewa.

Rutkowski M., *Mikrotoponimia przestrzeni wspinaczkowej. Studium socjoonomastyczne*, Olsztyn 2001.

Siwiec A., *Nazwy własne w prozie Michała Choromańskiego*, Lublin 1998.

Wilkoń A., *Nazewnictwo w utworach Stefana Żeromskiego*, Wrocław 1970.

Źródła internetowe

Słownik języka polskiego: <https://sjp.pwn.pl>.

A comparative analysis of functions served by characters' proper names in Terry Pratchett's *Feet of Clay* and in the Polish translation of the novel

Summary

The article belongs to a series of works devoted to comparative analyses of functions served by characters' proper names in the originals and Polish translations of novels from the City Watch Cycle written by Terry Pratchett. Its aim is to demonstrate the similarities and differences of functions served by characters' names in *Feet of Clay* and its Polish translation *Na glinianych nogach*. The analysis is based on the Theory of Two Acts, which divides the examined functions into permanent and momentary. The classification of roles depends on the moment the function emerges and its duration.

Key words: Onomastics, literary onomastics, functions of proper names, translation, Terry Pratchett.

Streszczenie

Artykuł jest trzecim z serii prac poświęconych funkcjom nazw własnych postaci w oryginałach i tłumaczeniach poszczególnych powieści z Cyklu o Straży Miejskiej autorstwa Terry'ego Pratchetta. Ma na celu przedstawienie podobieństw i różnic w funkcjach pełnionych przez nazwy własne bohaterów w powieści *Feet of Clay* i jej polskim przekładzie *Na glinianych nogach*. Do przeprowadzenia analizy wykorzystano teorię dwóch aktów, która dzieli badane funkcje na stałe i chwilowe, w zależności od momentu pojawienia się i czasu trwania.

Słowa kluczowe: Onomastyka, onomastyka literacka, funkcje nazw własnych, tłumaczenie, Terry Pratchett.

‘Never Be Rude to an Arab...’: Political Correctness, Humour and Dialogue

1. Defining Dialogue

“I never saw an instance of one or two disputants convincing the other by argument”.² This Thomas Jefferson quote sums up one of the main challenges of communicating with someone who has a different point of view. Indeed, in conversation, opposing views are often met with self-sufficiency and aggression rather than openness and a willingness to understand another person’s perspective.

In his book *Dialogue: The Art of Thinking Together*, William Isaacs describes this process of pseudocommunication by likening it to a gunfight on Main Street, in which the interlocutors rush to prove each other wrong. ‘Winning’ thus becomes a matter of speed and stamina, while carefully thought-out arguments are often ignored. In keeping with the same metaphor, people usually fail to listen when their conversation partner is speaking, and use this ‘break’ to prepare for their next attack: “People do not listen, they reload”³.

The description aptly captures the difficulties of initiating a genuine dialogue between individuals or groups of people. But what qualifies as genuine dialogue in the first place? Isaacs defines it as “a conversation in which people think together in relationship. Thinking together implies that you no longer take your own position as final. You relax your grip on certainty and listen to the possibilities that result simply from being in a relationship with others”⁴. Thus, dialogue does not merely involve reaching an agreement, but also gaining new understanding and, in so doing, generating a new basis for thinking and acting⁵.

The definition quoted above refers to a collaborative process which requires certain premises in order to be put into practice. Firstly, of course, it implies

¹ E-mail: simplyalina@gmail.com.

² B. Mayo (ed.), *Thomas Jefferson Himself. The Personal Narrative of a Many-Sided American*, Charlottesville 1970, p. 273.

³ W. Isaacs, *Dialogue: The Art of Thinking Together*, New York 1999, p. 18.

⁴ W. Isaacs, *Dialogue: The Art of ...*, p. 19.

⁵ Ibid p.19.

freedom of speech and a willingness on both sides to engage in an exchange of opinions. Secondly, it is not possible without an awareness of one's own limitations and an open attitude towards other viewpoints.

2. Political Correctness and Dialogue

The *Oxford English Dictionary* (OED) defines political correctness as “the avoidance of forms of expression or action that are perceived to exclude, marginalize, or insult groups of people who are socially disadvantaged or discriminated against”⁶. Due to the contemporary focus on globalization and multiculturalism, at the core of today's debate over political correctness are people belonging to different cultures, races and religions, but also women, the LGBT community and fat or disabled people.

Offensive forms of expression may include words with negative connotations, which sometimes look back on a long history of discrimination (e.g. *Negro* or *Nigger*, replaced in modern American speech with the politically correct terms *Afro-American* or *African-American*). At the same time, they may refer to offensive ideas expressed through language (e.g. national or religious stereotypes: Germans are cold, machine-like, and have a Hitler connection; all Muslims are fundamentalists), or through symbols, drawings, caricatures etc. (e.g. the swastika graffiti painted on walls in some American cities after the election of Donald Trump)⁷. Offensive forms of action typically involve violence or discrimination against certain groups of people (e.g. the numerous hate crimes against immigrants in the wake of the Brexit vote in Britain in the summer of 2016: assaults, arson attacks, dog excrement thrown at doors or left in mailboxes)⁸.

The avoidance of such forms of expression or action may materialize in a variety of manifestations. It may involve the official replacement of certain ‘loaded’ words with supposedly neutral or positive ones, the social disapproval of politically incorrect language and behaviour, laws against hate crimes and hate speech, forms of tacit censorship in Academia or the media and sometimes positive discrimination or other interventions by official institutions. Interestingly, political correctness does not stem from a clearly identifiable

⁶ *Oxford English Dictionary Online*, www.oed.com, [5.08.2017].

⁷ J. Bacon, *Racist Graffiti Greets Trump Win across USA*, “USA Today Online”, 10 November 2016, <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2016/11/10/racist-graffiti-greets-trump-win-across-usa/93584210/>, [5.08.2017].

⁸ J. Sharman and I. Jones, *Hate Crimes Rise by up to 100 Per Cent across England and Wales, Figures Reveal*, “The Independent Online”, 15 February 2017, <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/brexit-vote-hate-crime-rise-100-per-cent-england-wales-police-figures-new-racism-eu-a7580516.html>, [5.08.2017].

source. Geoffrey Hughes describes it as “the product and formulation of a militant minority which remains mysteriously unlocatable. [...] Disadvantaged groups, such as the deaf, the blind, or the crippled (to use the traditional vocabulary), do not speak for themselves, but are championed by other influential public voices”⁹.

Behind political correctness is the assumption that offensive language and action are motivated by a prejudicial, discriminatory mentality, and that this type of attitude can be revised by eliminating its overt expression in language and action. Its votaries are intent on building a more tolerant society based on equality, representativity in gender and race and multiculturalism¹⁰. In other words, political correctness aims at engendering openness and empathy, and thus creating a constructive relationship between groups that are subject to discrimination on the one hand and the majority population on the other. These goals seem compatible with Isaacs’ definition of dialogue. Political correctness thus appears to be a path to dialogue between specific groups of people.

This conclusion will nevertheless prove questionable at a closer look. A central element of dialogue according to Isaacs consists in reaching new understanding by engaging with other people’s vantage points, while challenging one’s own certainties. Political correctness, however, tries to circumvent this process of discovery by creating a shortcut. In other words, it replaces one type of automatic reaction with another: avoiding any negative or critical thoughts and language connected with members of certain groups. Instead of trusting people to judge for themselves and react depending on individual circumstances, it imposes a standard way of thinking and acting meant to counteract previous prejudice.

Writer Martin Amis described political correctness as an attempt to “accelerate evolution” by generating tolerance “in a generation or at the snap of a finger”¹¹. On the one hand, this fast-forward strategy may yield positive short-term results, as it will allow people belonging to various groups to live together without overt conflicts as long as nothing challenges the status quo. On the other hand, though it may help to raise awareness of prejudice and discrimination, it will not lead to authentic understanding and sensitivity as long as it is not accompanied by deep individual transformation. Prejudice may

⁹ G. Hughes, *Political Correctness. A History of Semantics and Culture*, Chichester 2010, p. 7.

¹⁰ G. Hughes, *Political Correctness...*, p. 21-22.

¹¹ M. Amis, *How Is Masculinity Constructed in Our Culture Portrayed in the Media. Martin Amis on Literature* [Video file], 8 November 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=IKYUfZa5fms>, [5.08.2017].

remain concealed below the surface of politically correct behaviour, as recent political events like the Brexit referendum or the election of Donald Trump seem to indicate.

In its linguistic version, political correctness is built on the assumption that words reflect and influence reality and the way we think about it. Therefore, by eliminating words that are deemed insulting or carry a baggage of negative associations, it should be possible to take the edge off certain painful or disturbing conditions and to change prejudiced, discriminatory attitudes. The problem with this approach is that it assumes a one-to-one relationship between language and thought patterns, which is of course an oversimplification. Changing language will not automatically cause the reality it describes to disappear: “We want to create a sort of linguistic Lourdes, where evil and misfortune are dispelled by a dip in the waters of euphemism. Does the cripple rise from his wheelchair or feel better about being stuck in it because someone (...) decided that, for official purposes, he was ‘physically challenged’?”¹².

At the same time, a change in the words we use will not automatically result in more openness and tolerance. Pointing out the ways in which language mirrors deep-seated prejudice and lack of sensitivity may amount to a worthwhile enterprise, yet it will only have a positive impact when coupled with a deep understanding of the fact that discrimination and prejudice block all communication and isolate us in a cocoon of fear and self-sufficiency.

Since it imposes certain norms of speech and action and does not allow for individual nuanced behaviour, political correctness has often been regarded as an infringement on freedom of thought and speech and a modern form of “thought police” or “new McCarthyism”¹³. One of the most radical opponents of political correctness, novelist Doris Lessing, acidly described it as “a kind of mildew blighting the whole world” and “a self-perpetuating machine for dulling thought”.¹⁴ The conflict between political correctness and freedom of speech and thought is yet another element that speaks against the former’s quality as a facilitator of dialogue, as any true dialogue presupposes the freedom of thought and expression of both partners.

The arguments outlined above indicate that political correctness tries to create an accelerated route to some of the prerequisites of dialogue: openness, sensitivity and tolerance. However, understanding is a highly complex process

¹² R. Hughes, *Culture of Complaint: The Fraying of America*, New York 1993, p. 18-19.

¹³ L. Becker, C. Becker, *Encyclopedia of Ethics*, London 2001, p. 1338.

¹⁴ D. Lessing, *Language and the Lunatic Fringe*, “The New York Times Book Review”, 26 June 1992, <http://www.nytimes.com/books/97/09/14/reviews/lessing-language.html>, [5.08.2017].

which requires freedom of expression, individual thought and discovery, and cannot be achieved through imposition. In this sense, political correctness appears as a way of forcing dialogue rather than truly engendering it.

3. Humour, Political Correctness and Dialogue

Like political correctness, humour often tries to create the openness necessary for engaging in authentic dialogue, though its instruments are quite different. It points out stereotypical thinking not by prohibiting it, but by emphasizing its absurdity, for instance through the use of irony. To this end, comedians may pretend that prejudiced claims are valid, as the following excerpt from a Dylan Moran stand-up comedy show suggests:

Lots of people went to Germany to make uninformed, prejudicial remarks about German people and Germany. (...) Because they're English and they're bigoted. And because Germany is a toilet. A truly dreadful place. (...) Because if you're talking (...) to a modern, nice, affable German person and they're saying to you something like, «You know, it's a critical time now for Germany within Europe, although globally, economically, we're pretty good, we have been better, but we're very vibrant in the theatre and arts and so on...». All the time you listen to this you're thinking, «Um, yeah, um, Hitler, Hitler, Hitler.».¹⁵

Comedy may also exaggerate stereotypes to make a point. This was John Oliver's approach in a 2015 report on migrants and refugees featured on his TV show *Last Night Tonight*. "Here in the US, some in the media have chosen to reduce the migrant population to one single stereotype"¹⁶, he commented before showing a Fox News video containing older footage of Muslim refugees on a train with the misleading caption *Terrorists Inbound? Taking refugees could open door to jihadists*. Despite clearly insinuating there was a connection between refugees and terrorists, the video also contained a disclaimer: "To be clear, we're not saying that any of these people are terrorists or in any way affiliated with a terror group, but it does highlight just how many of these refugees, who are fleeing violence in Iraq and Syria, are Muslim"¹⁷. In an ironic response, John Oliver suggested that Fox News should go one step further. He showed the same caption and disclaimer in combination with a clip from *True*

¹⁵ D. Moran, *Dylan Moran on Germany* [Video file], 2 January 2007, <https://www.youtube.com/watch?v=IoLIU2NI66w>, [5.08.2017].

¹⁶ Last Week Tonight, *Migrants and Refugees: Last Week Tonight with John Oliver* [Video file], 28 September 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=umqvYhb3wf4>, [5.08.2017].

¹⁷ Last Week Tonight, *Migrants and Refugees...*

Lies, featuring a group of armed people (some of them Muslim) shooting in the air with their machine guns.

This indirectness, which, if misunderstood, may seem offensive, sometimes makes comedy clash with political correctness. At the same time, besides highlighting prejudice and discrimination, comedy also takes issue with social and religious taboos. Political correctness, on the other hand, steers clear of such potentially offensive enterprises. Moreover, it tends to create new taboos by prohibiting certain words, ideas or courses of action. This is a major difference and source of conflict between comedy and political correctness.

Although both political correctness and humour may aim to be catalysts for dialogue between individuals and groups of people, they are usually incompatible due to the means they employ and the amount of freedom they presuppose. Thus, supporters of political correctness sometimes criticize comedy for its offensiveness. An interesting case in point is the recent ban on a number of 70s British comedy series (*Love Thy Neighbour*, *Mind Your Language*, *It Ain't Half Hot Mum*) due to racial stereotyping which was deemed unacceptable for a modern audience. In response, the writers of the series criticized the broadcasters for being out of touch with reality and British history. Jimmy Perry, one of the writers of *It Ain't Half Hot Mum*, responded to the accusations of racism directed against the sitcom by saying: "Too many executives at the BBC have rather too little idea what reality looks like. [...] They don't know their history – they don't understand their history and they don't know anything about the British Empire"¹⁸.

On the other hand, comedians have also frequently taken a stance against political correctness, both in interviews and in comedy shows (Rowan Atkinson, Stephen Fry, John Cleese, George Carlin, Louis C.K. etc.). American comedian George Carlin often ridiculed the use of euphemistic, politically correct words which "take the life out of life" and may be misleading.¹⁹ Not the words in themselves are the problem, he argued, but the context in which they are uttered and the intention underlying their use: "There's absolutely nothing wrong with the word *nigger* in and of itself. It's the racist asshole that's using it

¹⁸ S. Knapton, *Racist 1970s Comedies Would Be Banned Now, Says Head of Ofcom*, "The Telegraph Online", 29 December 2014, <http://www.telegraph.co.uk/culture/tvandradio/11316397/Racist-1970s-comedies-would-be-banned-now-says-head-of-Ofcom.html>, [5.08.2017].

¹⁹ G. Carlin, *George Carlin – Euphemisms & Political Correctness* [Video file], 24 April 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=G9n8Xp8DWf8>, [5.08.2017].

that you ought to be concerned about. We don't care what Richard Pryor or Eddy Murphy say. Why? 'Cause we know they're not racist. They're niggers"²⁰.

British comedy group Monty Python recorded a song on a similar topic in the 1970s, at a time when political correctness had not yet gained ground in Britain. The song starts out with a decorous plea for political correctness: one should never mock or show disrespect to people of other races and nationalities: "Never be rude to an Arab,/ An Israeli, or Saudi, or Jew,/ Never be rude to an Irishman,/ No matter what you do". Gradually, a series of derogatory race terms and ethnic slurs insert themselves into the lyrics: "Never poke fun at a nigger,/ a spic or a wop or a kraut"²¹. On the surface, it is still a plea for political correctness, though this time, ironically, it is expressed through a series of offensive terms. The song ends with an explosion, the punishment for deviating from the norms of political correctness.

4. Political Correctness and Religious Extremism

The Monty Python song surprisingly anticipates the bizarre dynamic that has developed in West European countries in recent years. In a social and political climate shaped by globalization and the complex side effects of colonialism, West European societies have been faced with the challenge of creating and maintaining functional multicultural communities. It was in this context that political correctness began to be adopted in the 1990s²². Ever since, it has been an important tool in regulating the interaction between people belonging to different races, cultures and religions.

Yet despite its widespread influence, the difficulties of intercultural communication have continued to surface and become radicalized in the 21st century with the extension of the European Union to the East and the refugee crisis of the past few years. The large number of terrorist attacks following the trademark events of 11 September 2001 have turned the possibility of intercultural dialogue into something increasingly fragile. Nowadays, the social pressure of political correctness (which indirectly induces self-censorship), seconded by the constraints imposed by religious extremism (which uses physical aggression to punish any actions considered offensive), pose a serious threat to freedom of expression, and with it to one of the necessary conditions of dialogue.

²⁰ G. Carlin, *George Carlin - They Are Only WORDS!* [Video file], 8 April 2011, <https://www.youtube.com/watch?v=mUvdXxhLPa8>, [5.08.2017].

²¹ Monty Python, *Monty Python - Never Be Rude to an Arab* [Video file], 20 June 2016, https://www.youtube.com/watch?v=IxsZN8_17cc, [5.08.2017].

²² A. Fleras, *The Politics of Multiculturalism. Multicultural Governance in Comparative Perspective*, New York 2009, p. 176.

To illustrate the impact this mixture of political correctness and religious radicalism, which has emerged in Western multicultural societies in recent years, has had on communication, I will look at two examples of humour directed against religious taboos. The first one is Monty Python's comedy *Life of Brian*, released in 1979. The film was conceived as a satire against dogmatism and the religious Establishment of the time, and unleashed a very strong controversy in Britain. The second example is the publication of various Muhammad cartoons by the French satirical newspaper *Charlie Hebdo*, which led to the assassination of several journalists and staff members in January 2015. In this case, the dismantling of religious taboos was an even more contentious topic due to the additional culture clash. Unlike Monty Python, the *Charlie Hebdo* journalists directed their criticism against the taboos of a foreign culture and thus violated the tacit requirements of political correctness. As a result, they were killed by two religious fanatics who wanted to punish the offense against the Prophet.

5. Life of Brian

5.1. Context

It is generally believed that the 1960s brought about a shift in British social values and behaviour. A popular description of this change referred to the discovery of “sex, drugs n rock 'n' roll” by the young generation, which reached its apex in 1967 with the so-called ‘Summer of Love’²³. In the context of the permissive society that developed towards the end of the 1960s, the role of Christianity decreased and Britain became a secular country. Nevertheless, the decline of the Church was not synonymous with its disappearance from British public life: “It is, however, an undeniable fact that from the late 1960s, Britain, like most other Western countries (with the exception of the United States) experienced a dramatic decline in Christian worship and affiliation. Yet, on the eve of the Thatcher years, Britain could hardly be called ‘secular’, for in education, broadcasting, law and, of course, in ceremonial character, Britain remained identifiably Christian”²⁴.

In 1971, The Nationwide Festival of Light was established as a religious organization opposed to homosexuality, abortion and the explicit depiction of sexual and violent themes in the media. The organization aimed to restore Christian values in order to redeem the moral stability of the nation. Journalist

²³ S. Laing, *Economy, Society and Culture in 1960s Britain: Contexts and Conditions for Psychedelic Art*. In: C. Grunenberg and J. Harris (Eds.): *Summer of Love: Psychedelic Art, Social Crisis and Counterculture in the 1960s*, Liverpool 2005, p. 19-34.

²⁴ E. Filby, *God and Mrs Thatcher. The Battle for Britain's Soul*, London 2015, p. 6-7.

and broadcaster Malcolm Muggeridge and social activist Mary Whitehouse were among the promoters of the campaign²⁵. *Life of Brian* was launched against this social background in 1979, the year of Margaret Thatcher's accession to power.

5.2. The film

The film tells the story of Brian, a young Jewish man born on the same day as Jesus Christ. Brian is mistaken for the Messiah by a crowd of believers who interpret all his words and gestures according to their own preconceptions. Since they are waiting for a sign from God, when Brian happens to lose his shoe, they take this to be a divine message:

"He has given us a sign!"

"Oh!"

"He has given us... His shoe!"

"The shoe is the sign. Let us follow His example."

"What?"

"Let us, like Him, hold up one shoe and let the other be upon our foot, for this is His sign, that all who follow Him shall do likewise."

"Yes."

"No, no, no. The shoe is..."

"No."

"...a sign that we must gather shoes together in abundance."²⁶

When Brian, in an exasperated attempt to escape the crowd of devout followers, tells them to be individuals and think for themselves instead of blindly putting their faith in someone else's words, they respond by turning his advice into dogma. The idea that they should think for themselves immediately becomes a slogan, something to be followed without further questioning. This ironic example of miscommunication, like so many others in the film, occurs because people fail to hear what is being said to them, as they filter the message through their own fixed ideas and expectations.

Jesus himself appears in the film in the Sermon on the Mount. He is presented straightforwardly, without any satirical undertones: he simply delivers the sermon. A humorous effect is achieved, however, when members of the crowd who are standing too far back start misinterpreting his words. Someone

²⁵ G.I.T. Machin, *Churches and Social Issues in Twentieth-Century Britain*, Oxford 1998, p. 214.

²⁶ Monty Python, *Life of Brian Script*, Scene 18: *The Holy Gourd of Jerusalem*, http://montypython.50webs.com/scripts/Life_of_Brian/18.htm, [5.08.2017].

believes he says, “Blessed are the cheesemakers”; someone else hears “Blessed are the Greek” instead of “Blessed are the meek”²⁷.

Jesus and Brian are clearly distinct in the film, even though the whole plot is built on the idea of Brian being mistaken for the Messiah by crowds of prejudiced believers and “three wise men with bad senses of direction”: the three Magi first come to Brian bearing gifts, then, realizing their mistake, go next door, where Jesus has just been born. When Brian is pursued by his followers, who believe him to be the Messiah, his mother, Mandy, comes out to speak to the crowd. As they shout: “He’s the Messiah!” she responds, “He’s not the Messiah. He’s a very naughty boy”²⁸.

The film parodies not Jesus, but the world around him: the undiscerning followers who distort any message and turn even the most direct appeal to reason and individual thinking into dogma; the inefficiency and stupidity of both Roman soldiers and Jewish rebels; the bigotry and mindless violence of those who are prepared to stone to death anyone who has uttered the word *God*; the fake prophets; the thirst for miracles.

5.3. *Reactions*

Life of Brian was accused of blasphemy and triggered protests from a number of religious groups. The film was banned in some parts of Britain, in Ireland and Norway. The BBC and ITV refused to show it for fear of offending Christians in the UK.

After the release of the film, Python members John Cleese and Michael Palin participated in a televised debate on BBC2 with Malcolm Muggeridge and the Bishop of Southwark, who criticized the film for parodying Christ. The discussion had the semblance of a dialogue: everyone was speaking calmly and allowing the others to express their point of view. In spite of the formal civility of the exchange, no real communication seemed to take place. Instead of providing arguments against the film, the Bishop and Malcolm Muggeridge repeatedly belittled it by referring to it as “a piece of buffoonery”, “a tenth-rate film”, “this little film”, “undergraduate humour”, “the sort of thing that at

²⁷ Monty Python: *Life of Brian Script*, Scene 3: *Jesus’ Lack of Crowd Control on the Mount*, http://montypython.50webs.com/scripts/Life_of_Brian/3.htm, [5.08.2017].

²⁸ Monty Python, *Life of Brian Script*, Scene 20: *Individualism Can’t Beat a Good Crowd Riot*, http://montypython.50webs.com/scripts/Life_of_Brian/20.htm, [5.08.2017].

Cambridge the Footlights did on a damp Thursday afternoon”, “a graffiti version” of the Incarnation²⁹.

There was no genuine interaction: the Bishop and Malcolm Muggeridge kept accusing Python of lampooning Jesus, while John Cleese and Michael Palin repeated that their intention had not been to ridicule Jesus, but to expose closed systems of thought of people who saw everything through the filter of their preconceived ideas and were never open to changing their views. Ironically, the BBC debate itself seemed to be an example of this. Whereas the Pythons were trying to explain their motivation in making the film and pose open questions for debate, their opponents invariably accused them of immaturity and attacks on Jesus Christ. At the end, when Michael Palin said the film was meant to make people laugh and think for themselves instead of accepting already established ideas, the Bishop dramatically retorted: “I think you’ll get your thirty pieces of silver, I’m quite sure”, thus once again substituting rhetorical effect for arguments³⁰.

5.4. Discussion

The debate on BBC 2 was a clear example of a fake dialogue. A formal dialogue framework was provided: the participants waited for their turn, expressed their opinions, responded to what the others had to say, did not raise their voices. The Pythons’ attitude was nuanced: while respectful of Jesus and people’s right to faith, they were critical of dogma. They also mentioned a number of questions they had been pondering on and had no ready-made answers to. However, there was no flexibility and openness on the side of the Church supporters. Their behaviour was a clear illustration of what John Cleese had referred to as closed systems of thought: no arguments could convince them to alter their point of view. There was no ‘thinking together’, no proper interaction or collaboration, no willingness to understand the opposite perspective and be enriched by it. Many years after the debate, John Cleese commented: “I think the sad thing was that there was absolutely no attempt at a proper discussion – no attempt to find any common ground”³¹.

Yet despite a lack of openness and sincerity on the part of the Establishment, at least one basic preliminary condition of a dialogue was

²⁹ The Life of Brian Debate, *The Life of Brian Defended by Monty Python’s John Cleese and Michael Palin. Complete Debate*. [Video file], 13 January 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=tl8acXl3qVs>, [5.08.2017].

³⁰ The Life of Brian Debate, *The Life of Brian Defended...*

³¹ –, *Cleese and Palin Relive the 1979 Life of Brian Debate*, “BBC News”, 30 December 2013, <http://www.bbc.com/news/av/entertainment-arts-25464820/cleese-and-palin-relive-the-1979-life-of-brian-debate>, [5.08.2017].

fulfilled: the willingness to engage in a discussion, albeit superficially. That was because the *Life of Brian* debate was a British ‘internal affair’ between people who shared the idea that different views should be dealt with through verbal dialogue. Despite the partial ban on the film, to a large extent freedom of expression was an established value in the British society of the time. During the discussion, John Cleese ironically referred to a time when criticizing Christian religion would have had physical repercussions: “400 years ago we would have been burnt for this film... may I suggest that we’ve come a long way since then”³².

In 2011, *Life of Brian* director Terry Jones compared the time when the film was made with the contemporary context defined by a “toxic” interplay of political correctness and religious extremism, which generated a far more tense background for any religious criticism: “At the time religion seemed to be on the back burner and it felt like kicking a dead donkey. It’s come back with a vengeance and we’d think twice about making it now. A similarly satirical film about Muslims? Probably not – looking at Salman Rushdie”³³.

6. *Charlie Hebdo*

Terry Jones made his statement four years before the attacks on the French satirical newspaper *Charlie Hebdo*.

6.1. Context

In 2004, Dutch film-maker Theo Van Gogh was killed by a Dutch-born Muslim, after producing a provocative documentary which featured quotes from the Koran, projected onto a naked female body and combined with testimonies of abused Muslim women³⁴. On 30 September 2005, the Danish newspaper *Jyllands-Posten* published twelve cartoons featuring the Prophet Muhammad. Muslim groups in various countries around the world protested against the initiative, sometimes violently: 200 deaths were reported, as well as attacks on Danish and other European diplomatic missions, on churches and Christians, and a major international boycott. The cartoons were reprinted in a number of

³² The Life of Brian Debate, *The Life of Brian Defended...*

³³ A. Singh, *Monty Python Star: We’d Think Twice about Making Life of Brian Today*, “*The Telegraph Online*”, 11 October 2011, <http://www.telegraph.co.uk/culture/culturenews/8818056/Monty-Python-star-wed-think-twice-about-making-Life-of-Brian-today.html>, [5.08.2017].

³⁴ J. Burke, *The Murder That Shattered Holland’s Liberal Dream*, “*The Guardian Online*”, 7 November 2004, <https://www.theguardian.com/world/2004/nov/07/terrorism.religion>, [5.08.2017].

newspapers around the world, both as a way of reporting a prominent news story and as a sign of solidarity with the journalists of *Jyllands-Posten*³⁵.

6.2. The Cartoons

Charlie Hebdo itself had a substantial tradition of publishing controversial antireligious cartoons and articles that mocked Catholicism, as well as Judaism and Islam. In 2006, the French weekly was sued by Islamic organizations for republishing the *Jyllands-Posten* cartoons of Muhammad. Jacques Chirac, France's President at the time, was also critical of the action: "Anything that can hurt the convictions of someone else, in particular religious convictions, should be avoided. Freedom of expression should be exercised in a spirit of responsibility"³⁶. *Charlie Hebdo*, supported among others by Salman Rushdie, responded: "We, writers, journalists, intellectuals, call for resistance to religious totalitarianism and for the promotion of freedom, equal opportunity and secular values for all"³⁷.

In 2011, the cover of an issue entitled *Charia Hebdo* featured a cartoon of Muhammad which read "100 lashes if you don't die of laughter". Following this issue, the newspaper website was hacked and its offices were firebombed.

In 2012, a series of satirical cartoons of Muhammad, including nude caricatures and a cartoon presenting the Prophet as gay were published in response to a series of violent attacks on US embassies in the Middle East, following the release of the anti-Islamic film *Innocence of Muslims*. The initiative sparked a public debate in France over whether freedom of expression was an absolute right or whether it should be limited by a form of self-censorship imposed after considering the consequences. Comments on social media contained arguments in favour of both positions. Prime Minister Jean-Marc Ayrault stressed the fact that freedom of speech was guaranteed in France. The French Foreign Minister made a similar remark, but at the same time wondered whether it was wise to heighten tension at a time when the Muslim

³⁵ Our Foreign Staff, *Prophet Mohammed Cartoons Controversy: Timeline*, "The Telegraph Online", 4 May 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11341599/Prophet-Muhammad-cartoons-controversy-timeline.html>, [5.08.2017].

³⁶ M. Gibson, *The Provocative History of French Weekly Newspaper Charlie Hebdo*, "Time", 7 January 2015, <http://time.com/3657256/charlie-hebdo-paris-attack/>, [5.08.2017].

³⁷ M. Gibson, *The Provocative History...*

world was enraged by what he called an “imbecillic and absurd” video (*Innocence of Muslims*)³⁸.

In 2013, Charlie Hebdo published a 65-page special edition containing cartoons of the Prophet Muhammad. In one cartoon, an ISIS member was shown beheading the Prophet, whom he labelled as an infidel³⁹. In January 2015, a *Charlie Hebdo* issue featured Michel Hoellebecq’s dystopian novel *Submission*. The book, which depicts 2022 France as a country that is gradually becoming subject to Islamic rule, was described by its critics as ‘Islamophobic’ (*The Guardian*, 6 September 2015).

6.3. Reactions

On 7 January 2015, two masked gunmen - later identified as brothers Saïd and Chérif Kouachi – burst into the offices of the French satirical newspaper *Charlie Hebdo*. They forced their way into the newsroom, where an editorial meeting was taking place, and called out the names of Editor-in-Chief, Stéphane Charbonnier, and four other cartoonists, whom they shot dead on the spot. Altogether, they killed twelve people and injured another eleven. During the shootings, the attackers are reported to have shouted “We have avenged the Prophet Muhammad” and “God is Great” in Arabic.⁴⁰ The Kouachi brothers, who were French citizens of Algerian descent, had strong connections to Al Qaeda in Yemen. Although French intelligence officials were aware of this connection and suspected the two of receiving jihadist training in Yemen in 2011, they had no longer surveilled them in the year prior to the attack due to an increased focus on ISIS threats⁴¹.

³⁸ H. Morris, *Cartoons Spark Press Freedom Debate in France*, “The New York Times Online”, 19 September 2012, <https://rendezvous.blogs.nytimes.com/2012/09/19/cartoons-spark-press-freedom-debate-in-france/?action=click&contentCollection=Europe&module=RelatedCoverage®ion=Marginalia&pgtype=article>, [5.08.2017].

³⁹ C. Taibi, *These Are the Charlie Hebdo Cartoons That Terrorists Thought Were Worth Killing Over*, “The Huffington Post Online”, 1 July 2017, http://www.huffingtonpost.com/2015/01/07/charlie-hebdo-cartoons-paris-french-newspaper-shooting_n_6429552.html, [5.08.2017].

⁴⁰ D. Bilefsky, M. de la Baume, *Terrorists Strike Charlie Hebdo Newspaper in Paris, Leaving 12 Dead*, “The New York Times Online”, 7 January 2015, <https://www.nytimes.com/2015/01/08/world/europe/charlie-hebdo-paris-shooting.html>, [5.08.2017].

⁴¹ R. Callimachi, J. Yardley, *From Amateur to Ruthless Jihadist in France*, “The New York Times”, 17 January 2015, <https://www.nytimes.com/2015/01/18/world/europe/paris-terrorism-brothers-said-cherif-kouachi-charlie-hebdo.html>, [5.08.2017].

Many of the reactions to the *Charlie Hebdo* massacre reflected a commitment to the values advocated by the newspaper. For instance, US President Barack Obama expressed his solidarity with the French people and the defense of values such as free expression and a free press, a view reinforced by Secretary of State John Kerry: "They may wield weapons, but we in France and in the United States share a commitment to those who wield something that is far more powerful: not just a pen, but a pen that represents an instrument of freedom, not fear".⁴² President Francois Hollande promised: "No barbaric act will ever extinguish the freedom of the press. We are a united country"⁴³. West European media had a similar attitude, as some headlines and commentaries show: "They shall not kill freedom" (*Le Parisien*); "Liberty assassinated" (*Le Figaro*); "If liberty is to mean anything, it must include the freedom to mock, offend or question the beliefs of others, within the limits of democratically decided law" (*The Daily Mail*)⁴⁴.

Nonetheless, there were also voices which considered that freedom and responsibility go hand in hand. In China, Song Luzheng of the Chunqiu Institute, which is highly critical of the West, questioned whether *Charlie Hebdo* should have been allowed to publish such material: "In hindsight, such press freedom not only does not help solving conflicts between different races, it aggravates them. Besides, does press freedom include the freedom to offend other people's belief?"⁴⁵.

The massive solidarity on social media, manifested in the iconic phrase *Je suis Charlie* and the street marches in Paris, reflected a mindset favourable to freedom of expression. However, according to an opinion poll published in *Journal de Dimanche* shortly after the *Charlie Hebdo* shootings, 42 per cent of respondents were opposed to the further publication of cartoons featuring the Prophet Muhammad, saying there should be "limitations on free speech online

⁴² H. Line and Our Foreign Staff, *Charlie Hebdo: World Leaders' Reactions to Terror Attack*, "The Telegraph Online", 8 January 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11332726/Charlie-Hebdo-world-leaders-reactions-to-terror-attack.html>, [5.08.2017].

⁴³ H. Line and Our Foreign Staff, *Charlie Hebdo: World Leaders' Reactions...*

⁴⁴ A. Penketh, T. Branigan, *Media Condemn Charlie Hebdo Attack as Assault on Freedom of Expression*, "The Guardian Online", 8 January 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/08/media-charlie-hebdo-attack-freedom-of-expression>, [5.08.2017].

⁴⁵ A. Penketh, T. Branigan, *Media Condemn...*

and on social networks". 57 per cent believed potentially offensive cartoons should continue to be published despite pressure by enraged groups⁴⁶.

6.4. Discussion

In 2005, *Jyllands-Posten* journalists explained that their initiative had been an attempt to further the debate on the criticism of Islam and self-censorship. A similar line of thought can be detected in Stéphane Charbonnier's 2013 statement: "We have to carry on until Islam has been rendered as banal as Catholicism"⁴⁷. A year earlier, he had declared: "I'm not asking devout Muslims to read *Charlie Hebdo*, any more than I would go to a mosque to hear a sermon that went against my beliefs"⁴⁸. These statements shed some light on the intentions behind the *Charlie Hebdo* cartoons, which seem to have been motivated by an attempt to tackle political correctness and self-censorship rather than by a desire to convince Muslims that there was some flaw in their faith. Underlying this attitude are two values deeply entrenched in West European mentality: secularism and free speech. Since its first appearance in 1970, *Charlie Hebdo* had shown a strong commitment to these values. Throughout the years, it had constantly tried to undermine any social, political and religious taboos through provocative cartoons and comments targeting politicians, celebrities and representatives of all religions⁴⁹.

Reality was, of course, very different from the perspective of the murderers. Islam looks back on a long tradition of aniconism, in which the depiction of sentient beings is regarded as a taboo. Depictions of God and the Prophet Muhammad are considered blasphemous in most Islamic countries.⁵⁰ Moreover,

⁴⁶ Z.D. Boren, *Charlie Hebdo: Nearly Half of French People Oppose Mohammed Cartoons*, "The Independent Online", 18 January 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/charlie-hebdo-nearly-half-of-french-people-oppose-mohammed-cartoons-9986379.html>, [5.08.2017].

⁴⁷ D. Murray, *France Even More Fractured after the Charlie Hebdo Rampage*, "CBC News", 8 January 2015, <http://www.cbc.ca/news/world/france-even-more-fractured-after-the-charlie-hebdo-rampage-1.2893262>, [5.08.2017].

⁴⁸ H. Morris, *Cartoons Spark Press Freedom Debate in France*, "The New York Times Online", 19 September 2012, <https://rendezvous.blogs.nytimes.com/2012/09/19/cartoons-spark-press-freedom-debate-in-france/?action=click&contentCollection=Europe&module=RelatedCoverage®ion=Marginalia&pgtype=article>, [5.08.2017].

⁴⁹ M. Gibson, *The Provocative History of French Weekly Newspaper Charlie Hebdo*, "Time", 7 January 2015, <http://time.com/3657256/charlie-hebdo-paris-attack/>, [5.08.2017].

⁵⁰ —, *Why Islam Prohibits Images of Muhammad*, "The Economist Online", 19 January 2015, <https://www.economist.com/blogs/economist-explains/2015/01/economist-explains-12>, [5.08.2017].

freedom of expression was not part of the cultural conditioning of the two brothers, neither was the idea of using humour to challenge taboos and question dogma. This incompatibility in cultural core values led to the feeling that the Muhammad cartoons published by *Jyllands-Posten* and *Charlie Hebdo* were being disrespectful and offensive.

The cultural clash is evident in the case of the *Charlie Hebdo* shootings. The journalists were concerned with maintaining freedom of speech in an increasingly volatile French society and acted in keeping with the established values of that society. Their killers acted out of their own cultural conditioning, without any regard for nuances or the context in which the cartoons had been published. The question that was asked before and after the attacks in various public debates was whether the *Charlie Hebdo* journalists had been sensitive enough to cultural differences and to the background of those they had offended with their humour. The problem with this question is that it becomes meaningless in the absence of freedom. Self-censorship is no longer *self*-censorship if it is imposed through death threats. We can only talk of sensitivity and openness when the basic condition of freedom of thought and expression is fulfilled. The *Charlie Hebdo* cartoons were meant to salvage precisely this jeopardized basis for dialogue.

Unlike the *Life of Brian* debate, the *Charlie Hebdo* events point to an interaction which did not even superficially resemble a dialogue. A large number of cartoons drawn in the aftermath of the killings showed the confrontation between a pen and a gun. In an ironic twist, this is almost an instance of Isaacs' metaphor (fake dialogue as a gunfight on Main Street) becoming literally true.

7. Conclusions

The challenges of a global society still largely plagued by parochial mindsets and by unquestioned culturally induced certainties have led to the use of political correctness as a device for temporarily maintaining the peaceful coexistence of multicultural communities. Yet despite the good intentions animating it and its partial practical utility, political correctness also has a number of negative side effects, like the limitations it imposes on freedom of expression, the very foundation of dialogue.

In today's West European societies, this phenomenon is often compounded by the threat of religious extremism, which hampers individual freedom of speech even further, making in-depth intercultural communication increasingly difficult. In this turbulent climate, humour that transgresses the borders of political correctness may easily change into tragedy, as illustrated by the attacks

on the offices of the French weekly *Charlie Hebdo* in January 2015, following the publication of various Prophet Muhammad cartoons.

Compared to an earlier instance of religious satire, produced at a time when the combined pressure of political correctness and religious fanaticism did not yet play a role in Western cultures (Monty Python's *Life of Brian*), the *Charlie Hebdo* cartoons stand out through the violent and radical reaction they prompted. In the case of *Life of Brian*, the humorous criticism contained in the film was met with derisive comments by its opponents, who were only willing to engage in a superficial, formal debate: no 'thinking together' took place. The *Charlie Hebdo* events took lack of dialogue to a far more alarming level: this time, the response to religious satire consisted not in contemptuous words, but in murder.

The example is highly relevant for the delicate interaction between members of different national, ethnic and religious groups in Western Europe today. Dialogue, which is an extremely difficult undertaking even when freedom of expression is available, becomes virtually impossible in the latter's absence.

So is there a way out of this intricate web of miscommunication? The question brings to mind a true story I heard recently about two five-year-old children in a London school. One of them was white, the other black, and they were best friends. One day they approached their teacher with a naughty smile on their faces: "Our hairstyle is the same," they said proudly (they had spent the last few minutes arranging each other's hair). "Why?" the teacher asked. "So you can't tell us apart anymore."

Bibliografia:

Amis, M., *How Is Masculinity Constructed in Our Culture Portrayed in the Media*. Martin Amis on Literature [Video file], 8 November 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=IKYUfZa5fms>, [5.08.2017].

Bacon, J., *Racist Graffiti Greets Trump Win across USA*, "USA Today Online", 10 November 2016, <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2016/11/10/racist-graffiti-greets-trump-win-across-usa/93584210/>, [5.08.2017].

Becker, L., C. Becker, *Encyclopedia of Ethics*. London 2001.

Bilefsky, D., M. de la Baume, *Terrorists Strike Charlie Hebdo Newspaper in Paris, Leaving 12 Dead*, "The New York Times Online", 7 January 2015, <https://www.nytimes.com/2015/01/08/world/europe/charlie-hebdo-paris-shooting.html>, [5.08.2017].

Boren, Z.D., *Charlie Hebdo: Nearly Half of French People Oppose Mohammed Cartoons*, "The Independent Online", 18 January 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/charlie-hebdo-nearly-half-of-french-people-oppose-mohammed-cartoons-9986379.html>, [5.08.2017].

Burke, J., *The Murder That Shattered Holland's Liberal Dream*, "The Guardian Online", 7 November 2004, <https://www.theguardian.com/world/2004/nov/07/terrorism.religion>, [5.08.2017].

Callimachi, R., J. Yardley, *From Amateur to Ruthless Jihadist in France*, "The New York Times", 17 January 2015, <https://www.nytimes.com/2015/01/18/world/europe/paris-terrorism-brothers-said-cherif-kouachi-charlie-hebdo.html>, [5.08.2017].

Carlin, G., *George Carlin – Euphemisms & Political Correctness* [Plik wideo], 24 April 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=G9n8Xp8DWf8>, [5.08.2017].

Carlin, G., *George Carlin - They Are Only WORDS!* [Plik wideo], 8 April 2011, <https://www.youtube.com/watch?v=mUvdXxhLPa8>, [5.08.2017].

Chrisafis, A., *Michel Houellebecq: 'Am I Islamophobic? Probably, yes'*, "The Guardian Online", 6 September 2015, <https://www.theguardian.com/books/2015/sep/06/michel-houellebecq-submission-am-i-islamophobic-probably-yes>, [5.08.2017].

–, *Cleese and Palin Relive the 1979 Life of Brian Debate*, "BBC News", 30 December 2013, <http://www.bbc.com/news/av/entertainment-arts-25464820/cleese-and-palin-relive-the-1979-life-of-brian-debate>, [5.08.2017].

Filby, E., *God and Mrs Thatcher. The Battle for Britain's Soul*. London 2015.

Fleras, A., *The Politics of Multiculturalism. Multicultural Governance in Comparative Perspective*. New York 2009.

Gibson, M., *The Provocative History of French Weekly Newspaper Charlie Hebdo*, "Time", 7 January 2015, <http://time.com/3657256/charlie-hebdo-paris-attack/>, [5.08.2017].

Grunenberg, C., J. Harris (Eds.), *Summer of Love: Psychedelic Art, Social Crisis and Counterculture in the 1960s*. Liverpool 2005.

Hughes, G., *Political Correctness. A History of Semantics and Culture*. Chichester 2010.

Hughes, R., *Culture of Complaint: The Fraying of America*. New York 1993.

Isaacs, W., *Dialogue: The Art of Thinking Together*. New York 1999.

Knapton, S., *Racist 1970s Comedies Would Be Banned Now, Says Head of Ofcom*, "The Telegraph Online", 29 December 2014, <http://www.telegraph.co.uk/culture/tvandradio/11316397/Racist-1970s-comedies-would-be-banned-now-says-head-of-Ofcom.html>, [5.08.2017].

Laing, S., *Economy, Society and Culture in 1960s Britain: Contexts and Conditions for Psychedelic Art*. [w:] Grunenberg, C., J. Harris (Eds.), *Summer of Love: Psychedelic Art, Social Crisis and Counterculture in the 1960s*. Liverpool 2005, s. 19-34.

Last Week Tonight, Migrants and Refugees: Last Week Tonight with John Oliver [Plik wideo], 28 September 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=umqvYhb3wf4>, [5.08.2017].

Lessing, D., *Language and the Lunatic Fringe*, "The New York Times Book Review", 26 June 1992, <http://www.nytimes.com/books/97/09/14/reviews/lessing-language.html>, [5.08.2017].

Line, H., *Our Foreign Staff, Charlie Hebdo: World Leaders' Reactions to Terror Attack*, "The Telegraph Online", 8 January 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11332726/Charlie-Hebdo-world-leaders-reactions-to-terror-attack.html>, [5.08.2017].

Machin, G.I.T., *Churches and Social Issues in Twentieth-Century Britain*. Oxford 1998.

Mayo, B. (Ed.), *Thomas Jefferson Himself. The Personal Narrative of a Many-Sided American*. Charlottesville 1970.

Monty Python, *Life of Brian Script*, Scene 3: *Jesus' Lack of Crowd Control on the Mount*, http://montypython.50webs.com/scripts/Life_of_Brian/3.htm, [5.08.2017].

Monty Python, *Life of Brian Script*, Scene 18: *The Holy Gourd of Jerusalem*, http://montypython.50webs.com/scripts/Life_of_Brian/18.htm, [5.08.2017].

Monty Python, *Life of Brian Script*, Scene 20: *Individualism Can't Beat a Good Crowd Riot*, http://montypython.50webs.com/scripts/Life_of_Brian/20.htm, [5.08.2017].

Moran, D., *Dylan Moran on Germany* [Plik wideo], 2 January 2007, <https://www.youtube.com/watch?v=IoLIU2NI66w>, [5.08.2017].

Morris, H., *Cartoons Spark Press Freedom Debate in France*, "The New York Times Online", 19 September 2012, <https://rendezvous.blogs.nytimes.com/2012/09/19/cartoons-spark-press-freedom-debate-in-france/?action=click&contentCollection=Europe&module=RelatedCoverage®ion=Marginalia&pgtype=article>, [5.08.2017].

Murray, D., *France Even More Fractured after the Charlie Hebdo Rampage*, "CBC News", 8 January 2015, <http://www.cbc.ca/news/world/france-even-more-fractured-after-the-charlie-hebdo-rampage-1.2893262>, [5.08.2017].

Our Foreign Staff, *Prophet Mohammed Cartoons Controversy: Timeline*, "The Telegraph Online", 4 May 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11341599/Prophet-Muhammad-cartoons-controversy-timeline.html>, [5.08.2017].

Penketh, A., T. Branigan, *Media Condemn Charlie Hebdo Attack as Assault on Freedom of Expression*, "The Guardian Online", 8 January 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/08/media-charlie-hebdo-attack-freedom-of-expression>, [5.08.2017].

Political Correctness (Poprawność Polityczna), [w:] *Oxford English Dictionary Online*, Oxford University Press, www.oed.com, [5.08.2017].

Sharman, J., I. Jones, *Hate Crimes Rise by up to 100 Per Cent across England and Wales, Figures Reveal*, "The Independent Online", 15 February 2017, <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/brexit-vote-hate-crime-rise-100-per-cent-england-wales-police-figures-new-racism-eu-a7580516.html>, [5.08.2017].

Singh, A., *Monty Python Star: We'd Think Twice about Making Life of Brian Today*, "The Telegraph Online", 11 October 2011, <http://www.telegraph.co.uk/culture/culturenews/8818056/Monty-Python-star-wed-think-twice-about-making-Life-of-Brian-today.html>, [5.08.2017].

Taibi, C., *These Are the Charlie Hebdo Cartoons That Terrorists Thought Were Worth Killing Over*, "The Huffington Post Online", 1 July 2017, http://www.huffingtonpost.com/2015/01/07/charlie-hebdo-cartoons-paris-french-newspaper-shooting_n_6429552.html, [5.08.2017].

The Life of Brian Debate, *The Life of Brian Defended by Monty Python's John Cleese and Michael Palin. Complete Debate*. [Plik wideo], 13 January 2013 [1979], <https://www.youtube.com/watch?v=tl8acXl3qVs>, [5.08.2017].

–: *Why Islam Prohibits Images of Muhammad*, "The Economist Online", 19 January 2015, <https://www.economist.com/blogs/economist-explains/2015/01/economist-explains-12>, [5.08.2017].

Abstract

Political correctness was conceived as a means of facilitating dialogue between majority populations and minority groups by generating tolerance and openness. Comedy, in a large number of cases, can also be said to promote open, unprejudiced attitudes. This common goal notwithstanding, the two are often at odds with each other, as they employ different instruments and have contrasting attitudes towards freedom of expression. In recent years, Western societies have been confronted with a mixture of political correctness and religious extremism, which has created an increasing amount of pressure on individual freedom of thought and expression. In this way, the very basis of any real intercultural exchange was greatly undermined. Occasionally, humour was used to challenge such limitations and reestablish the possibility of dialogue, sometimes with violent or downright tragic results. The present paper aims to illustrate this development by looking at the Muhammad cartoons published by the French satirical newspaper *Charlie Hebdo* and the events they triggered. The cartoons will be contrasted with an earlier example of controversial religious satire produced in Western Europe (Monty Python's film *Life of Brian*), in a context free from the far-reaching implications of political correctness and terrorism.

Key words: dialogue, humour, political correctness, religious taboos, extremism.

Streszczenie

Zadaniem poprawności politycznej miało być promowanie większej otwartości i tolerancji w dialogu między grupami większościami a mniejszościami. Komedia jest jednym z narzędzi, które powinno sprzyjać właśnie takim wartościom jak tolerancja i otwartość. Jednakże zarówno poprawność polityczna, jak i komedia posługują się innymi, wspólnie wykluczającymi się instrumentami ograniczającymi niejako swobodę wypowiedzi. W ostatnich latach kraje zachodnie musiały zmierzyć się z mieszkanką politycznej poprawności a religijnym ekstremizmem, które wpłynęły na wolność jednostki i możliwość swobodnej wypowiedzi. Taki klimat osłabił wymianę między kulturą. Wtedy humor miał łamać sztywne konwenanse i doprowadzać do dialogu, niestety tym samym prowadząc czasem do tragedii. Celem artykułu jest zilustrowanie takiego rozwoju wydarzeń, poczynając od publikacji karykatury Mahometa we francuskiej gazecie *Charlie Hebdo* i jej tragicznych w skutkach konsekwencjami. Humorystyczne kreskówki zostaną skontrastowane z kontrowersyjną religijną satyrą publikowaną w Zachodniej Europie (Film Monty Pytona: *Żywot Briana*), w kontekście wolnej wtedy od konotacji politycznej poprawności i terroryzmu.

Słowa kluczowe: dialog, humor, poprawność polityczna, religijne tabu, ekstremizm.

Konstruktywizm komunikacyjny w retoryce komunikatów reklamowych

Wstęp

Współczesna rzeczywistość zdominowana jest przez różnego rodzaju komunikaty reklamowe, które zewsząd otaczają jednostkę poprzez różne formy wyrazu oraz media. Artykuł ma na celu przybliżenie tematyki konstruktywizmu językowego w odniesieniu do komunikatów reklamowych. Zanalizowanie w jaki sposób poszczególne aspekty komunikatów reklamowych, ich charakter retoryczny i perswazyjny wpływają na człowieka, a także jak oddziałują na jego „konstruowanie” rzeczywistości.

1. Wprowadzenie

Konstruktywizm jest pojęciem złożonym i wielowymiarowym. W poszczególnych dyscyplinach naukowych przyjmuje różne definicje. Ich cechą wspólną, za M. Wendlandem, „jest założenie, zgodnie z którym człowiek, jako „istota społeczna”, konstruuje (wytworza) wiedzę (zarówno teoretyczną, jak i praktyczną) o świecie”². Według konstruktywizmu komunikacyjnego swoiste budowanie świata ma miejsce głównie poprzez akty międzyludzkiej, społecznej komunikacji językowej. W analizie empirycznej konstruktywizmu komunikacyjnego nie sposób nie odnieść się do współczesnych form występującego w komunikatach reklamowych.

M. Wendland początków konstruktywizmu komunikacyjnego dopatruje się kantowskim „przewrocie kopernikańskim”, gdzie został odwrócony paradygmat i odtąd podmiot zaczął mieć możliwość wpływu na przedmiot. „Kant wykazał bowiem możliwość (jeśli nie zgoła konieczność) aktywnego współkonstruowania przedmiotu poznania przez podmiot poznający”³. Sięgając jednak jeszcze dalej – korzenie i pra źródła empirycznego (choć zapewne nie uświadomionego) zastosowania konstruktywizmu komunikacyjnego można dostrzec już w starożytnej retoryce, gdzie to słowo miało właśnie moc

¹ E-mail: Magdalena.napierala@yahoo.de.

² M. Wendland, *Konstruktywizm komunikacyjny*, Poznań 2011, s. 11.

³ *Op.cit.*, s. 87.

sprawczą. Główną funkcją retoryki było wywieranie wpływu na kształtowanie poglądów oraz nakłanianie innych do przyjęcia określonej postawy. Słowem tworzone rzeczywistość i słowo było narzędziem do budowania obrazu świata. Współcześnie retoryka reklamowa słowem tworzy obraz reklamowanych produktów i ich stwarza nową rzeczywistość. Rzeczywistość gdzie przedmiotom reklamowym nadaje się rangę, za E. Szczęsną, wartości absolutnych⁴.

W niniejszym artykule analizie zostanie poddany jedynie poziom werbalny komunikatu reklamowego oparty na retoryce antycznej, jednakże należy zauważyć, iż jest on nierozzerwalnie związany z warstwą obrazową-niewerbalną przekazu.

Komunikat reklamowy ze względu na wymóg zwięzłości formy wyrazu, nigdy nie zawiera wszystkich elementów charakterystycznych dla klasycznej mowy retorycznej. Reklama ponadto koncentruje się głównie na kodzie wizualno-werbalnym, być może, więc jak stwierdza P. Lewiński „należałoby mówić o porównaniu reklamy do *chrei*, która była ćwiczeniem retorycznym polegającym na rozwinięciu jakiejś sentencji (w reklamie byłby to slogan albo hasło reklamowe)”⁵. W *chrei* mamy do czynienia z wszystkimi elementami mowy, ale skróconymi do jednego wątku, mogła, więc składać się z: 1) wstępu, 2) krótkiego wyjaśnienia (parafrazy), 3) uzasadnienia (argumentacji), 4) przedstawienia myśli przeciwnej (zbijanie), 5) porównania, 6) przykładu, 7) opinii autorytetu, 8) wniosku podsumowującego wywód. Ze względu na występowanie tych elementów także w reklamach możemy je z powodzeniem analizować metodą retoryczną.

2. Wstępna faza komunikatu – toposy

Z psychologicznego punktu widzenia wstęp pełni bardzo ważną rolę wpływa, bowiem na zwrócenie i utrzymanie uwagi odbiorcy. W reklamie ma na celu przede wszystkim wzbudzenie wtórnej motywacji, co w retoryce jest osiąganę poprzez pozyskanie przychylności odbiorcy dla nadawcy i/lub komunikatu – *captatio benevolentiae* przy użyciu konwencjonalnych schematów, traktowanych, jako *loci communis* sztuki oratorskiej, jak **toposy**. Stanowią one, jak pisze I. Kowal „grunt pod właściwą komunikację, same w sobie nie wprowadzają żadnej nowej wiedzy, nie pełnią żadnej funkcji poznawczej. Próba wpisania ich w schemat komunikacyjny Jakobsona wykazałaby, że w rzeczywistości najbliższa jest im funkcja fatyczna, a więc funkcja

⁴ E. Szczęсна, *Poetyka reklamy*, Warszawa 2001, s. 8.

⁵ P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 68.

podtrzymywania kontaktu między nadawcą a odbiorcą”⁶. Wśród toposów rozróżniano: *wspólne* (*topoi koinoi, loci communes*), odnoszące się do spraw ogólnych – etyki, kultury, mitologii, symboliki, mądrości ludowej, oraz *specjalne* (*topoi idioi, loci propriae causae*) znajdujące się w konkretnej sprawie – prawie, regule, dokumencie, utworze literackim.

Dobór odpowiedniej topiki opierał się na regułach preferencji odwołujących się do logiki potocznej, pozwalających na konstruowanie dowodzenia topicznego poprzez przyjmowanie przesłanek entymematów, był także uzależniony od przyjętego kierunku argumentowania. Reklama, ze względu na ograniczenie czasowe, nie ma możliwości przedstawienia wszystkich zalet, natomiast najczęściej wykorzystywane argumenty koncentrują się wokół odwoływania się do cech samego produktu poprzez⁷: odwoływanie się do immanentnych właściwości samego produktu (zapewnienia o niezmiernej trwałości produktu, poprzez oferowanie wieloletnich gwarancji, przekonywaniu o solidności, niezawodności, pozytywnym wpływie na zdrowie, czystości, czy też naturalnego pochodzenia produktu – „ekologiczność” obecnie wiodąca w reklamach – linia produktów „bio”); toposy z przyczyny sprawczej („dalej, to, co jest godne wyboru, ze względu na siebie, jest bardziej niż to, co jest pożądane ze względu na coś innego; na przykład zdrowie jest bardziej niż gimnastyka; pierwsze jest, bowiem pożądane ze względu na siebie, a drugie ze względu na coś innego”⁸); toposy z wyliczania części; regułę preferencji unikania straty rzeczy ważnych; funkcjonalność; okoliczności związane z posiadaniem i użytkowaniem przedmiotu reklamy. Wykorzystywane są następujące środki argumentacyjne:

- a) podniesienie prestiżu i identyfikacja z elitarną grupą społeczną poprzez podstawową dla Arystotelesa regułę z sądów uznawanych przez wszystkich, przez większość albo przez mędrców „(...) bardziej pożądane jest (...) to, czemu rozumny albo dobry człowiek daje pierwszeństwo, albo to, co wybierają ludzie kompetentni w każdej dziedzinie, bądź znający się na jakimś fachu, większość lub wszyscy”⁹. W reklamie wykorzystuje się ją poprzez prezentowanie sądów powszechnie uznanych za prawdziwe lub opinii autorytetów (psychologiczna technika wiarygodności źródła, osoba dobrze poinformowana, godna zaufania odznacza się większą mocą

⁶ K. Kowal, *Gra w klasy. Miejsca wspólne jako fundament retoryki perswazji*, [w:] *Sztuka Perswazji*, R. Grapiel, K. Leszczyńska (red.), Kraków 2004, s. 69.

⁷ Arystoteles, *Topiki*, [w:] P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 91.

⁸ *Op.cit.*, s. 78.

⁹ *Op.cit.*, s. 75.

przekonywania) przedstawicieli placówek badawczych lub też *vox populi* w formie ankiety czy też opinii „przypadkowych” konsumentów¹⁰. Jak zauważa, bowiem B. Kwarciak: „w wypadku spraw ważnych na nasze opinie mają wpływ ludzie kompetentni i godni zaufania. Wiarygodność ekspertów rośnie w naszych oczach, jeśli wyrażają opinie niezgodne ze swym własnym interesem, a także, gdy ukrywają swoją chęć przekonania nas do czegoś. Tam, gdzie wchodzi w grę rzeczy mało ważne, ufamy osobom, które są do nas podobne lub przez nas lubiane. Zdaniu osób podobnych ulegamy nawet wtedy, gdy nie ukrywają, że chcą wpłynąć na nasze opinie. Gusty i upodobania przyjmujemy zaś najchętniej od znanych osobistości, zwłaszcza świata artystycznego i politycznego”¹¹. Pokazywanie postaci sprzyja także wg Kwarciaka spełnianiu trzech funkcji: skutecznie przyciąga uwagę (ludzie interesują się bardziej innymi ludźmi niż przedmiotami), stwarza ciepłą atmosferę (reklama bez nadawcy jest zimna i obiektywna, co stosunkowo rzadko stanowi jej atut), pozwala łatwiej zapamiętać treść oferty (zwłaszcza, gdy dany towar konsekwentnie łączy się z określonymi postaciami)¹². Dodatkowo osoba o uznanym autorytecie samym faktem swej obecności, daje odbiorcy poczucie prestiżu i identyfikacji z elitarną grupą społeczną;

- b) temporalnego odniesienia produktu reklamy, poprzez odniesienie do przeszłości, odniesienie do przyszłości, porównywanie do skojarzeń czy toposy z rozważania czasu. W reklamie stosuje się to poprzez zastosowanie dużego kwantyfikatora – „zawsze coca cola”, małego – „o każdej porze...” lub też leksykalnymi i niewerbalnymi syntagmami;
- c) emocji towarzyszących nabyciu lub używaniu produktu – jak pisał Arystoteles „to w czym mogą uczestniczyć nasi przyjaciele, jest bardziej pożądane niż to, w czym nie mogą”¹³. Z tego powodu wiele reklam wykorzystuje motyw, imprez, spotkań z przyjaciółmi, dyskotek itp. gdzie ważne jest uczestnictwo we wspólnocie, ludzi myślących podobnie i mających podobną aksjologię, poszerza to świat wartości i wzmacnia jego podstawy. W badaniach

¹⁰ A. Pratkanis, E. Aronson, *Wiek Propagandy*, Warszawa 2003, s. 49.

¹¹ B. Kwarciak, *Co trzeba wiedzieć o reklamie*, [w:] J. Kall, *Reklama*, Warszawa 1995, s. 130.

¹² J. Kall, *Reklama*, Warszawa 1995, s. 130.

¹³ Arystoteles, *Topiki*, [w:] P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 88.

amerykańskich reklam telewizyjnych okazało się, że szczęście lub zabawa były wartościami, które pojawiały się w 57 procentach wszystkich reklam i w 80 procentach reklam napojów bezalkoholowych, dziecięcych zabawek i restauracji¹⁴. Dodatkowo, jak ukazał psycholog Charles Osgood, powtarzanie jakiegoś przymiotnika wraz z jakimś rzeczownikiem, sprawia, że znaczenie tego rzeczownika – mierzone na skali nazywanej dyferencjałem semantycznym – przesuwa się w kierunku tego przymiotnika¹⁵.

2.1. Motywy – stereotypy

Istotną rolę w konstruowaniu argumentacji pełni także odwoływanie się do odpowiednich stereotypów. W sądach stereotypowych nieświadomie stawia się wielki kwantyfikikator przed przedmiotem, choć na powierzchni ta operacja się nie ujawnia – proces ten, regulowany psychologicznymi mechanizmami identyfikacji, jest dla komunikatów reklamowych jedną z podstawowych operacji powodujących, że zacytowanie pojedynczego przypadku nabiera właściwości *exemplum* – argumentu typu autorytarnego – bazowanie na powszechnie uznanej formie przedstawienia rzeczywistości dodaje, bowiem przekazowi wiarygodności, sprawia, że przynajmniej część przekazu zaakceptuje automatycznie. Z tego powodu podstawową funkcją stereotypu w reklamie jest identyfikacja, nadawca i odbiorca muszą, bowiem pozostawać w tym samym kręgu skojarzeń, tradycji itp., co już w starożytności podkreślane było przez retoryków i Arystotelesa. Reklama, jako komunikat, skierowana jest do konkretnego odbiorcy, którego najpierw musi wykreować, aby poczuł, że jest skierowana właśnie do niego – osiąga się to poprzez używanie drugiej osoby liczby pojedynczej oraz zaimków: twój, twoja, twoje. Moc perswazyjna stereotypu polega na tym, że nie opisuje on odbiorcy, ale profiluje go w zależności od produktu, który jest reklamowany. Stereotyp, bowiem wydobywa jedynie cechy pożądane i akceptowane, niejako schlebując próżności odbiorcy, a przemilcza to, co niepożądane. Wyodrębnione w ten sposób profile, jak ukazuje P. Lewiński, „są z kolei podstawą konstrukcji motywów rozumianych, jako elementarna, dająca się analitycznie wyodrębnić jednostka konstrukcyjna świata przedstawionego, jak: przedmiot, zdarzenie, sytuacja, przeżycie. Motywy (...) wyrażają zuniwersalizowaną koncepcję przedstawionego świata (...) wchodzi z sobą w związki czasowe, przestrzenne, przyczynowo-skutkowe, tworząc zespoły wyższego rzędu – specyficzne ikonogramy reklamowe, przywołujące topiczne ciągi

¹⁴ M. Sutherland, *Reklama a umysł konsumenta*, Warszawa 2003, s. 68.

¹⁵ *Op.cit.*, s. 61.

argumentacyjne”¹⁶. Motyw, jak podkreśla dalej P. Lewiński, nie jest tożsamy ze stereotypem, a jedynie go ewokuje, bowiem początek ciągu skojarzeń i wnioskowań może być taki sam jak na przykład atrakcyjna dziewczyna, jednak ciąg dalszy zależy od kontekstu, który nadaje mu konkretny produkt. I tak owa dziewczyna może być wykorzystana w reklamie zapachu dla mężczyzn gdzie sytuuje się ją jako odbiorcę, ulegającą zapachowi, bądź też w reklamie zapachu dla kobiet, czy środków higienicznych, gdzie jest wyzwolona i pewna siebie, osiągająca sukces poprzez używanie reklamowanego produktu¹⁷. U. Eco natomiast wyróżnia dwa typy kodyfikacji: *historyczną* opierającą się na wykorzystywaniu ikonografii odnoszącej się do pewnych konwencjonalnych znaczeń jak np. aureoli oznaczającej świętość, oraz *reklamową*, która jego zdaniem sama wykreowała pewne ikonogramy – jak na przykład reklama „Red Bull – doda ci skrzydeł”¹⁸.

Relacja między stereotypem, motywem a toposem przedstawia się w następujący sposób: motyw jest werbalizacją stereotypu, stąd jego szablonowość i powtarzalność; jeśli zostanie użyty w funkcji przesłanki w argumentacji, otwiera miejsce dla rozumowań opartych na pewnych powszechnie, uznanych sądach, czyli argumentacji topicznej.

Z pozoru wydawałoby się, że najważniejszym elementem i motywem reklamy powinien być sam produkt, jednak także z rozważania okoliczności kształtowania mowy retorycznej (*peristaseis*) wynika, że głównym bohaterem jest człowiek natomiast tematem, to, co z człowiekiem związane, jego radość, smutek, zadowolenie, samorealizacja. Podkreśla się to również w psychologii, jak prezentuje M. Sutherland, „ludzie są istotami społecznymi. Ich uwagę przyciągają inni ludzie, zwłaszcza zbliżenia ich twarzy i rąk. W aktywizacji uwagi szczególną rolę odgrywają oczy. Jakieś emocje, bodźce erotyczne, małe dzieci i zwierzęta należą do tych bodźców, które zwiększają prawdopodobieństwo przyciągnięcia uwagi”¹⁹. Stąd też do najczęstszych motywów należy: człowiek (mężczyzna, kobieta, dziecko), rodzina i przyjaciele, autorytet, zwierzę, postać literacka oraz miejsca zdarzeń – dom, laboratorium, natura. G. Sawicka natomiast konstatuje, że to człowiek nowoczesny jest prymarnym tematem reklam telewizyjnych, który jest odwzorowaniem „ja idealnego” dzisiejszego przeciętnego Kowalskiego – wygląda estetycznie, jest perfekcyjny w działaniu, otwarty na nowości, szanuje

¹⁶ P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 94.

¹⁷ *Op.cit.*, s. 94.

¹⁸ cyt. za P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 94.

¹⁹ M. Sutherland, *Reklama a umysł konsumenta*, Warszawa 2003, s. 93.

tradycje, jest wykształcony, obyty w świecie, ma potrzebę komfortu i luksusu²⁰. Stereotypy w reklamie opierają się na podstawowych potrzebach człowieka, najczęściej przez niego nieuświadamianych i stanowią punkt odniesienia, pewien szkielet bazowy, który odwołując się do pewnych istniejących w świadomości obrazów, konstruuje nowe związane z reklamowanym przedmiotem. Prowadzi to do sytuacji, że człowiek nie postrzega reklamowanego przedmiotu jako rzeczy samej w sobie, a jako zbiór obrazów, wzorców, konotacji. W umyśle podmiotu odbierającego tworzy się pewien wielowymiarowy obraz produktu. Jak pisze McLuhan, „reklamy nie są przeznaczone do świadomego odbioru. Są to pigułki, które działają na podświadomość i rzucają na ludzi hipnotyczny czar”²¹.

2.2. Rodzaje wstępu

Drugim celem wstępu jest ukierunkowanie uwagi adresata polegające na odwołaniu się do głównej myśli komunikatu i skoncentrowanie uwagi odbiorcy na sednie sprawy. W najbardziej naturalny sposób, ułatwiający trafne i szybkie zorientowanie się w temacie, można to osiągnąć poprzez: wstępne wartościowanie produktu, podkreślenie konieczności jego poznania (Czy masz już nowy...), wagi praktycznej, atrakcyjności, funkcjonalności, (co zrobić, żeby...). Istotny jest także wybór odpowiedniego wstępu w retoryce wyróżnia się cztery jego rodzaje: zwyczajny (*simplex*), ujmujący (*insinuans*), uroczysty (*solemnis*); nadzwyczajny (*ex abruptio*) – często wykorzystywany przy okazji ogłaszania promocji

3. Nawiązanie dialogu

Nawiązanie dialogu dąży do uwspólnienia płaszczyzny porozumienia. Sponuje się u odbiorcy problemy i potrzeby, na których odpowiedzią jest reklamowany środek. W odniesieniu do komunikatu reklamowego polega na wykorzystaniu schematów ramowych – pustej syntagmy, stałych układów pewnych elementów i motywów, nabierających pożądanego znaczenia po podstawieniu w puste miejsca właściwych dla danej sytuacji aktantów²², które wypełnione zostają następnie określoną treścią w zależności od potrzeb. Faza ta odpowiada retorycznemu *narratio* – przedstawieniu zdarzeń przydatnych do przekonania i nakłonienia.

²⁰ P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 94.

²¹ M. McLuhan, *Reklama jest dźwignią zaszłości*, cyt. [w:] P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 144.

²² P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 161.

3.1. Rodzaje narracji

W klasycznej retoryce wyróżniano się trzy rodzaje narracji: historię (opowiadanie prawdziwe i prawdopodobne), fabułę (opowiadanie nieprawdziwe i nieprawdopodobne) oraz argumentum (opowiadanie nieprawdziwe i nieprawdopodobne, w którym dominują opowiadania z wyraziście zarysowaną fabułą). Komunikaty najczęściej korzystają z klasycznego schematu fabularnego: ekspozycja – rozwinięcie – punkt kulminacyjny – (perypetia) – rozwiązanie. Przebieg akcji opiera się na dwóch podstawowych wariantach, w pierwszym reklamowy produkt jest panaceum na jakieś problemy, w drugim natomiast jest środkiem zmieniającym wizerunek własny użytkownika.

W odniesieniu do reklamy należy, za P. Lewińskim, dołączyć jeszcze czwarty rodzaj – impresję, o której prawdziwości bądź prawdopodobieństwie nie można stanowić, skonstruowana jest, bowiem z ciągu wizualno-werbalnych figur retorycznych, mających na celu wywołanie pozytywnej atmosfery wokół reklamowanego przedmiotu²³. Impresja może być ascetyczna – np. utrzymana w tonacji czarno-białej lub bardzo ozdobna – posługująca się ogromem kolorów, różnorodnych postaci, może być także realistyczna lub fantastyczna. Kreuje ona obrazy, które można interpretować wielopoziomowo, mające na celu otoczenie przedmiotu reklamy specyficzną aurą, wytworzeniu pozytywnych konotacji emocjonalnych.

4. Faza właściwa – argumentacja

Polega na prezentacji przedmiotu, jego właściwości, zalet oraz okoliczności związanych z jego użytkowaniem. Jest tożsama z retorycznym *argumentatio* uzasadniającym prawdziwość zdarzeń i słuszność decyzji przedstawionych w części narracyjnej. W retoryce starożytnej *pistis*, *argumentatio* było najważniejszą częścią mowy, w której występował podział na argumentację na rzecz własnej tezy (*kataskeue*, *probatio*) oraz zbijanie argumentów strony przeciwnej (*anaskeue*, *refutatio*). W reklamie argumentacja posługuje się głównie technikami peryferyjnymi, dąży jednak do sprawiania wrażenia spójnej i logicznej, przez co przybiera często pozory dowodzenia. W retoryce wyróżnia się dwa sposoby dowodzenia: nieartystyczny – z zeznań świadków, którymi w reklamie są różnego rodzaju eksperci lub przedstawione z imiona i nazwiska postaci, oraz artystyczny, który dzieli się na trzy klasy:

1. Znaki – mogą być pewne – stanowiące naoczny dowód działania środka, bądź niepewne – sugerujące związku przyczynowe między zjawiskami.

²³ Ibidem.

2. Argumenty właściwe retoryczne, do których zaliczyć można takie rodzaje wnioskowania jak: sylogizmy (w reklamie najczęściej występuje sylogizm pozorny, powszechnie używa się *epichierematów*, polegających na dołączeniu do jednej z przesłanek dodatkowego uzasadnienia – wykorzystanie powszechnie znanej prawdy jak na przykład: cholesterol jest szkodliwy dla zdrowia i wysunięcie następnego argumentu, iż reklamowany produkt go nie zawiera lub redukuje, wniosek jest, więc oczywisty, należy używać tylko owego produktu); entymematy (sylogizmy skrócone – dla reklamy jest to podstawowy sposób argumentowania, a funkcję brakującej przesłanki pełnią najczęściej toposy, sądy stereotypowe, najczęściej występuje w sloganach – np. *Margaret Astor. Jak pięknie być sobą*; indukcję (w reklamie prezentuje się wiele osób o różnym statusie, zawodzie itp. by podkreślić istotność oraz przeznaczenie produktu dla każdego); analogie (wprowadzana jest poprzez użycie w narracji pierwszej osoby, przez, co problem bohatera reklamy ma stanowić podstawę dla odbiorcy do identyfikacji z nim).
3. Argumenty sofistyczne (erystyczne) – najczęściej znajduje zastosowanie w reklamie, gdyż w obecnej sytuacji rynkowej, gdy na rynku funkcjonuje wiele firm produkujących te same produkty o podobnych właściwościach ciężko jest ukazać niepowtarzalność danego środka bez odwołania się do argumentów spoza sprawy²⁴.

5. Faza nakłaniania

Dąży do wywołania u adresata przekonania o potrzebie posiadania przedmiotu reklamy i podsunięcia mu wyjaśnienia podjętej decyzji – odpowiada to po części *argumentatio*, po części *refutatio* – odparciu zarzutów lub ich uprzedzeniu. Następuje w niej często odwrócenie ról – nadawca utożsamia się z odbiorcą, najczęściej przedstawiając początkowo sceptycznie nastawionego a następnie zadowolonego użytkownika produktu. Działanie takie blokuje konstruowanie zarzutów, gdyż właściwie nie ma ich, do kogo skierować. By nadać przekazowi reklamowemu wieloznaczności, ozdobności stosuje się figury takie jak: metafory, gramatyczne figury słów, semantyczne figury słów, figury myśli, figury retoryczne – figury pytań²⁵.

²⁴ P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 172.

²⁵ Z uwagi na ograniczoną objętość artykułu nie zostaną one szczegółowo omówione. Więcej informacji na ten temat można znaleźć w pozycji: M. Napierała, *Filozofia reklamy*, Kraków 2012.

6. Faza rekapitulacji

Uwypukla i powtarza się w niej najważniejsze punkty argumentacji, co odpowiada retorycznemu *peroratio*, *epilogos*²⁶. Stanowi podsumowanie pod względem rzeczowo-logicznym będące powtórzeniem *exordium*, mające na celu wywarcie silnego wrażenia na odbiorcy. Dzieli się na *perorację przez rzeczy* – uwypuklenie korzyści płynących ze skorzystania z oferty, *perorację przez uczucia* – obietnica osiągnięcia stanu samoakceptacji i zadowolenia. Zwieńczeniem jest wyraziste zamknięcie, które może stanowić znak firmy, slogan. Jest to niezmiernie istotne z punktu widzenia psychologii, bowiem działa „efekt świeżości”, a przy dzisiejszej ilości produktów do siebie podobnych, niezbędna jest wyrazista forma indywidualizacji towaru²⁷.

Podsumowanie

Jak podkreśla J. Bralczyk „język użyty do budowania komunikatu reklamowego nie wyczerpuje struktury formalnej tekstu. Istotne dla niej są, bowiem także pewne cechy fizyczne, których użycie zależy przede wszystkim od kanału medialnego i które są znakami w inny sposób niż znaki językowe: barwa i ton głosu, krój i układ liter, wreszcie relacje między tekstem i elementami pozatekstowymi komunikatu: dźwiękiem i obrazem. Poczucie adekwatności przekazu, które jest jednym z kryteriów jego skuteczności, wynika w znacznym stopniu ze zharmonizowania wszystkich znaczących części komunikatu”²⁸. W reklamie oznacza to użycie środków suprasegmentalnych i pozajęzykowych (gesty, mimika, intonacja oraz inne środki wyrazu komunikacji niewerbalnej).

Posługując się stwierdzeniem E. Szczęsnej skonstatować można, iż reklama stanowi zwierciadło współczesnego społeczeństwa konsumpcyjnego (lub pokonsumpcyjnego), którego fetyszyzm nobilituje przedmioty do rangi wartości absolutnych²⁹. Już u Homera utożsamiana była z *pharmakon*, specyfikiem zmieniającym świadomość. M. McLuhan natomiast konstatuje, że „pewnego dnia historycy i archeologowie odkryją, że reklamy naszych czasów są najbogatszym i najwierniejszym odzwierciedleniem życia codziennego i wszelkich czynności ludzkich, jakie pozostawiło po sobie jakiekolwiek społeczeństwo. Pod tym względem hieroglify egipskie nawet nie umyją się do reklam”³⁰. Sam bowiem termin jest pojęciem dynamicznym, ewoluującym paralelnie do rozwoju ludzkości, transcendentnym – obejmującym coraz to nowe obszary życia codziennego, kształtującym zachowania społeczne, relacje

²⁶ P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999, s. 68-69.

²⁷ Ibidem.

²⁸ J. Bralczyk, *Język na sprzedaż*, Gdańsk 2004, s. 20.

²⁹ E. Szczęsna, *Poetyka reklamy*, Warszawa 2001, s. 13.

³⁰ M. McLuhan, *Wybór pism*, Warszawa 1975, s. 126.

interpersonalne i obowiązującą skalę wartości oraz interdyscyplinarnym – wykorzystuje wiele dziedzin wiedzy począwszy od ekonomii, komunikacji, socjologii, psychologii, lingwistyki, kulturoznawstwa, etyki, estetyki, a skończywszy na prawie. Reklama wpływa na rzeczywistość nie tylko poprzez tworzenie nowych wzorców, ale także zmienia sposób oglądu rzeczywistości przez człowieka. Wszechobecność i siła przekazu reklamowego sprawia, że człowiek bowiem określa, konstruuje swój obraz rzeczywistości w odniesieniu do świata prezentowanego w reklamie. Reklama, podobnie jak język u Herdera, staje się formą myślenia, kształtującą światopogląd. Reklama jest formą i narzędziem myślenia³¹. Zmienia kierunek relacji, sprawia, że to nie tylko twórcy reklam czerpią inspiracje z współczesnego społeczeństwa, ale wręcz odwrotnie to człowiek współczesny określa, konstruuje swój obraz rzeczywistości w odniesieniu do świata prezentowanego w reklamie. Reklama to nie tylko zwierciadło współczesnego społeczeństwa, reklama tworzy obraz, który w tym zwierciadle społeczeństwo ogląda.

Bibliografia:

- Arystoteles, *Topiki* [w:] P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999.
- Bralczyk J., *Język na sprzedaż*, Gdańsk 2004.
- Kall J., *Reklama*, Warszawa 1995.
- Kowal K., *Gra w klasy. Miejsca wspólne jako fundament retoryki perswazji* [w:] *Sztuka Perswazji*, R. Grapiel i K. Leszczyńska (red.), Kraków 2004.
- Kwarciak B., *Co trzeba wiedzieć o reklamie* [w:] J. Kall, *Reklama*, Warszawa 1995.
- Lewiński P.H., *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999.
- McLuhan M., *Reklama jest dźwignią zezdrości*, cytat [w:] P.H. Lewiński, *Retoryka reklamy*, Wrocław 1999.
- McLuhan M., *Wybór pism*, Warszawa 1975.
- Pratkanis A., Aronson E., *Wiek Propagandy*, Warszawa 2003.
- Sutherland M., *Reklama a umysł konsumenta*, Warszawa 2003.
- Szczęsna E., *Poetyka reklamy*, Warszawa 2001.
- Wendland M., *Konstruktywizm komunikacyjny*, Poznań 2011.

³¹ M. Wendland, *Konstruktywizm komunikacyjny*, Poznań 2011, s. 90.

Communication constructivismus in the rhetoric of advertising messages**Abstract**

According to the communication constructivismus specific building of the world takes place mainly through language acts of interpersonal and social communication. Roots and great source of pragmatic application of communication constructivismus can be seen in ancient rhetoric, where the word was causative power. The main function of the rhetoric was to influence the shaping of ideas and persuading others to adopt a particular attitude. The reality was created by the word and the word was a tool to build a picture of the world. The empirical analysis of constructivism communication should therefore refer to contemporary forms, which can be found in advertising communicates. In presented article, the analysis will be subjected to the level of verbal advertising communicate based on ancient rhetoric, but it should be noted that it is inextricably linked to the imaging layer of non-verbal communication.

Key words: Media and communication science, communication, advertisement, advertising message, ad, persuasion

Streszczenie

Zgodnie z komunikacyjnym konstruktywizmem, konkretna budowla świata odbywa się głównie poprzez język komunikacji międzyludzkiej i społecznej. Korzenie i wielkie źródło pragmatycznego zastosowania konstruktywizmu komunikacyjnego można dostrzec w pradawnej retoryce, gdzie to słowo stanowi moc sprawczą. Główną funkcją retoryki było wpływanie na kształtowanie idei i nakłanianie innych do przyjęcia określonej postawy. Rzeczywistość była tam tworzona przez słowo i to słowo było narzędziem do budowania świata. Empiryczną analizę konstruktywizmu należy odnieść do współczesnych form, które można znaleźć w komunikacji reklamowej. W prezentowanym artykule analizie poddana zostanie jedynie warstwa werbalna komunikatów reklamowych oparta na pradawnej retoryce, ale należy zauważyć, że jest ona nierozzerwalnie związana z warstwą obrazowania komunikacji niewerbalnej.

Słowa kluczowe: Nauki o mediach i komunikacji, konstruktywizm, komunikacja, reklama, komunikat reklamowy, argumentacja, perswazja

Odmienność i odmienność paradoksalna w reklamie

Spośród wielu możliwych do użycia w reklamie rozwiązań, mających na celu wywarcie wpływu na odbiorcę, dwa zostaną w niniejszym tekście poddane analizie. Pierwsze to wykorzystanie w niej różnego typu ludzkiej *odmienności* – fizycznej, psychicznej, seksualnej. Jest to zjawisko nienowe, którego początków można doszukiwać się przynajmniej w działalności Phineasa Taylora Barnuma, założyciela Barnum & Bailey Circus. Drugie to użycie czegoś, co na potrzeby niniejszego tekstu zostało określone terminem *odmienności paradoksalnej*. Konstruktu, który swojego znaczenia nabiera dopiero w kontekście rozwiązań i wzorców stosowanych w reklamie.

Należy zaznaczyć, że podejmowane tu zagadnienia odnosić się będą wyłącznie do reklamy o charakterze komercyjnym. Fenomenowi, którego celem jest przede wszystkim wpływanie na poziom sprzedaży².

Postać jako element perswazyjny w reklamie

Jednym z najistotniejszych elementów oddziaływania reklamy jest pojawiająca się w niej postać³. W literaturze przedmiotu wskazuje się na kilka podstawowych rozwiązań, możliwych do zastosowania w tym zakresie.

Pierwszym jest użycie w reklamie figury eksperta. Osoby, która „(...) ze względu na swój zawód, doświadczenie, specjalne umiejętności wpływa na ocenę informacji przez konsumenta”⁴. Siła jego wpływu, określanego w tekstach psychologicznych terminem autorytetu⁵, wynika przede wszystkim ze zinteranalizowanej w procesie dydaktycznym wiedzy o jego „eksperckości”⁶

¹ E-mail: piotrszarszewski@interia.pl.

² J. Kall, *Reklama*, Wyd. II zmienione, Warszawa 2000, s. 68. Por. B. Kwarcia, *Co trzeba wiedzieć o reklamie*, Wyd. II, Kraków 1999, s. 16-20; H.G. Lewis, C. Nelson, *Podręcznik reklamy*, Warszawa 2000, s. 1-10; A. Murdoch, *Kreatywność w reklamie*, Warszawa 2004, s. 19-20 i 39-41.

³ B. Kwarcia, *op. cit.*, s. 104-106.

⁴ A. Jachnis, J.F. Terelak, *Psychologia konsumenta i reklamy*, Bydgoszcz 1998, s. 229.

⁵ Zob. R.B. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Sopot 2016, s. 224-249.

⁶ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R.B. Cialdini, *Psychologia społeczna*, Gdańsk 2002, s. 297-298.

oraz ludzkiego „pragnienia dokonywania właściwych wyborów”⁷. Sama zaś tendencja do ulegania ekspertom uruchamia się bezwiednie na sam widok atrybutów (znaków władzy) z nimi powiązanych. W przypadku lekarza, oznakami władzy będą biały fartuch i stetoskop, zaś w przypadku policjanta, czy żołnierza określony typ munduru⁸. Niestety bezrefleksyjna aktywizacja uległości doprowadza czasem do poddania się władzy fałszywego, sfabrykowanego eksperta. Fakt ten wykorzystywany jest niezwykle często w reklamach, w których ekspertów odgrywają na ogół aktorzy⁹.

Drugim rozwiązaniem jest pojawienie się w reklamie celebryty¹⁰, czyli osoby „znanej z tego, że jest znana”¹¹. Jest to postać, która ze względu na cieszącą się sławę w grupie docelowej potrafi skupić uwagę jej przedstawicieli na komunikacie¹².

Trzecim sposobem jest wybranie na bohatera reklamy osoby podobnej do odbiorcy¹³. Siła wpływu tego rozwiązania wynika z ukazania konsumentom, że „(...) ktoś podobny do nich używa lub jest usatysfakcjonowany z produktu lub serwisu”¹⁴. Występuje tu zatem mechanizm oddziaływania, określane mianem społecznego dowodu słuszności¹⁵.

⁷ *Ibidem*, s. 298.

⁸ Jest to jednak – jak stwierdza Anna Kowal-Orczykowska – wygodne rozwiązanie, które „zwalnia nas z każdorazowej refleksji nad określoną sytuacją”. A. Kowal-Orczykowska, *W niewoli reklamy? Percepcja ukrytych przesłań reklamy prasowej*, Kraków 2007, s. 56.

⁹ Zob. A. Kozłowska, *Reklama techniki perswazyjne*, Warszawa 2011, s. 347-348; R.B. Cialdini, *op. cit.*, s. 234.

¹⁰ A. Kozłowska, *op. cit.*, s. 355-364.

¹¹ Zob. https://en.wikipedia.org/wiki/Famous_for_being_famous, 2.05.2018.

¹² Zob. B. Kwarciak, *Podstawy psychologii reklamy*, [w:] *Wiedza o reklamie. Od pomysłu do efektu* (red. zbiorowy), Warszawa-Bielsko-Biała 2009, s. 158-159. Więcej na temat modeli oddziaływania celebryty jako bohatera reklamy: A. Kozłowska, *op. cit.*, s. 359-364.

¹³ B. Kwarciak, *op. cit.*, s. 106

¹⁴ A. Jachnis, J.F. Terelak, *op. cit.*, s. 233. Choć oczywiście można byłoby tu przywołać jeszcze jeden, istotny powód. Mianowicie według ustaleń psychologów społecznych mamy tendencję do obdarzania sympatią osoby do nas podobne. Uczucie to może następnie być hipotetycznie transferowane na reklamowane produkty, czy usługi. Zob. R.B. Cialdini, *op. cit.*, s. 193-195.

¹⁵ A. Kowal-Orczykowska, *op. cit.*, s. 60-63.

Odmienność w reklamie

Rozważając użycie w komunikacie reklamowym różnego typu odmienności¹⁶ od razu trzeba zastrzec, że sposób wykorzystania tego fenomenu zależy nie tylko od rodzaju odmienności, kultury czy kraju, w której komunikat się pojawia¹⁷, ale także od typu reklamy. Zupełnie inaczej wygląda to zatem w przypadku reklamy społecznej (częściej stosowane rozwiązanie), a inaczej w reklamie komercyjnej czy politycznej (rzadko stosowany zabieg). Wiąże się to z większą akceptacją dla ukazywania w reklamie „propagandy dobrych serc”¹⁸ tematów granicznych, w tym również postaci „niestandardowych”. Wynika to z przypisywanych nadawcy komunikatu społecznego pozytywnych intencji¹⁹. Pozwalającej mu znacznie śmieiej eksplorować tematy tabu: choroby, śmierci, inności, seksualności.

W przypadku krajów zaliczanych do kultury zachodniej, to właśnie brak pewności co do reakcji odbiorców, wytwarzał silny opór podmiotów komercyjnych przed uczynieniem bohaterem reklamy chociażby osób z niepełnosprawnościami²⁰. Choć funkcjonowały one w komunikatach społecznych od przynajmniej połowy XIX wieku (głównie związanych z działaniami filantropijnymi), to dopiero w latach 80. XX udało im „przebić się” do nurtu komercyjnego. Odbył się to nie bez obaw ze strony nadawców, spodziewających się zarzutów o żerowaniu na ludzkim nieszczęściu i / lub braku elementarnej wrażliwości. Takie sytuacje zresztą wystąpiły. Przykładem może być reakcja na telewizyjny spot Burger Kinga. Ukazywał on mężczyznę z zespołem Downa, któremu matka pomaga zapamiętać firmowy slogan. Ze względu na protesty rodziców dzieci z trisomią 21. chromosomu (jedna z matek

¹⁶ W niniejszym tekście pojęcie odmienności będzie odnoszone – za Andrzejem Perzanowskim – do tych jednostek w kulturze, które „(...) przejawiają pewne cechy i tendencje zachowań, odbieranych przez otoczenie jako odmienne”. Odmienność ta może spotykać się z negatywnym odbiorem (ze względu na swoją odróżnialność) i stawać się przedmiotem dyskursu: „(...) opowieści, plotek, wartościowań”. Zob. A. Perzanowski, *Odmieńcy. Antropologiczne studium dewiacji*, Warszawa 2009, s. 47.

¹⁷ Zob. BR, *Coca Cola promuje homoseksualizm*, <https://wpolityce.pl/gwiazdy/90370-coca-cola-promuje-homoseksualizm>, 6.05.2018.

¹⁸ Termin ten użyto w tytule pierwszego w Polsce znaczącego opracowania dotyczącego reklamy społecznej. Zob. D. Maison, N. Maliszewski, *Co to jest reklama społeczna*, [w:] *Propaganda dobrych serc, czyli pierwszy tom o reklamie społecznej*, D. Maison, P. Wasilewski (red.), Kraków 2008.

¹⁹ *Ibidem*, 10.

²⁰ B. Haller, S. Ralph, *Profitability, Diversity, and Disability Image in Advertising in the United States and Great Britain*, <http://www.dsqsds.org/article/view/276/301>, 3.05.2018; M. Leszczyński, *Niepełnosprawni w reklamie*, <http://marketblow.pl/2015/12/03/320/>, 4.05.2018.

nazwała spot obelżywym)²¹, reklama została przez nadawcę wycofana z emisji. Podobne oskarżenia pojawiły się w związku z reklamą telewizyjną i prasową kurtki oferowanej w sprzedaży przez sieć dyskontów odzieżowych Daffy's. Zasygnalizowano w niej bowiem, że tylko osoba chora psychicznie kupowałaby droższe ubrania²². Wywołało to protest organizacji zajmującej się pomocą osobom z problemami psychicznymi i wsparciem ich bliskich²³.

Mimo tego typu sytuacji osoby z różnego typu formami niepełnosprawności na stałe zagościły w świecie reklamy komercyjnej. Dziesięciomiesięczna dziewczynka z zespołem Downa – Valentina Guerrero – została twarzą kampanii reklamowej hiszpańskiej projektantki mody Dolores Cortés²⁴. W katalogach firm Nordstrom i Target pojawia się dotknięty trisomią 21. chromosomu Ryan Langston²⁵. Poruszająca się na wózku blogerka modowa z dystrofią mięśni – Jullian Mercado – stała się w 2014 roku twarzą kampanii marki odzieżowej Diesel²⁶. W reklamie bezprzewodowej wiertarki oferowanej w brytyjskiej sieci sklepów remontowo-budowlanych B&Q wystąpiła pozbawiona lewego przedramienia Paula Wakefield²⁷. Zaś w reklamie Guinnessa widzimy grających w koszykówkę na wózkach mężczyzn²⁸.

Pojawiające się w reklamach osoby z niepełnosprawnością podlegają w dużym stopniu tym samym uwarunkowaniom co inne, występujące w tego

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ E. Wanat, *Niepełnosprawność wychodzi z ukrycia*, <https://marketingprzykawie.pl/artykuly/niepelnosprawnosci-wychodzi-z-ukrycia/>, 4.05.2018. Por. red., *Najbardziej fotogeniczne dziecko świata? Syn modelki ma 11 miesięcy i zespół Downa. Już dostał kontrakt od agencji reklamowej!*, <http://www.edziecko.pl/rodzice/5,79353,18356924.html#NiePrzeg>, 6.05.2018.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ E. Saner, *Jullian Mercado and Diesel: more than just a fashion campaign*, <https://www.theguardian.com/fashion/fashion-blog/2014/jan/24/jillian-mercado-diesel-campaign>, 6.05.2018.

²⁷ B. Haller, S. Ralph, *op. cit.*

²⁸ Spot: *Guinness Wheelchairs Basketball*, <https://www.youtube.com/watch?v=iiB3YNTcsAA>, 4.05.2018. Aczkolwiek w przypadku tej reklamy nie sposób ustalić, czy osoba odtwarzając w niej postać na wózku rzeczywiście jest dotknięta niepełnosprawnością, czy też nie. Wciąż bowiem zdarza się, że do tego typu ról angażuje się osobę w pełni sprawną. Dzieje się tak nawet w przypadku reklam społecznych. Zob. P. Rozmus, *Odmienność odbita na ekranach. Konstruowanie obrazu niepełnosprawności poprzez kampanie społeczne i telewizję*, http://www.palimpsest.socjologia.uj.edu.pl/tl_files/palimpsest/2012-04-23/Rozmus%20Palimpsest%20nr%202.pdf, s. 12-13, 5.05.2018.

typu komunikatach, postaciach. Inaczej mówiąc, muszą spełniać określone warunki. Jednym z nich jest przynajmniej minimalny poziom urody i fotogeniczności (osoby te, analogicznie jak i inni bohaterowie reklam, wyłaniani są najczęściej w drodze castingu). Nie mogą też budzić swoim wizerunkiem negatywnych emocji (lęku, obrzydzenia). Stąd w komercyjnych przekazach pojawiają się zazwyczaj osoby na wózkach inwalidzkich, niewidomi i niedowidzący oraz, rzadziej, dzieci i młode osoby z zespołem Downa²⁹. Ludzi bez kończyn, dotkniętych parkinsonizmem czy obłożnie chorych, świat reklamy produktowej / usługowej wciąż praktycznie nie dostrzega. Jednym z nielicznych wyjątków była kampania *No.Anorexia* marki odzieżowej Nolita z 2007 roku³⁰. Na dwóch przygotowanych na potrzeby promocji plakatach umieszczono wizerunek Isabelle Caro, chorej na zaburzenie odżywiania Francuzki. Kobiety, która dwa lata później, z powodu ekstremalnej degradacji organizmu zapadła w śpiączkę i wkrótce potem zmarła³¹.

W polskiej reklamie osoby z niepełnosprawnością pojawiają się rzadko³². W przypadku reklamy komercyjnej wyjątkiem są materiały promocyjne wyrobów dla nich przeznaczonych – kul, protez, wózków inwalidzkich. Choć i w nich bardzo często występują osoby w pełni zdrowe. W telewizyjnych spotach dostrzec można z tej grupy nieomal wyłącznie osoby starsze, zniedołężniałe (występują one głównie w materiałach promocyjnych produktów lekarskich). Im jednak, po zażyciu rekomendowanego środka, szybko powraca wigor i chęć do życia.

Na tym tle zdecydowanie wyróżnia się fabryka rajstop Adrian. W 2012 roku w sesji zdjęciowej tego producenta wystąpiła poruszająca się na wózku

²⁹ Wzorzec oddziaływania tych młodych bohaterów reklam można wiązać z fenomenem określanym mianem *schematu dziecięcości*. Więcej: D. Doliński, *Psychologiczne mechanizmy reklamy*, Gdańsk 2008, s. 186-189; I. Sukiennik, B. Pawłowski, *Biologiczne znaczenie atrakcyjności cech dziecięcych*, [w:] B. Pawłowski (red. naukowy) *Biologia atrakcyjności człowieka*, Warszawa 2016, s. 48-52.

³⁰ J. Cartner-Morley, *Shock anorexia billboard annoys fashion designers*, <https://www.theguardian.com/world/2007/sep/26/advertising.fashion>, 6.05.2018.

³¹ Kampania, której autorem był włoski fotografik Oliviero Toscani, wywołała poważną dyskusję na temat tego, co można, a czego nie należy ukazywać w reklamie. Zob. E. Herald, *Anorexic woman used to push Italian fashion brand*, <https://www.reuters.com/article/us-fashion-anorexia/anorexic-woman-used-to-push-italian-fashion-brand-idUSL245657820070925>, 6.05.2018.

³² Najrzadziej można je dostrzec w reklamach politycznych. Istnieją jednak wyjątki. Zob. Spot: *Andrzej Duda – finał kampanii*, <https://www.youtube.com/watch?v=xyqHx7GQ5Hg>, 4.05.2018; Spot: *Andrzej Duda – Dobra zmiana*, <https://www.youtube.com/watch?v=cRkExW8aCE0&list=PLbR306K05phmPO4tUnXRiqKa5E1SgrrtS->, 4.05.2018.

inwalidzkim Monika Kuszyńska. Była wokalistka zespołu Varius Manx³³ wcieliła tym samym w życie postawioną sobie misję, którą było przełamywanie schematów i barier w myśleniu o niepełnosprawności³⁴. Kampania z jej udziałem została bardzo pozytywnie odebrana.

Dwa lata po tym wydarzeniu na ulicach polskich miast pojawiły się inne billboardy tego producenta. Zamieszczono na nim zdjęcie półnagiej kobiety po mastektomii. Obrazowi towarzyszył napis: „Uwierz! Rak. To się leczy”³⁵. Plakat został dobrze przyjęty przez odbiorców. Nie obyło się jednak bez protestów³⁶. Komisja Etyki Reklamy, do której zarzuty wobec reklam producenta rajstop także trafiły³⁷, rozpatrzyła je na korzyść skarżonego³⁸.

Firma Adrian nie waha się w swoich komunikatach ukazywać też innych form odmienności. Już w pierwszej swojej głośnej outdoorowej kreacji ukazała modelkę plus size ubraną w zmysłową bieliznę³⁹. Jej zdjęciu towarzyszyło hasło, które do dzisiaj spaja przekaz marki. Brzmiało ono „Adrian...kocha wszystkie kobiety”⁴⁰. W kolejnych tzw. egzekucjach można było zobaczyć między innymi Annę Grodzką, wówczas posłankę Twojego Ruchu, która

³³ Reklama rajstop z Moniką Kuszyńską, <https://marketingprzykawie.pl/espresso/reklama-rajstop-adrian-z-monika-kuszynska/>, 5.05.2018.

³⁴ Ig, *Monika Kuszyńska na billboardach reklamuje rajstopy: Mam poczucie misji*, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,12595522,Monika_Kuszyńska_na_billboardach_reklamuje_rajstopy_.html?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, 5.05.2018.

³⁵ P. Osiński, *Rajstopy reklamuje półnaga kobieta po mastektomii. Szok? „Kampania spotyka się z akceptacją”*, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,15758438,Rajstopy_reklamuje_pólnaga_kobieta_po_mastektomii_.html, 5.05.2018.

³⁶ J. Kuraś, *Do Komisji Etyki Reklamy trafiły skargi skierowane pod adresem łódzkiej fabryki rajstop Adrian, której bilbordy prezentują szokujące nagością reklamy*, <http://www.rp.pl/Prawo/301019993-Piers-kobiety-po-mastektomii-w-reklamie-rajstop-Adrian-a-etyka.html>, 5.05.2018.

³⁷ *Zarzuty dotyczyły między innymi uprzedmiotowienia i naruszenia godności prezentowanej na reklamie kobiety. Zob. Rada Reklamy, Uchwała Nr ZO 77/14 w sprawie reklamy firmy ADRIAN Fabryka Rajstop*, <https://www.radareklamy.pl/uchwały-ker/2014/uchwa%C5%82a-nr-zo-77-14-w-sprawie-reklamy-firmy-adrian-fabryka-rajstop>, 5.05.2018.

³⁸ Ibidem.

³⁹ O. Długolecka, *Wenus w pończochach na billboardzie*, <http://kobieta.gazeta.pl/kobieta/1,107880,11517885,venus-w-ponczochach-na-billboardzie.html>, 5.05.2018.

⁴⁰ Hasło kampanii także wzbudziło kontrowersje. Zob. knysz, *Kobiety na wózku i przy kości reklamują rajstopy*, http://wyborcza.pl/1,76842,12608839,Kobiety_na_wozku_i_przy_kosci_reklamuja_rajstopy.html, 5.05.2018.

w 2010 roku przeszła operację korekty płci⁴¹ oraz Jyoti Amge, najmniejszą kobietę na świecie (mierzy 62,8 cm i waży ok. 6 kg)⁴².

Promocyjne rozwiązania polskiego producenta rajstop współgrają z tymi stosowanymi przez firmy działające w innych krajach zachodniej demokracji. W ich reklamach pojawiają się modelki plus size⁴³, osoby transpłciowe⁴⁴, pary homoseksualne⁴⁵, osoby w starszym wieku. Te ostatnie również w reklamach seksownej bielizny⁴⁶.

Pozostałe polskie marki są zdecydowanie bardziej zachowawcze, zwłaszcza jeżeli chodzi o ukazywanie osób nieheteronormatywnych⁴⁷. Jak twierdzą

⁴¹ Na billboardach widniał jej podpis pod deklaracją: *Każdy ma prawo być sobą*. Zob. „*Każdy ma prawo być sobą*”. Anna Grodzka w reklamie rajstop, <http://www.newsweek.pl/styl-zycia/anna-grodzka-rajstopy-adrian-kampania-reklamowa,artykuly,383312,1.html>, 5.05.2018.

⁴² Kreacja z Jyoti Amge ze względu na umieszczony na plakacie tekst: „Jestem najmniejszą kobietą świata. Czy nie miałam prawa się urodzić?”, została uznana za ukryty manifest antyaborcyjny. Zob. K. Gruszczyńska, *Najmniejsza kobieta na świecie z antyaborcyjnym przesłaniem do Polaków?*, <https://kobieta.wp.pl/najmniejsza-kobieta-swiatek-z-antyaborcyjnym-przeslaniem-do-polakow-6108047240099969a>, 5.05.2018; dst, *Oto najniższa kobieta na świecie. Ma tylko 63 cm i zakłada polskie rajstopy*, http://www.se.pl/wiadomosci/polska/oto-najnizsza-kobieta-na-swiecie-ma-tylko-63-cm-i-zaklada-polskie-rajstopy_976767.html, 5.05.2018.

⁴³ Przykładem może być Tess Holliday występująca w reklamach marki odzieżowej Torrid. Zob. E. Denton, *Plus-Size Model Tess Holliday Slays Her First Ad Campaign With Torrid*, <https://www.seventeen.com/fashion/a29109/plus-size-model-tess-holliday-slays-her-first-ad-campaign-with-torrid/>, 5.05.2018.

⁴⁴ Przykładem może być kampania lodów Magnum: *Be True To Your Pleasure*. Zob. *Magnum: Be True To Your Pleasure*, https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=SjHRbQ3WWCE, 5.05.2018.

⁴⁵ Pierwszy upubliczniony w telewizji spot, którego bohaterami była para gejów powstał w 1994 roku na zlecenie marki IKEA. Zob. M. Gołota, *Gay okay, ale nie w Polsce. Homoseksualiści nie reklamują u nas niczego, bo boimy się, że „zarażą” nas swoją orientacją*, <http://natemat.pl/151781,gay-okay-ale-nie-w-polsce-homoseksualisci-nie-reklamuja-u-nas-niczego-bo-boimy-sie-ze-zaraza-nas-swoja-orientacja>, 5.05.2018.

⁴⁶ Zob. L. Chernikoff, *‘Legs in the Air? Great, Let’s Go’: Jacky O’Shaughnessy on Modeling for American Apparel At 62*, <https://www.elle.com/fashion/a14055/american-apparel-62-year-old-lingerie-model/>, 9.05.2018.

⁴⁷ Choć pewne sygnały, że osoby tego typu przenikną wkrótce do głównego nurtu reklamy w Polsce już się pojawiły. Przykładem może być reklama farb Dekoral z 2015 roku i, wyświetlana w tym roku z okazji Walentynek, reklama producenta biżuterii Swarovski. Zob. *Dekoral*, <https://www.youtube.com/watch?v=CHOSdowpT0I>, 5.05.2018; *Swarovski Valentine*, <https://www.youtube.com/watch?v=lqwPxv1mTag>, 5.05.2018.

przedstawiciele branży reklamowej, wynika to przede wszystkim z obaw przed reakcją środowisk prawicowych⁴⁸. Choć zapewne prawdziwym powodem jest lęk przed brakiem akceptacji przekazu przez dotychczasowych klientów i ewentualnym bojkotem produktów danej marki.

Przyczyn ukazywania odmienności w reklamach komercyjnych jest wiele. Część z nich można uznać za etyczne (np. współtworzenie otwartych, tolerancyjnych przestrzeni), inne zaś za poważnie etykę naruszające (np. zwykłe, brutalne szokowanie, celem przyciągnięcia uwagi mediów i odbiorców). Na pewno jednak najistotniejszym czynnikiem, który kieruje działaniami większości nadawców, jest chęć zysku. Czyli to, co zwykle stoi u podstaw tego typu komunikacji.

Trudno nie dostrzec, że osoby z niepełnosprawnością czy homoseksualne stanowią, lub też mogą stanowić znaczące grupy konsumentów. Członkowie pierwszej grupy tworzą przecież – jak się szacuje – największą mniejszość na świecie⁴⁹. Członkowie drugiej, ze względu na częsty brak konieczności łożenia na innych członków rodziny, posiadają znaczne środki finansowe, które mogą przeznaczać na własne potrzeby. Na dodatek zarówno osoby homoseksualne, jak i te dotknięte niepełnosprawnością potrafią być bardzo lojalne wobec marek, które dostrzegają ich istnienie⁵⁰. Producenci i usługodawcy, którzy uwzględnią to w swoich działaniach reklamowych, mają większą szansę na rynkowy sukces. Zwłaszcza, jeżeli tego typu kampanię poprowadzą umiejętnie, bez niepotrzebnego epatowania stereotypowymi obrazami inności.

Odmienność paradoksalna w reklamie

Paradoksalny oznacza „sprzeczny z tym, co jest lub wydaje się oczywiste, będący paradoksem, paradoks, osobliwy, zadziwiający, dziwaczny, absurdalny”⁵¹. Pojęcie to stanowi pochodną pojęcia paradoks, oznaczającego, po pierwsze, sytuację pozornie niemożliwą z elementami (cechami albo faktami) całkowicie różnymi lub wykluczającymi się⁵², po drugie „zdanie lub

⁴⁸ B. Goczał, *W polskich reklamach brakuje homoseksualistów, bo firmy obawiają się naruszyć tradycję i stereotypy*, <http://www.wirtualnemedi.pl/artikul/w-polskich-reklamach-brakuje-homoseksualistow-bo-firmy-obawiaja-sie-naruszyc-tradycje-i-stereotypy>, 5.05.2018.

⁴⁹ D. Gorajewska, *Fakty i mity o osobach z niepełnosprawnością*, Warszawa 2006, s. 23.

⁵⁰ B. Haller, S. Ralph, *op. cit.*

⁵¹ M. Szymczak (red. naukowy), *Słownik języka polskiego*, Tom II, Warszawa 1992, s. 600.

⁵² M. Bańko (red. naczelny), *Inny słownik języka polskiego PWN*, Tom 2, Warszawa 2002, s. 19.

konstrukcję myślową, które wydaje się jednocześnie prawdziwe i fałszywe na skutek nieścisłości lub zawartego w nich błędu”⁵³.

Jest to zatem termin służący do określenia czegoś osobliwego, dziwnego, wewnętrznie sprzecznego. To osobliwe zjawisko można dostrzec także w reklamie. Dotyczy ono tych fenomenów, które mieszcząc się w obszarze szeroko pojętej normy, w świecie działań promocyjnych nabierają charakteru (cech) odmienności. W związku z tym stają się tematem dyskursu, przede wszystkim medialnego. Stąd właśnie propozycja nazwania tych osobliwości terminem *odmienności paradoksalnej*. Osobliwości te – co od razu trzeba zaznaczyć – związane są przede wszystkim z wizerunkiem ludzkiego ciała. Materii w świecie tradycyjnej reklamy poddanej znacznym ograniczeniom.

Klasycznym przykładem akcji reklamowej bazującej na odmienności paradoksalnej była kampania realizowana wiele lat przez markę kosmetyków Dove pod nazwą „Real Beauty”⁵⁴. Ukazywała ona stosunkowo realistyczny wygląd ciał znacznej większości współczesnych kobiet. Takich, które na co dzień można spotkać na ulicach miast zachodu. Ze względu jednak na fakt, że ich ciała zdecydowanie różniły się od tych, z którymi widzowie na ogół stykali się w reklamach przemysłu piękna (miały bardziej zaokrąglone kształty i były w znacznie mniejszym stopniu poddane zabiegom komputerowego retuszu), wywołało to medialną dyskusję. Dotyczyła ona przede wszystkim wzorców kobiecości promowanych w reklamie i w mediach. Wzorców nierealistycznych, których osiągnięcie pozostaje poza zasięgiem 90% populacji kobiet⁵⁵. W tym kontekście marka stawiana była za wzór pozytywnego podejścia do żeńskiego ciała⁵⁶.

Analogiczną kampanię, z tym że skierowaną do męskich odbiorców, przeprowadziła norweska marka odzieżowa Dressmann. Odbывała się ona pod hasłem „Underwear for perfect man”. Stanowiła ona odpowiedź marki na wyniki badań, z których wynikało, że 80% mężczyzn jest niezadowolonych ze

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ N. Bahadur, *Dove ‘Real Beauty’ Campaign Turns 10: How A Brand Tried To Change The Conversation About Female Beauty*, https://www.huffingtonpost.com/2014/01/21/dove-real-beauty-campaign-turns-10_n_4575940.html, 7.05.2018; K. Skene, *A PR Case Study: Dove Real Beauty Campaign*, <https://www.newsgeneration.com/2014/04/11/pr-case-study-dove-real-beauty/>, 7.05.2018.

⁵⁵ Zob. M. Čabrič, L. Pokrywka, *Piękno ciała*, Warszawa 2010, s. 52-53.

⁵⁶ Choć oczywiście pojawiło się też szereg krytycznych głosów. Zob. N. Bahadur, *op. cit.*

swojego wyglądu⁵⁷. I – co nawet bardziej szokujące – 38% z nich byłoby gotowych oddać rok ze swojego życia, aby tylko móc poszczycić się idealnym ciałem⁵⁸. W spocie⁵⁹ i na plakatach⁶⁰ marki ukazano mężczyzn w różnym wieku, o zróżnicowanym wyglądzie ciał. Była wśród nich między innymi osoba szczupła, mocno otyła, a także mężczyzna w starszym wieku. Wszyscy oni byli ubrani w bieliznę producenta. Całość, ze względu na wysokie walory artystyczne użytych zdjęć (a w przypadku filmu także perfekcyjnego montażu i dobrze dobranego podkładu muzycznego), sprawiała bardzo dobre wrażenie.

Kampanie obu tych marek, oprócz podobieństwa formalnego, łączy istotny fakt – obie skończyły się marketingowym sukcesem. W przypadku marki Dove wartość sprzedaży jej produktów wzrosła z 2.5 miliarda dolarów rocznie w 2004 roku (daty rozpoczęcia kampanii „Real Beauty”) do 4 miliardów w 2014 roku⁶¹. W przypadku norweskiej marki 30% wzrost sprzedaży nastąpił praktycznie tuż po launchu kampanii (w porównaniu z wysokością miesięcznej sprzedaży odnotowanej rok wcześniej)⁶².

Co ciekawe, do pojawienia się w reklamie efektu związanego z odmiennością paradoksalną nie są potrzebne żywe postacie. Wystarczą ich niedoskonałe repliki – sklepowe manekiny. W październiku 2010 roku Rebecka Silvekroon zamieściła na swoim prywatnym blogu zdjęcie dwóch kobiecych manekinów stojących na wystawie sklepu szwedzkiej sieci Åhléns⁶³. To co je wyróżniało na tle standardowych modeli używanych we wszystkich niemal

⁵⁷ Badaniem objęto 2068 mężczyzn z Norwegii i Szwecji. T. Kingkade, *His Underwear Company Wants to Change Our Idea Of The 'Perfect' Male Body*, https://www.huffingtonpost.com/entry/perfect-body-dressmann_us_56181b3fe4b0dbb8000e9894, 8.05.2018.

⁵⁸ A. Jardine, *'Real' gays pose in underwear in Dove-like fashion campaign*, <http://creativity-online.com/work/dressmann-underwear-for-perfect-men/43310>, 8.05.2018.

⁵⁹ Dressmann. *Spot Underwear for perfect men*, <https://www.youtube.com/watch?v=wKd6N9BrzGw>, 8.05.2018.

⁶⁰ *Underwear for Perfect Men Dressmann*, <https://www.fb.se/work/dressmann/underwear-for-perfect-men>, 8.05.2018.

⁶¹ K. Skene, *op. cit.*

⁶² T. Kingkade, *op. cit.*

⁶³ J. Koziół, *Prawdziwe piękno szwedzkich manekinów – co może działać jeden obrazek*, <http://www.marketing-news.pl/theme.php?art=1627>, 8.05.2018.

witrynach sklepowych świata, to zdecydowanie bardziej krągłe kształty (jeden miał rozmiar 36, drugi 42⁶⁴).

Początkowo zdjęcie autorstwa Silvekroon nie zostało dostrzeżone. Karierę medialną – wyrażaną tysiącami lajków i udostępnień – zrobiło dopiero trzy lata później, gdy pojawiło się na profilu FB Women's Wright News z komentarzem: „Manekiny w Szwecji. Wyglądają jak prawdziwe kobiety. W Stanach powinno się w takie zainwestować”⁶⁵.

Podobny, choć zdecydowanie mniej pozytywny odzew wywołały walentynkowe manekiny amerykańskiego producenta odzieży American Apparel. Były one ubrane w przezroczystą bieliznę, spod której wyzierały bujne włosy łonowe oraz mocno wypukłone sutki⁶⁶. Odpowiedzialni za działania promocyjne marki twierdzili, że jest to wyraz ich wsparcia dla kobiecej naturalności. Coś, co zresztą już wcześniej marka sygnalizowała w swoich kreacjach⁶⁷. Jej krytycy wskazywali zaś na wyłącznie merkantylne pobudki producenta odzieży. Zwłaszcza w kontekście jego wcześniejszych działań reklamowych, nierzadko mocno uprzedmiotawiających i seksualizujących kobiety⁶⁸.

To że kobiece owłosienie (rzecz wydawałoby się naturalna) może być aspektem wpisującym się w zjawisko odmienności paradoksalnej w reklamie dowodzi reakcja na kampanię marki Adidas „Icons of Tomorrow”, realizowaną w 2017 roku. Jedną z występujących w niej osób była Arvida Byström, Szwedzka modelka, fotografka, przedstawicielka ruchu „no shave” zrzeszającego przeciwniczki usuwania owłosienia. Dla wielu internautów fakt pojawienia się kobiety z nieogolonymi nogami w reklamie giganta z branży

⁶⁴ A. Kisiel, *Najdziwniejsze manekiny na świecie: włochate, chude, zakrwawione*, <http://vumag.pl/newsy/najdziwniejsze-manekiny-na-swiecie-wlochate-chude-zakrwawione/m3357>, 8.05.2018.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ R. Adams, *American Apparel Pubic Hair Mannequins Stop Pedestrians In Their Tracks*, https://www.huffingtonpost.com/2014/01/16/american-apparel-pubic-hair-mannequins_n_4610688.html, 8.05.2018.

⁶⁷ W 2011 roku marka promowała swoją kolekcję między innymi zdjęciem młodej kobiety w majtkach, przez które wyraźnie prześwitywały włosy łonowe. Zob. am/kka, *Włosy łonowe na wystawie. Odzieżowy gigant znowu szokuje*, <https://www.tvn24.pl/wlosy-lonowe-na-wystawie-odziezowy-gigant-znowu-szokuje,389443,s.html>, 8.05.2018.

⁶⁸ Zob. *American Apparel znów szokuje*, <http://kobieta.gazeta.pl/follow/51,153346,8956499.html?i=0>, 9.05.2018; *Muzulmanka pokazuje piersi w reklamie American Apparel*, <http://pudelekx.pl/muzulmanka-pokazuje-piersi-w-reklamie-american-apparel-22631>, 9.05.2018.

odzieży sportowej był absolutnie nie do przyjęcia. Przejawiało się to w licznych negatywnych komentarzach pod zdjęciami z kampanii. Do samej zaś modelki trafiły nawet maile z groźbami gwałtu⁶⁹.

Z powyżej opisanych przykładów użycia odmienności paradoksalnej w reklamie widać, że podstawowym celem wykorzystania tego rozwiązania jest zwrócenie uwagi na przekaz oraz zwiększenie rozpoznawalności marki (podobnie jak w przypadku wykorzystania odmienności). To zaś w ostatecznym efekcie pozwala na uzyskanie pozytywnego efektu rynkowego (zwiększenie zysku / obrotów).

Oczywiście często w ten sposób próbuje się też zwrócić uwagę na konkretny problem. Chociażby na brak akceptacji swoich ciał przez większość ludzi na świecie. Niezależnie zresztą od ich płci⁷⁰. Zjawisko, do którego powstania w dużej mierze paradoksalnie przyczyniła się sama reklama.

Zakończenie

Na zakończenie rozważań nad odmiennością i odmiennością paradoksalną w reklamie warto zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię. Dotyczy ona efektywności wykorzystania obu tych perswazyjnych strategii⁷¹. Obecnie jest ona – jak widać z przywołanych w niniejszym tekście informacji – wysoka. Wynika to po pierwsze z pewnej względnej nowości tych rozwiązań. Po drugie, z niskiej częstotliwości ich użycia, dającej działaniom reklamowym na nich opartym korzyść w postaci silnego wyróżniania się. Po trzecie z faktu, że naruszając obowiązujące w reklamie konwencje (standardowe rozwiązania oparte na biologicznych i kulturowych oznakach piękna i zdrowia), wywołują one natychmiastową niemal reakcję odbiorców. I to nie tylko u członków grup docelowych, lecz także u przedstawicieli mass mediów, nagłaśniających dany problem czy zjawisko.

⁶⁹ H. Siddique, *Swedish model gets rape threats after ad show Her unshaved legs*, <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2017/oct/06/swedish-model-gets-threats-after-ad-shows-her-unshaved-legs>, 9.05.2018.

⁷⁰ Dowodem tego są przywołane w tekście wyniki badań nad zadowoleniem ze swoich ciał skandynawskich mężczyzn. Wyników będących punktem wyjścia do skonstruowania kampanii „Underwear for perfect man”. Por. N. Etcoff, S. Orbach, J. Scott, H. D’Agostino, *The Real Truth About Beauty; A Global Report. Findings of the Global Study on Women, Beauty and Well-Being*, http://www.clubofamsterdam.com/contentarticles/52%20Beauty/dove_white_paper_final.pdf, s. 9.

⁷¹ Przede wszystkim chodzi tu o efektywność w wymiarach ekonomicznym, behawioralnym i komunikacyjnym, trzech z czterech podstawowych wymiarów oddziaływania reklamy. Zob. J. Woźniczka, *Efekty reklamy i ich pomiar*, Wrocław 2012, s. 19.

Można jednak przypuszczać, że efektywność opartych na tych strategiach działań będzie spadać wraz ze wzrostem częstotliwości ich wykorzystania. Przede wszystkim ze względu na zniknięcie efektu nowości. Jeżeli taka sytuacja rzeczywiście nastąpi, będzie mogło pociągnąć to za sobą rezygnację ze stosowania tych strategii przez duże, znaczące podmioty rynkowe. Konsekwencją czego może być brak pozytywnych skutków tego typu działań w wymiarze społecznym (rzecz, którą wiele z firm wykorzystujących w reklamach odmienność czy odmienność paradoksalną przywołuje). Do tego bowiem potrzeba długofalowych, strategicznych działań, a nie jednorazowych, najbardziej nawet nagłośnionych akcji.

Na razie jednak obie strategie wywierają silny wpływ na odbiorców, wytyczając pewien kierunek reklamowych działań. O tym, jak mocny jest to trend, przekonali się menadżerowie marki Victoria's Secret, którzy w 2014 roku, pod wpływem nacisku niezadowolonych konsumentek, zmuszeni zostali do zmiany nazwy kampanii z „The Perfect Body”, na „A Body for Every Body”⁷². Rzecz jeszcze kilka lat wcześniej absolutnie nie do pomyślenia.

Bibliografia

- Bańko M., (red. naczelny), *Inny słownik języka polskiego PWN*, Tom 2, Warszawa 2002.
- Čabrič M., Pokrywka L., *Piękno ciała*, Warszawa 2010.
- Cialdini R.B., *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Sopot 2016.
- Dejnaka A., *Strategia reklamy marki, produktów i usług*, Gliwice 2013.
- Doliński, *Psychologiczne mechanizmy reklamy*, Gdańsk 2008.
- Grajewska D., *Fakty i mity o osobach z niepełnosprawnością*, Warszawa 2006.
- Lewis H.G., Nelson C., *Podręcznik reklamy*, Warszawa 2000.
- Kall J., *Reklama*, Wyd. II zmienione, Warszawa 2000.
- Kenrick D.T., Neuberg S.L., Cialdini R.B., *Psychologia społeczna*, Gdańsk 2002.
- Kozłowska A., *Reklama techniki perswazyjne*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011.
- Kowal-Orczykowska A., *W niewoli reklamy? Percepcja ukrytych przesłań reklamy prasowej*, Kraków 2007.

⁷² J. Mullins, *Victoria's Secret Discreetly Changes 'Perfect Body' Campaign Tagline Amid Backlash*, <https://www.eonline.com/news/595520/victoria-s-secret-discreetly-changes-perfect-body-campaign-tagline-amid-backlash>, 10.05.2018.

Kwarcia B., *Co trzeba wiedzieć o reklamie*, Wyd. II, Kraków 1999.

Kwarcia B., *Podstawy psychologii reklamy*, [w:] *Wiedza o reklamie. Od pomysłu do efektu*, (red. zbiorowy), Warszawa-Bielsko-Biała 2009, s. 147-176.

Maison D., Maliszewski N., *Co to jest reklama społeczna*, [w:] *Propaganda dobrego serca, czyli pierwszy tom o reklamie społecznej*, D. Maison, P. Wasilewski (red.), Kraków 2008.

Murdoch A., *Kreatywność w reklamie*, Warszawa 2004.

Nowacki R., *Reklama*, Warszawa 2006.

Perzanowski A., *Odmieńcy. Antropologiczne studium dewiacji*, Warszawa 2009.

Sukiennik I., Pawłowski B., *Biologiczne znaczenie atrakcyjności cech dziecięcych*, [w:] *Biologia atrakcyjności człowieka*, B. Pawłowski (red. naukowy), Warszawa 2016, s. 47-66.

Szymczak M. (red. naukowy), *Słownik języka polskiego*, Tom II, Warszawa 1992, s. 600.

Woźniczka J., *Efekty reklamy i ich pomiar*, Wrocław 2012.

Źródła internetowe

Adams R., *American Apparel Pubic Hair Mannequins Stop Pedestrians In Their Tracks*, https://www.huffingtonpost.com/2014/01/16/american-apparel-public-hair-mannequins_n_4610688.html, 8.05.2018.

American Apparel znów szokuje, <http://kobieta.gazeta.pl/follow/51,153346,8956499.html?i=0>, 9.05.2018.

am/kka, *Włosy łonowe na wystawie. Odzieżowy gigant znowu szokuje*, <https://www.tvn24.pl/wlosy-lonowe-na-wystawie-odziezowy-gigant-znowu-szokuje,389443,s.html>, 8.05.2018.

Bahadur N., *Dove 'Real Beauty' Campaign Turns 10: How A Brand Tried To Change The Conversation About Female Beauty*, https://www.huffingtonpost.com/2014/01/21/dove-real-beauty-campaign-turns-10_n_4575940.html, 7.05.2018.

BR, *Coca Cola promuje homoseksualizm*, <https://wpolityce.pl/gwiazdy/90370-coca-cola-promuje-homoseksualizm>, 6.05.2018.

Cartner-Morley J., *Shock anorexia billboard annoys fashion designers*, <https://www.theguardian.com/world/2007/sep/26/advertising.fashion>, 6.05.2018.

Chernikoff L., *'Legs in the Air? Great, Let's Go': Jacky O'Shaughnessy on Modeling for American Apparel At 62*, <https://www.elle.com/fashion/a14055/american-apparel-62-year-old-lingerie-model/>, 9.05.2018.

Denton E., *Plus-Size Model Tess Holliday Slays Her First Ad Campaign With Torrid*, <https://www.seventeen.com/fashion/a29109/plus-size-model-tess-holliday-slays-her-first-ad-campaign-with-torrid/>, 5.05.2018.

Długołęcka O., *Wenus w pończochach na billboardzie*, <http://kobieta.gazeta.pl/kobieta/1,107880,11517885,wenus-w-ponczochach-na-billboardzie.html>, 5.05.2018.

Etcoff E., Orbach S., Scott J., D'Agostino H., *The Real Truth About Beauty: A Global Report. Findings of the Global Study on Women, Beauty and Well-Being*, http://www.clubofamsterdam.com/contentarticles/52%20Beauty/dove_white_paper_final.pdf, 10.05.2018.

dst, *Oto najniższa kobieta na świecie. Ma tylko 63 cm i zakłada polskie rajstopy*, http://www.se.pl/wiadomosci/polska/oto-najnizsza-kobieta-na-swiecie-ma-tylko-63-cm-i-zaklada-polskie-rajstopy_976767.html, 5.05.2018.

Goczał B., *W polskich reklamach brakuje homoseksualistów, bo firmy obawiają się naruszyć tradycję i stereotypy*, <http://www.wirtualnemedi.pl/artikul/w-polskich-reklamach-brakuje-homoseksualistow-bo-firmy-obawiaja-sie-naruszyc-tradycje-i-stereotypy>, 5.05.2018.

Gołota M., *Gay okay, ale nie w Polsce. Homoseksualiści nie reklamują u nas niczego, bo boimy się, że „zarażą” nas swoją orientacją*, <http://natemat.pl/151781,gay-okay-ale-nie-w-polsce-homoseksualisci-nie-reklamuja-u-nas-niczego-bo-boimy-sie-ze-zaraza-nas-swoja-orientacja>, 5.05.2018.

Gruszczyńska K., *Najmniejsza kobieta na świecie z antyaborcyjnym przesłaniem do Polaków?*, <https://kobieta.wp.pl/najmniejsza-kobieta-swiata-z-antyaborcyjnym-przeslaniem-do-polakow-6108047240099969a>, 5.05.2018.

Haller B., Ralph S., *Profitability, Diversity, and Disability Image in Advertising in the United States and Great Britain*, <http://www.dsqsds.org/article/view/276/301>, 3.05.2018.

https://en.wikipedia.org/wiki/Famous_for_being_famous, 2.05.2018.

Herald E., *Anorexic woman used to push Italian fashion brand*, <https://www.reuters.com/article/us-fashion-anorexia/anorexic-woman-used-to-push-italian-fashion-brand-idUSL245657820070925>, 6.05.2018.

Jardine A., *'Real' gays pose in underwear in Dove-like fashion campaign*, <http://creativity-online.com/work/dressmann-underwear-for-perfect-men/43310>, 8.05.2018.

„Każdy ma prawo być sobą”. Anna Grodzka w reklamie rajstop, <http://www.newsweek.pl/styl-zycia/anna-grodzka-rajstopy-adrian-kampania-reklamowa,artykuly,383312,1.html>, 5.05.2018.

Kingkade T., *His Underwear Company Wants to Change Our Idea Of The 'Perfect' Male Body*, https://www.huffingtonpost.com/entry/perfect-body-dressmann_us_56181b3fe4b0dbb8000e9894, 8.05.2018.

Kisiel A., *Najdziwniejsze manekiny na świecie: włochate, chude, zakrwawione*, <http://vumag.pl/newsy/najdziwniejsze-manekiny-na-swiecie-wlochate-chude-zakrwawione/m3357>, 8.05.2018.

knysz, *Kobiety na wózku i przy kości reklamują rajstopy*, http://wyborcza.pl/1,76842,12608839,Kobiety_na_wozku_i_przy_kosci_reklamuja_rajstopy.html, 5.05.2018.

Kozioł J., *Prawdziwe piękno szwedzkich manekinów – co może zdziałać jeden obrazek*, <http://www.marketing-news.pl/theme.php?art=1627>, 8.05.2018.

Kuraś J., *Do Komisji Etyki Reklamy trafiły skargi skierowane pod adresem łódzkiej fabryki rajstop Adrian, której bilbordy prezentują szokujące nagością reklamy*, <http://www.rp.pl/Prawo/301019993-Piers-kobiety-po-mastektomii-w-reklamie-rajstop-Adrian-a-etyka.html>, 5.05.2018.

Leszczyński M., *Niepełnosprawni w reklamie*, <http://marketblow.pl/2015/12/03/320/>, 4.05.2018.

Ig, *Monika Kuszynska na billboardach reklamuje rajstopy: Mam poczucie misji*, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,12595522,Monika_Kuszynska_na_billboardach_reklamuje_rajstopy_.html?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter, 5.05.2018.

Mullins J., *Victoria's Secret Discreetly Changes 'Perfect Body' Campaign Tagline Amid Backlash*, <https://www.eonline.com/news/595520/victoria-s-secret-discreetly-changes-perfect-body-campaign-tagline-amid-backlash>, 10.05.2018.

Muzulmanka pokazuje piersi w reklamie American Apparel, <http://pudelekx.pl/muzulmanka-pokazuje-piersi-w-reklamie-american-apparel-22631>, 9.05.2018.

Osiński P., *Rajstopy reklamuje półnaga kobieta po mastektomii. Szok? „Kampania spotyka się z akceptacją”*, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,15758438,Rajstopy_reklamuje_polnaga_kobieta_po_mastektomii_.html, 5.05.2018.

Rada Reklamy, Uchwała Nr ZO 77/14 w sprawie reklamy firmy ADRIAN Fabryka Rajstop, <https://www.radareklamy.pl/uchwalyster/2014/uchwa%C5%82a-nr-zo-77-14-w-sprawie-reklamy-firmy-adrian-fabryka-rajstop>, 5.05.2018.

red. *Najbardziej fotogeniczne dziecko świata? Syn modelki ma 11 miesięcy i zespół Downa. Już dostał kontrakt od agencji reklamowej!*, <http://www.edziecko.pl/rodzice/5,79353,18356924.html#NiePrzeg>, 6.05.2018.

Reklama rajstop z Moniką Kuszynską, <https://marketingprzykawie.pl/espresso/reklama-rajstop-adrian-z-monika-kuszynska/>, 5.05.2018.

Rozmus P., *Odmienność odbita na ekranach. Konstruowanie obrazu niepełnosprawności poprzez kampanie społeczne i telewizję*, http://www.palimpsest.socjologia.uj.edu.pl/tl_files/palimpsest/2012-04-23/Rozmus%20Palimpsest%20nr%202.pdf, s. 12-13, 5.05.2018.

Saner E., *Jillian Mercado and Diesel: more than just a fashion campaign*, <https://www.theguardian.com/fashion/fashion-blog/2014/jan/24/jillian-mercado-diesel-campaign>, 6.05.2018.

Siddique H., *Swedish model gets rape threats after ad show Her unshaved legs*, <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2017/oct/06/swedish-model-gets-threats-after-ad-shows-her-unshaved-legs>, 9.05.2018.

Skene K., *A PR Case Study: Dove Real Beauty Campaign*, <https://www.newsgeneration.com/2014/04/11/pr-case-study-dove-real-beauty/>, 7.05.2018.

Underwear for Perfect Men Dressmann, <https://www.fb.se/work/dressmann/underwear-for-perfect-men>, 8.05.2018.

Wanat E., *Niepełnosprawność wychodzi z ukrycia*, <https://marketingprzykawie.pl/artykuly/niepelnosprawnosc-wychodzi-z-ukrycia/>, 4.05.2018.

Materiały audiowizualne

Andrzej Duda – Dobra zmiana, <https://www.youtube.com/watch?v=cRkExW8aCE0&list=PLbR306K05phmPO4tUnXRiqKa5E1SgrtS->, 4.05.2018

Andrzej Duda – finał kampanii, <https://www.youtube.com/watch?v=xyqHx7GQ5Hg>, 4.05.2018.

Dekoral, <https://www.youtube.com/watch?v=CHOsdownT0I>, 5.05.2018.

Dressmann: Underwear for perfect men, <https://www.youtube.com/watch?v=wKd6N9BrzGw>, 8.05.2018.

Guinness Wheelchairs basketball,

<https://www.youtube.com/watch?v=iiB3YNTcsAA>, 4.05.2018.

Magnum: Be True To Your Pleasure,

https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=SjHRbQ3WWCE,
5.05.2018.

Swarovski Valentine,

<https://www.youtube.com/watch?v=lqwPxv1mTag>,
5.05.2018.

Abstract

This text is an analysis of two persuasive solutions used in advertising messages. The first is the use of different types of human diversity – physical, psychological and sexual. It's a phenomenon which origin can be traced back to Phineas Taylor Barnum's activity. The second one is the use of promotional images of human bodies, which fit into the broadly understood norm but at the same time acquire distinct qualities in the advertising world. In the text this phenomenon is defined as paradoxical dissimilarity.

Keywords: advertising, persuasion strategy, diversity, paradoxical dissimilarity.

Streszczenie

Niniejszy tekst to analiza dwóch rozwiązań o charakterze perswazyjnym stosowanych w komunikatach reklamowych. Pierwsze to wykorzystanie różnego typu ludzkiej *odmienności* – fizycznej, psychicznej, seksualnej. Zjawisko, którego początków można doszukiwać się przynajmniej w działalności Phineasa Taylora Barnuma. Drugie to posłużenie się w działaniach promocyjnych wizerunkami ciał ludzkich, które choć lokują się w szeroko pojętej normie, to w reklamowym świecie nabierają charakteru odmienności. Zjawisko to na potrzeby niniejszego tekstu zostało określone pojęciem *odmienności paradoksalnej*.

Słowa kluczowe: reklama, strategia perswazyjna, odmienność, odmienność paradoksalna.

Catalin Ghita¹
University of Craiova, Romania

Ethics as Fear of Anarchy: The Absurdity of Taboos²

1. Premise

In his beautiful travelogue cum historical-philosophical meditation, entitled *Travels with Herodotus* (*Podróże z Herodotem*, 2004), the famous Polish journalist Ryszard Kapuściński duly observed ‘how dangerous freedom is in the absence of hierarchy and order – or, rather, anarchy in the absence of ethics’.³ Constantly bearing in mind Kapuściński’s keenly pertinent observation, the purpose of this chapter is twofold. On the one hand, it deals with certain aspects of ethics, but not strictly from a philosophical angle (which, after all, can hardly be avoided), but from the generous and flexible perspective afforded by cultural studies. Thus, I interpret ethics in terms of a deeply-embedded fear of anarchy (mainly social, but also economic, moral, political and even cultural), which has haunted human society since its very inception. Any system of ethics, however leniently this may be construed, implies both descriptive and prescriptive rules, which must be thoroughly and constantly observed by each and every member of the body politic, so as to maintain the integrity and cohesion of the said collectivity. On the other hand, this chapter deals with taboos, as I believe these constitute an important, even essential, phenomenon of ethics. I hold that taboos and the adherence of individuals to the restrictions thereof spring from a pervading social fear of marginalization: individuals who refrain from breaking certain tacitly or explicitly set limits do so with a view to avoiding ostracization and social exclusion, and not out of a deeply-ingrained conviction. I shall also insist upon the essentially subjective scale of these taboos, that, ultimately, serve to prove their illusory character: what one society construes as rightful another may simply frown upon or, in some extreme circumstances, depending on the scale of the respective phenomena, even ban. As cases in

¹ E-mail: ghita.catalin@ucv.ro.

² An extended version of this paper has previously been published as a chapter in Catalin Ghita, *Fear and Big Ideas: A Short Introduction to an Inter-Disciplinary Relationship*, Koszalin 2017, p. 21-33.

³ R. Kapuściński, *Travels with Herodotus* (Translated by Klara Glowczewska), New York 2008, p. 164.

point, I shall discuss a few practical subjects, all of them linked to either sex or death, such as polygamy (be it polygyny, polyandry or group marriage) and suicide (including euthanasia, which, in its turn, may be voluntary, non-voluntary or involuntary). I shall complete my investigation by looking into another practical matter: the taboo of migration, or the pernicious fear that most people who have been fortunate enough to be born in peaceful, rich countries cherish towards migrants, who are diabolized as carriers of bodily and social diseases, religious extremists and, in general, lesser human beings. This clashes directly with the idea of freedom, especially, that of movement, which is, quite naturally, one of the tenets of open societies.

2. Fear of Anarchy

In his influential study of moral philosophy entitled *Justice: What's the Right Thing to Do?* (2009), the Harvard professor Michael J. Sandel focuses on a moral dilemma which he words thus: 'Does a just society seek to promote the virtue of its citizens? Or should the law be neutral toward competing conceptions of virtue, so that citizens can be free to choose for themselves the best way to live?'.⁴ He continues by stating that this controversy marks the divide between ancient and modern schools of thought. Firstly, 'Aristotle maintains that we can't figure out what a constitution is without first reflecting on the most desirable way of life. For him, law can't be neutral on questions of the good life'.⁵ Secondly, modern thinkers move the focus from this ideal way of life to freedom: from Immanuel Kant to John Rawls, recent philosophers argue that 'a just society respects each person's freedom to choose his or her own conception of the good life'.⁶ Are things really this simple or should one go deeper in search of an answer?

The famous American philosopher and neuroscientist Sam Harris, on the other hand, completely turns the table in his highly debatable opus, *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*. Harris defends the principle of a universal and comprehensive system of ethics, able to incorporate and therefore transcend particularized moral stances, thereby seeking to maximize the idea of good life for as many people as possible (ideally, all of humanity). He states, quite boldly, that, in his view, 'there are right and wrong answers to moral questions, just as there are right and wrong answers to questions of physics, and such answers may one day fall within reach of the

⁴ M.J. Sandel. *Justice: What's the Right Thing to Do?* London 2010, p. 10.

⁵ M.J. Sandel. *Justice: What's ...*, p. 10.

⁶ Ibid., p. 10.

maturing sciences of mind'.⁷ Moreover, he adds that '[o]nce we see that a concern for well-being ... is the only intelligible basis for morality and values, we will see that there must be a science of morality, whether or not we ever succeed in developing it'.⁸ The problem which looms large at this point is that there are no clear-cut divisions in morality, as in physics, no matter how hard one may try to find them.

However things may stand after all, I find it unavoidable to point out that ethics and the defence of morality at all costs hide an ever insidious fear of anarchy. It is the menacing spectre of anarchy which besets all our systems of ethics, not the maximization of either the good life or personal and/or collective freedom. This particular type of fear has created arbitrary codes of law which do not abide by the commonly accepted truth nowadays, that human rights must be at the centre of any constitution. This, in turn, has generated a punitive system which is absolutely useless in the face of rising crime practices and has thus rendered the very idea of justice useless. It seems, though, that human beings prefer some law, however biased and imperfect that may be, to no law at all, for this is what anarchy ultimately entails.

In his short but dense essay *On Anarchism* (2013), the American thinker Noam Chomsky synthetically defined anarchism as 'the libertarian wing of socialism',⁹ founding his definition on Rudolf Rocker's view of anarchism as the intellectual confluence between socialism and liberalism. The ultimate goal of socialists and their radical counterparts, communists, has always been the disappearance of the state: anarchism even heralds the dissolution of society. Yet Chomsky does not refrain from riskily stating that anarchism and libertarianism are virtually the same thing.¹⁰ It is, still, this 'collectivist jail',¹¹ as the French syndicalist Fernand Pelloutier once defined the state, that looks after the well-being of its citizens, who, in the absence of state control and law enforcement, would succumb to the tyranny of the few. For, if history has taught us any lesson at all, it consists in the inevitability of the generation of power structures within the human social fabric, however thinly woven this might ultimately be.

⁷ P. Harris, *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*, New York, London, Toronto, Sydney 2010, p. 24.

⁸ P. Harris, *The Moral Landscape...*, p. 24.

⁹ N. Chomsky, *On Anarchism*, New York, London 2013, p. 9.

¹⁰ *Ibid.*, p. 30.

¹¹ *Ibid.*, p. 6.

In the following subchapter, I plan to focus on some of the consequences of this fear of anarchy by examining a few controversial topics, such as socially-imposed restrictions on sex and death.

3. Taboos and Marginalization

In his seminal work on taboos, entitled *Totem and Taboo: Resemblances between the Psychic Life of Savages and Neurotics* (*Totem und Tabu: Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker*, 1913), Sigmund Freud noted that the Polynesian term ‘taboo’ employed nowadays to denote behaviour restrictions and inhibitions has two different connotations: ‘On the one hand it means to us sacred, consecrated; but on the other hand it means, uncanny, dangerous, forbidden, and unclean’.¹² Its opposite would be another Polynesian term, *noa*, designating what is commonly commonplace and acceptable socially and ethically.

It is quite obvious that taboos are meant to regularize a course of life and action that would otherwise condemn the trespasser to ostracism. In his famous essay on the disadvantages of collectivism and a planned economy, *The Road to Serfdom* (1944), the distinguished philosopher and economist Friedrich A. Hayek noted that our current ethics evolved from ever simplified versions of past taboos. Early human societies were beset with rules, regulations and taboos: every individual’s life revolved around strict patterns, laid out before him or her even before birth.¹³ As human societal life refined, so too did the codes of law, which gradually refrained from interfering with personal liberty, however that might be construed. This is one of the ethical consequences of the evolution of the body politic. However, despite the current society’s best intentions, taboos have not and, in all probability, will never be completely eradicated, a fact which is proved by the highly original, if controversial, study of Robert Arthur, *You Will Die: The Burden of Modern Taboos*. Arthur focuses on a number of modern American taboos, such as nasal mucus, excrement, sex, drugs and death, and emphasizes that the purpose of his volume ‘is not to advocate all tabooed activities and beliefs, but to present them honestly so that its readers can make their own well-informed decisions (emphasis in the text)’.¹⁴ Arthur also noted that, ‘[b]y learning how taboos developed, one can appreciate just how frail and dishonest their bases are’.¹⁵ It is my intention in the following lines to concentrate on some of the most powerful taboos, sex and

¹² P. Freud, *Totem and Taboo: Resemblances between the Psychic Life of Savages and Neurotics* (Translated by A.A. Brill), New York, p. 31.

¹³ F.A. Hayek, *The Road to Serfdom*, London, New York 2001, p. 61.

¹⁴ R. Arthur, *You Will Die: The Burden of Modern Taboos*, Port Townsend 2012, p. XV.

¹⁵ *Ibid.*, p. XV.

death related, respectively, as these imply the strongest fear of marginalization on the part of large segments of population, even in this postmodern age of ours, which is supposed to be largely free of such constraints. I shall consequently evince the essentially absurd character of these taboos, which can only be overcome when and if people are ready to face the sometimes bewildering and always serious consequences of both personal and collective freedom. The social pressure to preserve these emphasizes the fear of marginalization that I have just described.

One theoretical note regarding the following brief subchapters might not be altogether out of place here: thus, from the point of view of the party or parties involved, I roughly differentiate between multipersonal and unipersonal taboos. Whilst the former are centred on the interaction of a variety of subjects, the latter are focused on a sole individual. Because of space constraints, I have elected to discuss one taboo selected from among the multipersonal and another selected from among the unipersonal.

3.1. Sex Taboos: The Case of Polygamy

In his exciting book on the repression of sex, published under the Dostoevskyan title *Sex and Punishment: 4000 Years of Judging Desire* (2013), Eric Berkowitz identified two of the earliest sexual taboos, dating back to the prehistoric times: sex during menstruation and incest. He also noted that these have taken different paths in the social imaginary: whereas the former ‘has been ignored by secular law’,¹⁶ the latter ‘remains a “universal taboo” and is a crime almost everywhere’.¹⁷ However, the most sensitive issue pertaining to sex taboos is polygamy, which is, in fact, a conceptual dyad, constituted by two related types of behaviour: polygyny (marriage between one male and several females) and polyandry (marriage between one female and several males), to which a third element may be added, group marriage (marriage between several males and females alike). What I find is absurd about criminalizing these practices is the fact that no law can possibly deny the individual’s inalienable right to enter the sort of sexual partnership she or he desires once she or he has reached adulthood.

I have chosen polygamy as a case in point for the absurdity of certain sex taboos not only because of the argument stated above, but also because polygamy is generally religiously induced. Either Muslim or else certain Protestant Christian sects (such as the Mormons) casually accept polygyny, but

¹⁶ E. Berkowitz. *Sex and Punishment: 4000 Years of Judging Desire*, London 2013, p. 29.

¹⁷ E. Berkowitz. *Sex and Punishment...*, p. 29.

definitely reject polyandry, which is yet another way of keeping females in check and not allowing them the degree of personal freedom which is explicitly allotted to males. This also translates into a sizeable number of state laws which condone polygyny but condemn polyandry, such as those passed by the majority of states in Africa, the Middle East and South-East Asia.

3.2. Death Taboos: The Case of Euthanasia

Just as in the case of pointless sex taboos, certain death taboos do not meet the rational criteria that would justify their preservation. Suicide, in general, has been frowned upon by various societies organized around certain rites of passage and thanatic rituals that simply prescribed certain types of behaviour in the absence of which the trespassing individual risked ostracism or other forms of social exclusion. This is evident because, were it socially acceptable and therefore neutral from a moral point of view, suicide could easily turn into widespread practice in times of trouble (social unrest, poverty, war, famine, natural disasters etc.), which may ultimately menace the very fabric of society and threaten the extinction of a given community.

Euthanasia designates the ending of life of a person who is in a terminally ill condition and who therefore cherishes no real hope of recovery. Technically, it may fall under one of these three main categories: voluntary, non-voluntary or involuntary (only the first type is legal in a few countries). In the Introduction to the sparkingly witty collection of essays supporting opposing views on the same topic, entitled *Euthanasia: Opposing Viewpoints* (2000), the book editor, James D. Torr, noted that '[s]ome afflictions cause people to suffer through extreme physical pain in their last days, and euthanasia may seem like a compassionate way of ending this pain'.¹⁸ He also pointed out that '[o]ther patients may request euthanasia to avoid the weakness and loss of mental faculties that some diseases cause, and many feel these wishes should be respected'.¹⁹ In any case, ending a person's life raises serious ethical concerns, and they extend not only to patients and their doctors, but also to the patient's next of kin or even more distant relatives and friends.

However, from a strictly rational perspective, a person's life is just an extension of a person's property and one is free to do with it as one pleases. Added to the question of freedom is the problem of dignity: if one person is sure to suffer from inextricable and debilitating pain, which is apt to provoke physical torture and psychological trauma to the said person, who is in no position to extricate him- or herself from it, it seems reasonable and indeed just

¹⁸ J.D. Torr, editor, *Euthanasia: Opposing Viewpoints*, San Diego 2000, p. 12.

¹⁹ J.D. Torr, editor, *Euthanasia...*, p. 12.

on the part of society to allow that person to die in peace and even to assist him or her in this gruesome yet necessary effort. This death taboo, just like the sex taboo previously mentioned, fails to pass the test of reason.

4. Conclusion

Whilst attempting to delineate the problematic of ethics from the perspective of postmodernity, the distinguished Polish sociologist Zygmunt Bauman enumerated seven crucial topics: 1. '[H]umans are morally ambivalent',²⁰ 2. 'Moral phenomena are inherently "non-rational"',²¹ 3. 'Morality is incurably *aporetic* (emphasis in the text)',²² 4. 'Morality is *not universalizable* (emphasis in the text)',²³ 5. '[M]orality is and is bound to remain *irrational* (emphasis in the text)',²⁴ 6. '[M]oral responsibility – being *for* (emphasis in the text) the Other before one can be *with* (emphasis in the text) the Other – is the first reality of the self, a starting point rather than the product of society',²⁵ and, finally, 7. '[T]he postmodern perspective on moral phenomena *does not reveal the relativism* (emphasis in the text) of morality'.²⁶ The last sentence, in particular, seems surprising, if not downright flabbergasting, for Bauman was quick to admit, just a few pages further, that postmodernity is 'morality without ethical code',²⁷ thereby accepting its relative character. In Bauman's terms, humanity is condemned to accept a 'morality without foundations',²⁸ because of the inherently ambiguous character of human existence in se and per se. True to the postmodern mind frame devoid of the illusions and prejudices of modernity, Bauman freely admitted that '[t]o let morality out of the stiff armour of the artificially constructed ethical codes (or abandoning the ambition to keep it there), means to *re-personalize* (emphasis in the text) it',²⁹ that is, to re-invent its ontology by means of self-relation. Needless to add that Bauman was, finally, ready to admit to the non-rational character of this re-personalized type of morality. However one might twist the facts, it remains clear that any attempt to relativize the core of any system of ethics, the Kantian imperative, is bound to run into a conundrum. What relativists miss, though, when striving to question everything that may be related to any system of ethics, is the simple

²⁰ Z. Bauman, *Postmodern Ethics*, Oxford, Cambridge 1993, p. 10.

²¹ Z. Bauman, *Postmodern Ethics*, p. 11.

²² *Ibid.*, p. 11.

²³ *Ibid.*, p. 12.

²⁴ *Ibid.*, p. 13.

²⁵ *Ibid.*, p. 13.

²⁶ *Ibid.*, p. 14.

²⁷ *Ibid.*, p. 31.

²⁸ *Ibid.*, p. 32.

²⁹ *Ibid.*, p. 34.

fact that, devoid of fundamental restrictions, human beings merely resort to the justice of the strongest, who thus becomes the ultimate arbiter of any dispute. Since most of us are not alpha exemplars, but underdogs, it seems suicidal not to embrace an irreducible set of laws that, by curbing our personal and selfish liberties, may ultimately protect our liberty.

When one faces a problem of ethics, one repeats the dictum of our species, that, as Bauman's first quoted sentence was quick to point out, is unable to establish clear-cut frontiers between what is just and what is not: therefore, one takes one of the two following paths. Thus, one may either choose to elude the problem, stating that it is not one's concern, the result being that of a falsification, implying an absence of verdict, or to accept the justice or injustice of the said matter by idealizing it and thus lose all contact with its concrete reality. In this postmodern climate, which casually admits the absence of any absolute values, one still feels the need of defending basic principles of morality. That is why I feel more and more inclined to construe ethics in terms of practical beauty, therefore, as a form of aesthetics. And aesthetics may be the ultimate form of generosity; for works of art, I dare say, belong to the species as a whole, not to individuals. That is how one may ultimately hope to evade the menacing spectre of fierce individualism, whilst fulfilling Richard Dawkins's stern yet noble moral desideratum: 'Let us try to *teach* (emphasis in the text) generosity and altruism, because we are born selfish'.³⁰

Bibliography:

- Arthur, R. *You Will Die: The Burden of Modern Taboos*. Port Townsend 2012.
- Bauman, Z. *Postmodern Ethics*. Oxford, Cambridge 1993.
- Berkowitz, E. *Sex and Punishment: 4000 Years of Judging Desire*. London 2013.
- Chomsky, N. *On Anarchism*. Introduction by Nathan Schneider. New York, London 2013.
- Dawkins, R. *The Selfish Gene*. New York 1976.
- Freud, S. *Totem and Taboo: Resemblances between the Psychic Life of Savages and Neurotics*. Translated by A.A. Brill. New York 1919.
- Harris, Sam. *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*. New York, London, Toronto, Sydney 2010.
- Hayek, F.A. *The Road to Serfdom*. London, New York 2001.

³⁰ R. Dawkins, *The Selfish Gene*, New York 1976, p. 3.

Kapuściński, R. *Travels with Herodotus*. Translated by Klara Glowczewska. New York 2008.

Sandel, M.J. *Justice: What's the Right Thing to Do?* London 2010.

Torr, J.D., (red.), *Euthanasia: Opposing Viewpoints*. San Diego 2000.

Abstract

The purpose of my paper is twofold. On the one hand, it deals with certain aspects of ethics, but not strictly from a philosophical angle (which, after all, can hardly be avoided), but from the generous and flexible perspective afforded by cultural studies. Thus, I interpret ethics in terms of a deeply-embedded fear of anarchy (mainly social, but also economic, moral, political and even cultural), which has haunted human society since its very inception. Any system of ethics, however leniently this may be construed, implies both descriptive and prescriptive rules, which must be thoroughly and constantly observed by each and every member of the body politic, so as to maintain the integrity and cohesion of the said collectivity. On the other hand, this chapter deals with taboos, as I believe these constitute an important, even essential, phenomenon of ethics. I hold that taboos and the adherence of individuals to the restrictions thereof spring from a pervading social fear of marginalization: individuals who refrain from breaking certain taboos tacitly or explicitly set limits do so with a view to avoiding ostracism and social exclusion, and not out of a deeply-ingrained conviction. I shall also insist upon the essentially subjective scale of these taboos, that, ultimately, serve to prove their illusory character: what one society construes as rightful another may simply frown upon or, in some extreme circumstances, depending on the scale of the respective phenomena, even ban. As cases in point, I shall discuss a few practical subjects, all of them linked to either sex or death, such as polygamy (be it polygyny, polyandry or group marriage) and suicide (including euthanasia, which, in its turn, may be voluntary, non-voluntary or involuntary).

Key words: ethics, crisis, fear, anarchy, postmodernism, taboos.

Streszczenie

Artykuł ma dwa ogólne założenia. Z jednej strony, zajmuje on niektórymi aspektami etyki, chociaż niekoniecznie z punktu widzenia filozofii (jednakże trudno ją tu pominąć), ale z giętkiej perspektywy, którą umożliwiają studia kulturowe. Z tego powodu, etykę interpretuję jako głęboko osadzony strach przed anarchią (głównie społeczną, ale też i ekonomiczną, moralną, polityczną i nawet kulturową), który prześladował ludzi od samego początku. Każdy system etyczny, pojmowany w nawet najluźniejszy sposób, sugeruje zarówno opisowe jak i normatywne zasady, które muszą być dokładnie i ustawicznie przestrzegane przez każdego członka danej społeczności,

aby podtrzymywać integralność i spójność rzeczonego kolektywizmu. Z drugiej strony, rozdział ten traktuje o tabu, które, jak miemam, stanowi ważny, jeśli nie zasadniczy fenomen etyki. Twierdę, że podtrzymywanie wszelkich tabu i ich restrykcyjności poprzez jednostki społeczne bierze się z obezwładniającego strachu przed marginalizacją: jednostki, które wyłamują się jawnie lub po kryjomu narzucają sobie pewne ograniczenia, aby uniknąć ostracyzmu i społecznej izolacji, nie zaś przez wzgląd na swoje głębokie przekonania. W moim wywodzie utrzymuję, że zasadniczo subiektywna skala tychże tabu, ostatecznie posłuży do udowodnienia ich złudnego charakteru. To, co jedna społeczność utrzymuje za właściwe, inna może postrzegać inaczej lub, w pewnych ekstremalnych warunkach, może nawet odrzucić. W dyskusji wezmę pod uwagę kilka praktycznych tematów, wszystkie powiązane będą z seksem lub ze śmiercią, stąd odniosę się do takich pojęć jak poligamia (poligynia, poliandria lub zbiorowe małżeństwa) oraz samobójstwo (wliczając w to eutanazję, zarówno jak woluntaryjną, jak i niewoluntaryjną).

Słowa kluczowe: etyka, kryzys, strach, anarchia, postmodernizm, tabu.

Próba przeanalizowania polskiej polityki zagranicznej dzięki koncepcji soft power

1. Wstęp

W świecie globalnej informacji można zauważyć wyraźną tendencję do ścierania się oraz rywalizacji poszczególnych wizji świata. Ich autorami są zarówno ośrodki decyzyjne jak i narody, społeczności czy różnego rodzaju podmioty międzynarodowe. Celem poniższej analizy będzie wyznaczenie, jakie „miękkie” narzędzia oddziaływania są stosowane przez polskie władze w relacjach międzynarodowych wraz z oceną, w jaki sposób owe instrumenty determinują pozycję oraz rolę Polski w Europie i na świecie. Należałoby to uczynić przede wszystkim przez zdiagnozowanie pojęcia „miękkiego” wymiaru siły na bazie dyskursu anglosaskiego oraz ocenienie, czy owe założenia są adekwatne dla polskiego środowiska politycznego. Inaczej całe poniższe rozważania będą jedynie próbą stworzenia metodologicznej kopii, a nie przedstawieniem jednego z wymiarów polityki Rzeczypospolitej. Dalszym etapem analizy będzie zdiagnozowanie zasobów *soft power*², które są generowane zarówno przez państwo polskie, podmioty pozarządowe i gospodarcze czy też samych obywateli. Posłuży to uzyskaniu punktu odniesienia w mechanizmie tworzenia oficjalnej czy też nieoficjalnej polityki zagranicznej RP. W poszczególnych przypadkach takie rozgraniczenie będzie bardzo umowne lub niemalże niemożliwe. Przede wszystkim najważniejsze będzie tutaj wyszczególnienie zachowania i zdarzeń w aktywności wewnętrznej jak i zewnętrznej, które mogą wpływać na postrzeganie Polski na arenie międzynarodowej.

¹ E-mail: michaladamrulski@o2.pl.

² Opierając się na tłumaczu polskiego wydania książki Josepha Nye’a pt. *Soft power. Jak osiągnąć sukces w światowej polityce* Jakubie Zaborowskim, autor zdecydował się pozostawić ten termin w oryginalnym brzmieniu, patrząc na niejasność tłumaczeni *power* w polskim dyskursie. Może to być zatem siła, potęga oraz władza, dlatego też dla zachowaniu spójności wyводу, autor tego nie tłumaczy, patrz: J.S. Nye, *Soft power. Jak osiągnąć sukces w światowej polityce*, tłum. J. Zaborowski, Warszawa 2007, s. 23.

2. Założenia metodologiczne

W sferze polityki zagranicznej, pozostającej głównym wątkiem analizy, bardzo ważnym będzie ocenienie polskiej aktywności na różnych platformach wielostronnych czy zaangażowania w rozwiązywanie konfliktów międzynarodowych. Inną płaszczyzną analizy powinno być również określenie głównych wartości przyświecających polskiej polityce zagranicznej oraz próba oceny atrakcyjności polskiej kultury wśród obcych opinii publicznych. To też może być związane z funkcjonowaniem narodowej diaspory i wykorzystywaniem jej do przybliżenia innym społeczeństwom charakterystyki Rzeczypospolitej. Kolejnym wyzwaniem metodologicznym, dopełniającym podawanie przykładów stosowania *soft power*, będzie doprecyzowanie pojęcia dyplomacji publicznej, wraz z określeniem takowych wymiarów aktywności zagranicznej strony polskiej. Poza tym, nie można zapomnieć o problematyce wizerunku międzynarodowego, wraz z posługiwaniem się instrumentem *brandingu* narodowego, służącemu wytworzeniu wartości dodanej zarówno w sferze politycznej, jak i gospodarczej RP. Po zdiagnozowaniu powyższych instrumentów należało doprecyzować potencjalny zasięg geograficznego oddziaływania Polski, wraz z określeniem społeczeństw i ich elit, które już są lub też mogą być pod takim wpływem.

Z racji, iż autor postanowił korzystać z teorii nakreślonej przez Josepha Nye'a³, to warto doprecyzować iż jego zdaniem wpływ w stosunkach międzynarodowych można uzyskać w wyniku przymuszania – *coerce*, kuszenia pomocą bądź zapłatą – *induce* jak również przyciągania w swoje struktury, sojusze – *co-opt*⁴. Taki podział jest ściśle związany z trójstopniowym patrzeniem na sferę siły czy potęgi, wyznaczając jej trzy zasadnicze rodzaje: *hard*⁵, *economic* oraz *soft*⁶. Warto tutaj podkreślić, iż jest to dość anachroniczne postrzeganie narzędzi gospodarczych, adresowanych do środowiska zewnętrznego. Zastanawiające będzie tutaj interpretowanie m.in. zamysłu ówczesnego polskiego premiera Donalda Tuska w kwestii stworzenia planu modernizacji dla Białorusi, który miał zawierać szereg pomocowych narzędzi, zachęcających Mińsk do realnych reform ustrojowych i gospodarczych.

³ Kluczowy będzie tutaj jego artykuł z 1990 r., w którym wprowadza założenia swojej teorii, rozbudowywanej i zmienianej w dalszych opracowaniach, patrz: J.S. Nye, *Soft Power*, „Foreign Policy”, nr 80, Twentieth Anniversary, (Jesień, 1990).

⁴ B. Piskorska, *Soft power jako efekt ewolucji rozumienia siły we współczesnym łańdźie międzynarodowym*, [w]: *NATO wobec wyzwań współczesnego świata*, R. Czulda; R. Łoś; J. Reginia-Zacharski (red.), Łódź 2013, s. 371.

⁵ W tym przypadku autor zaznacza, iż będzie się tutaj posługiwał takimi sformułowaniami jak klasyczna siła, siła militarna.

⁶ B. Piskorska, *Soft power jako...*, s. 370.

Chodziło tu o środki finansowe oraz gwarancje kredytowe udostępniane przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Europejski Bank Inwestycyjny oraz Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, szacowane na 9 mld USD⁷. Inicjatywa ta została stworzona przy okazji II szczytu Partnerstwa Wschodniego (o którym później) Podobną formę przybrało zaangażowanie rządu Beaty Szydło oraz prezydenta Andrzeja Dudy w sprawy ukraińskie, tylko że w oparciu o budżet narodowy. Mowa tutaj głównie o udzieleniu przez Narodowy Bank Polski linii kredytowej w postaci *swapu*⁸ dla strony ukraińskiej w wysokości 4 mld zł lub 1 mld euro⁹. Dochodzi do tego kredyt o wartości 100 mln euro, który ma być przeznaczony na modernizację infrastruktury drogowej granicy, wraz z budową kolejnych przejść granicznych¹⁰. Takie działanie, prócz wywierania zależności gospodarczej, bez wątpienia może wpłynąć na wzrost „miękkiego” bezpieczeństwa RP w ujęciu transgranicznym. Osobną kwestią jest dostarczanie przez Polskę pomocy rozwojowej oraz humanitarnej, co może przekładać się na wizerunek państwa w systemie międzynarodowym. Innym aspektem jest traktowanie takiej aktywności jako rozwoju nowatorskich działań natury cywilnej, specjalizujących politykę zagraniczną RP w imię niwelowania niepokojów społecznych w środowisku zewnętrznym. Polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych w 2016 r. planowało wydać na takie cele 113,3 mln zł¹¹.

⁷ Premier: od jutra zabieramy się do roboty, *wiadomosci.onet.pl*, dostęp 19.11.2016.

⁸ Co warto podkreślić, w ramach realizowania transakcji tego typu są nakreślone warunki oraz terminy rozliczania takiego kredytu. Będzie to bardzo ważne w przyszłych relacjach pomiędzy Warszawą a Kijowem i będzie mogło ugruntowywać zależność strony ukraińskiej względem RP.

⁹ Cztery miliardy złotych dla Ukrainy. Polska udzieli kredytu, *www.tvp.info*, dostęp 19.11.2016.

¹⁰ Wprawdzie realizacji tej umowy mają być realizowane przez Minister Infrastruktury i Budownictwa za rządów premier Szydło, lecz umowa została podpisana za czasów gabinetu Ewy Kopacz, patrz: *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o udzieleniu kredytu w ramach pomocy wiązanej, podpisana w Warszawie dnia 9 września 2015 r.* O ile kontynuacja takiej polityki nie jest kontrowersyjna, to takie emocje wzbudza wykonawcę tego kredytu po stronie ukraińskiej, jakim będzie prezes tamtejszej państwowej agencji drogowej, Sławomir Nowak. Co warto przypomnieć, był minister transportu, budownictwa i gospodarki morskiej w rządzie Donalda Tuska, musiał w 2013 r. zrezygnować ze stanowiska w polskim rządzie w wyniku zarzutów prokuratorskich o składaniu nieprawdziwych oświadczeń majątkowych.

¹¹ Bardzo ciekawym zabiegiem było tutaj wyznaczenie obszarów priorytetowych takiej aktywności na obszar Partnerstwa Wschodniego oraz wybrane państwa z Afryki Subsaharyjskiej, Azji Południowo-Wschodniej i Bliskie Wschodu (Afganistan, Etiopia, Kenia, Senegal, Tanzania, Palestyna, Mjanma), *Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Plan współpracy rozwojowej w 2016 r.*, s. 39-44.

Wracając jednak do samych podstaw teorii *soft power*, to warto doprecyzować i zdefiniować podstawowe zasoby, jakie mają budować drugie oblicze potęgi podmiotu międzynarodowego, w tym przypadku Rzeczypospolitej. Według najprostszej klasyfikacji, można wyznaczyć trzy podstawowe rodzaje. Pierwszym z nich jest kultura oraz jej atrakcyjność dla reszty społeczeństw. Dlatego też w poniższej analizie należy przedstawić promocję kultury przez Polskę oraz zasadnicze cele, jakie temu przyświecają. Następnym typem zasobów *soft power* są wartości polityczne, które to powinny być przestrzegane zarówno w działaniach wewnętrznych, jak i zewnętrznych. W tym przypadku warto jednak wyjść szerzej, aniżeli cytowanie lub realizowanie poszczególnych zapisów Konstytucji RP dotyczących np. reżimu państwa czy też ochrony wolności i praw obywatela¹² i skupić się na odbiorze takich wartości przez innych oraz chęci celebrowania ich w swoim gronie. Trzecim rodzajem źródła *soft power* jest styl uprawiania polityki zagranicznej oraz to, w jaki sposób jest ona postrzegana odnośnie do fundamentu moralnego¹³.

Dla precyzji terminologicznej warto również wytłumaczyć takie narzędzie „miękkiego” oddziaływania jakim jest dyplomacja publiczna, będąca mechanizmem komunikacji ośrodka decyzyjnego z obcymi opiniami publicznymi. Jest to polityczna interakcja osób prywatnych i grup interesu, wymiana informacji oraz ocen na temat polityki zagranicznej innych podmiotów międzynarodowych. Dochodzi do tego szeroko pojmowany dialog międzykulturowy¹⁴, patrząc w szczególności na sposób kształtowania go przez ośrodki decyzyjne¹⁵. Dla przeanalizowania praktycznego zastosowania dyplomacji publicznej jako narzędzi polityki zagranicznej użytecznym będzie bazowanie na klasyfikacji jej wymiarów, której również dokonał Nye¹⁶.

Pierwszą płaszczyzną jest codzienna komunikacja ośrodka decyzyjnego, skupiająca się na wyjaśnianiu kontekstu podejmowania czy zaniechania działań politycznych. Taki przekaz powinien trafiać w dużej mierze do mediów i odbiorców zewnętrznych¹⁷. Drugim wymiarem dyplomacji publicznej jest

¹² Co widnieje w zapisach Art. 2 oraz Art. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

¹³ R. Kuźniar, Wprowadzenie *Soft power i wielkość Ameryki* [w]: J.S. Nye, *Soft power. Jak...*, s. 11.

¹⁴ *What is public diplomacy?*, <http://fletcher.tufts.edu/>, dostęp 6.2014.

¹⁵ N.J. Cull, *Public Diplomacy' Before Gullion: The Evolution of a Phrase, April 2006*, <http://uscpublicdiplomacy.org/>, dostęp 01.2014, s. 1.

¹⁶ J.S. Nye, *Soft power. Jak...*, s. 146.

¹⁷ J.S. Nye, *Public Diplomacy and Soft Power*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science, 616”, Marzec 2008, s. 101.

komunikacja strategiczna, będąca zbiorem tematów, które mają zwrócić uwagę odbiorcy oraz zmienić sposób postrzegania tych wyznaczonych zagadnień¹⁸. Jest to również określenie najważniejszych zagadnień i płaszczyzn aktywności zewnętrznej, które to powinny być tłumaczone w ramach dialogu z innymi społeczeństwami¹⁹. Ostatnią płaszczyzną tego narzędzia „miękkiego” oddziaływania jest kształtowanie długoterminowych relacji międzynarodowych w wyniku fundowania stypendiów, prowadzenia szkoleń, seminariów, konferencji, a także stworzenie przewodów medialnych. Jest to o tyle ważne, iż porozumiewanie się na poszczególnych płaszczyznach może przerodzić się w trwałe i emocjonalne więzi między reprezentantami różnych społeczności²⁰. Skupianie się na tworzeniu i rozwijaniu relacji oddolnych powinno w gruncie rzeczy dotyczyć wyselekcjonowanych i kluczowych grup społecznych, uwzględniając przy tym szereg mechanizmów służących kształtowaniu preferencji i światopoglądów obcych społeczeństw²¹.

3. Oddziaływanie kulturalne

Po zdiagnozowaniu właściwych narzędzi oraz pojęć należałoby przeanalizować oddziaływanie RP w obszarze kultury wraz z wyznaczeniem organów decyzyjnych odpowiedzialnych za odpowiednie narzędzia polityki. Za takie aspekty odpowiada oczywiście Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego²², przy czym nie ma tutaj sekretarza czy wiceministra odpowiedzialnego za międzynarodowe stosunki kulturalne²³. Problematyka została za to uwzględniona w odpowiednich departamentach²⁴, będących jednostkami użytecznymi dla całego ministerstwa. W tym aspekcie bardzo ciekawe jest wyraźne nakierowanie działań na współpracę w ramach Grupy Wyszehradzkiej, co można interpretować jako próbę maksymalizacji

¹⁸ J.S. Nye, *Soft power. Jak...*, s. 147.

¹⁹ I. Sukhoparova, „*Soft power*” concept, <http://cogitariumlancaster.files.wordpress.com>, dostęp 2.2017, s. 10.

²⁰ J.S. Nye, *Soft power. Jak...*, s. 148.

²¹ J.S. Nye, *Public Diplomacy and...*, s. 102.

²² Mowa tutaj oczywiście o strukturze rządu RP, który został powołany od 16 listopada 2015 r.

²³ Warto zwrócić uwagę na to, kto jest odpowiedzialny za wykorzystywanie środków europejskich przeznaczanych na kulturę, tak by racjonalnie je wykorzystywać oraz ustalać wieloletnie ramy finansowe. Istotną funkcją jest też zarządzanie narodowymi instytucjami kulturalnymi oraz innymi instytucjami, podległymi pod to ministerstwo, które go mogą tworzyć międzynarodową politykę kulturalną, *Nowi wiceministrowie w resorcie kultury*, 20-11-2015, <http://www.mkidn.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

²⁴ Dotyczy to Departamentu Współpracy z Zagranicą oraz Departamentu Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych.

możliwości, jakie były dostępne podczas polskiej prezydencji w tej organizacji od 1 lipca 2016 r. oraz realizowanie wcześniejszych priorytetów nakreślonych na początku I dekady XXI w.²⁵. Dochodzą do tego doraźne wydarzenia oraz zarządzanie dostępnymi środkami²⁶. Nie oznacza to jednak, iż polskie ministerstwo w swoich działaniach zamyka się na określony region, czego dowodem może być kooperacja m.in. z Nową Zelandią w aspekcie koprodukcji filmowej²⁷. Mogą się tutaj pojawiać rozważania, czy jest to „miękkie” oddziaływanie polityczne na obszar Oceanii, czy też pomoc polskim twórcom w promocji swoich dokonań.

W realizowaniu polskiego *soft power* za pomocą zasobów kultury użyteczne powinny być instytucje podległe wspomnianemu ministerstwu, czyli Międzynarodowe Centrum Kultury oraz Instytut Adama Mickiewicza. Interdyscyplinarna działalność pierwszego podmiotu jest nakierowana w szczególności na Europę Centralną, dążąc do zintensyfikowania dialogu międzykulturalnego oraz tworząc przy tym dyplomację publiczną z ramienia RP²⁸. Jest to czynione nie tylko przez indywidualne inicjatywy, w tym międzynarodowe programy edukacyjne, ale także w ramach sieci organizacji i projektów kulturalnych²⁹. Natomiast głównym zadaniem Instytutu Adama Mickiewicza jest włączenie strony polskiej do międzynarodowego dyskursu na temat wartości i dziedzictwa kulturowego oraz odpowiadanie przy tym za wizerunek RP. Instytucja czyni to m.in. przez realizowanie inicjatyw w 67 krajach na 5 kontynentach, wspomagając prezentacje ok. 5 tys. wydarzeń kulturalnych³⁰. W sferze „miękkiego” oddziaływania Polski za pomocą kultury nie można zapominać o funkcjonowaniu 25 Instytutów Polskich, będących w 21

²⁵ Kluczowymi w tej kwestii były postanowienia spotkania Ministrów Kultury krajów wyszehradzkich z czerwca 2013 r., które miało miejsce w Międzynarodowym Centrum Kultury w Krakowie, *Grupa Wyszehradzka*, <http://www.mkidn.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

²⁶ Przykładem takiego wydarzenia była sprawa Europejskiej Stolicy Kultury, wybór laureat Międzynarodowej Nagrody Wyszehradzkiej czy zarządzanie Międzynarodowym Funduszem Wyszehradzkim, 26. *Spotkanie Ministrów Kultury Państw Grupy Wyszehradzkiej*, <http://www.mkidn.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

²⁷ *Polsko-nowozelandzka umowa w sprawie koprodukcji filmów*, <http://www.mkidn.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

²⁸ *Mission*, <http://mck.krakow.pl/>, dostęp 11.2016.

²⁹ Są to Euro-śródziemnomorska Fundacja Dialogu Kultur im. Anny Lindh; Europejska Sieć Centrów Kształcących Administratorów Kultury; Culture Action Europe; Europa Nostra; Sieć Sieci ds. Badań i Współpracy w Dziedzinie Rozwoju Kulturalnego – CULTURELINK; Międzynarodowe Stowarzyszenie Instytutów Badawczych Historii Sztuki – RIHA; Międzynarodowy Komitet Historii Sztuki – CIHA, *Cultural networks*, <http://mck.krakow.pl/>, dostęp 11.2016.

³⁰ *O nas*, <https://iam.pl/>, dostęp 11.2016.

państwach na świecie. Podlegają one Ministerstwu Spraw Zagranicznych. Są to podmioty odpowiadające za promocję RP w danych krajach, operujące w aspekcie dyplomacji kulturalnej oraz publicznej³¹. Ministerstwo monitoruje nie tylko pracę instytutów, ale i sprawdza gdzie na świecie są polskie księgozbiory, lektoraty lub studia wyższe w języku polskim oraz gdzie studiują polscy studenci³². Jest to szczególnie ważne, gdyż nauka danego języka narodowego może okazać się pierwszym etapem realizacji dyplomacji publicznej, będąc podstawą dla dalszego zaangażowania obcych społeczeństw w relacje z autorem takich narzędzi politycznych. Należy zatem dążyć do tego, by polska kultura i język stały się ważniejszymi narzędziami kształtowania otoczenia politycznego, mogącego być podatnym na taki miękki wpływ w perspektywie długookresowej³³.

4. Szerzenie wartości przez RP

O wiele trudniejsza wydaje się próba lansowania wartości istotnych dla nas, wraz z kształtowaniem w ten sposób postaw innych. Należy przy tym odpowiedzieć na zasadnicze pytanie: czy aksjologia wyznawana przez Polaków jest bliska postawom innych społeczności? Na przykład, Polak znalazł się w gronie 10 ekspertów z 10 krajów członkowskich, które partycypowały w misji EUJUST Themis, trwającej rok, od 15 lipca 2004 do 15 lipca 2005 roku³⁴. Była to unijna pomoc przeznaczona dla gruzińskiego rządu w stworzenia strategii reformy sądownictwa karnego, ustanowienia priorytetów oraz właściwych mechanizmów służących temu celowi. Unijni eksperci mieli kooperować z poszczególnymi gruzińskimi organami, takimi jak: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Ministerstwo Sprawiedliwości, Rada Bezpieczeństwa Narodowego, Rada Sprawiedliwości i Urząd Prokuratora Generalnego³⁵. Nie oznaczało to oczywiście, iż prawidłowe rozmieszczenie zagranicznych ekspertów oraz ich praca mogły realnie przeobrazić aksjologiczne podstawy państwa tuż po rewolucji róż.

³¹ Instytuty Polskie, <http://www.msz.gov.pl>, dostęp 11.2016

³² Obecna mapa widnieje na oficjalnej stronie polskiego MSZ, <https://polski.msz.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

³³ J. Pamment, *West European Public Diplomacy* [w]: *European Public Diplomacy. Soft Power at Work*, M.K. David Cross; J. Melissen (red.), Nowy Jork 2013, s. 25; 32.

³⁴ W tej inicjatywie unijnej wzięli udział również reprezentanci Litwy, Łotwy, Danii, Szwecji, Holandii, Włoch, Niemiec, Francji i Estonii, X. Kurowska, *EUJUST Themis (Georgia). The rule-of-law mission in Georgia (EUJUST Themis)*, [w]: *European Security and Defence Policy. The first 10 years (1999-2009)*, G. Grevi; D. Helly and D. Keohane, Paryż 2009, s. 203.

³⁵ *Council Joint Action 2004/523/CFSP of 28 June 2004 on the European Union Rule of Law Mission in Georgia, EUJUST Themis.*

Jak widać, przeprowadzenie jednej misji nie spowodowało głębokich zmian w tamtejszej władzy sądowniczej czy nie zmieniło postrzeganie pryncypiów państwa prawa przez tamtejsze elity. Wiadomo zatem było, iż takie działania pomocowe muszą być kontynuowane zarówno przez UE oraz RP. Sektorowe zmiany były również tematem konferencji pt. „Walka z korupcją”, mającej miejsce w Lublinie w dniach 28 listopada – 1 grudnia 2011 r. Było to spotkanie szkoleniowo-doradcze w ramach polskiego przewodnictwa w Radzie UE oraz Partnerstwa Wschodniego. Jego oficjalnymi organizatorami były: Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, Ministerstwo Sprawiedliwości RP oraz Komisja Europejska. W rozmowach na temat walki z korupcją w sektorze prywatnym oraz prawnej odpowiedzialności podmiotów zbiorowych wzięło udział około 60 przedstawicieli władzy sądowniczej wschodnich sąsiadów UE³⁶.

Są to przykłady wyspecjalizowanych instrumentów i misji organizacji, których członkiem jest RP, choć o wiele ważniejsze mogą być autorskie oddziaływanie strony polskiej na zakres wartości określonego społeczeństwa. Co ciekawe, Polacy postanowili wdrożyć asymetryczny system nadawania mediów międzynarodowych jako spójny element swojej dyplomacji publicznej. Dobitym przykładem takich działań jest adresowanie przekazu radiowego oraz telewizyjnego, w tym utworzenie stacji Bielsat, dla rządzonego autorytarnie społeczeństwa białoruskiego³⁷. Warto zatem ocenić taką aktywność, w szczególności w sferze szerzenia aksjologii demokratycznej i wolnościowej, bazując na tendencji do poszukiwania przez Białorusinów³⁸ alternatywnych źródeł komunikacji w kwestiach politycznych. Dlatego też w 2007 r. strona polska powołała telewizję Bielsat nadawaną w języku białoruskim. Miało to stanowić ewidentną przeciwwagę dla dążeń władz w Mińsku, propagujących wówczas język rosyjski oraz proces wynarodowienia Białorusinów. Patrząc na zakres tej stacji, to na podstawie danych z grudnia 2010 r. wiemy, iż była ona dostępna drogą satelitarną dla 23% mieszkańców Białorusi. O wiele ważniejszą statystyką jest świadomość odbiorców, kto właściwie nadaje ten przekaz. Jedynie 13,9% oglądających wiedziało, iż za Bielsatem stoi strona polska³⁹. Przy tak niskim wyniku nie będzie można uznać, iż nadawanie z takiej stacji

³⁶ Walka z korupcją – Lublin 28.11-01.12.2011 <http://www.antykorupcja.gov.pl/>, dostęp.12.2016.

³⁷ B. Ociepka, *New Memebers' Public Diplomacy* [w:] *European Public Diplomacy. Soft Power at Work*, M.K. David Cross; J. Melissen (red.), Nowy Jork 2013, s. 42.

³⁸ Autor oczywiście ma świadomość niejasnego posługiwania się tym terminem, patrząc na kłopoty z kształtowaniem się narodu białoruskiego, co może okazać się kluczową kwestią odnośnie uzyskania przez nich podmiotowości politycznej.

³⁹ B. Ociepka, *New Memebers' Public...*, s. 49.

jest istotnym narzędziem dyplomacji publicznej RP. Co więcej, pojawiają się komentarze, iż przyszłe funkcjonowanie tej telewizji będzie elementem targu przeprowadzonego przez władze Białorusi i Polski. W zamian za obniżenie rangi i możliwości Bielsatu, strona białoruska pozwoli na retransmisję programów Telewizji Polskiej⁴⁰. W działaniach tego typu skierowanych do wschodniego reżimu autorytarnego warto wymienić funkcjonowanie Radia Racja wspieranego przez polski MSZ, a także Europejskiego Radia dla Białorusi powołanego przez UE. Można dywagować, czy stymulowanie zmian społecznych za pośrednictwem przekazu radiowego, niczym w czasach zimnowojennych, jest aktywnością adekwatną do obecnych warunków⁴¹. Polski MSZ i tak zdecydował się na wystosowanie oświadczenia, w którym skrytykowało brutalne zachowanie białoruskich władz podczas pokojowej manifestacji w Mińsku 25 marca 2017 r.⁴²

Uzupełniając wątek wykorzystania mediów do promocji określonych postaw społecznych i wartości, to polskie MSZ w 2011 r. przeprowadziło nawet rozmowy z Al Jazeera na temat wyemitowania programów przedstawiających polskie zmiany systemowe. Jest to o tyle ważne, iż podczas prezydentury w Radzie UE Węgier oraz Polski z 2011 r. państwa Europy Środkowo-Wschodniej musiały odpowiedzieć na wyzwania transformacji krajów arabskich⁴³. Przykładem takich starań była próba realizacji pomysłu ówczesnego szefa polskiej dyplomacji Radosława Sikorskiego, który w listopadzie 2011 r., wraz z Wysoką Przedstawiciel Unii do spraw zagranicznych i polityki bezpieczeństwa Catherine Ashton podpisał list dotyczący funkcjonowania Europejskiej Fundacji na rzecz Demokracji. Strona polska przedstawiła taki pomysł już w styczniu, co miało być próbą narzucenia określonych działań w okresie zbliżającej się prezydentury, wykorzystując przy tym ogólnoeuropejskie zainteresowanie stanem demokracji w państwach ościennych. Jednakże w samych strukturach unijnych brakowało entuzjazmu względem tworzenia następnego narzędzia bez zabezpieczenia wymaganych środków finansowych, przez co stałoby się to kolejną iluzją budowania demokracji u zainteresowanych sąsiadów UE⁴⁴.

⁴⁰ Bielsat obiektem handlu między Mińskiem i Warszawą?, <http://belsat.eu/pl/>, dostęp 12.12.2016.

⁴¹ B. Ociepka, *New Memebers' Public...*, s. 49.

⁴² Oświadczenie MSZ w związku z wydarzeniami w Mińsku <http://www.mfa.gov.pl/pl/>, dostęp 26.03.2017.

⁴³ B. Ociepka, *New Memebers' Public...*, s. 46; 47.

⁴⁴ J. Pawlicki, *Jest Europejska Fundacja na rzecz Demokracji*, <http://wyborcza.pl/>, dostęp 12.12.2016.

4. Styl polityki zagranicznej

Okazuje się zatem, iż najbardziej wyrazistym sposobem realizowania *soft power* jest styl uprawiania polityki zagranicznej. Polskie władze muszą wystrzegać się tworzenia sytuacji niejasnych dla innych aktorów międzynarodowych. Jednym z plusów dotychczasowych kierunków w polskiej polityce zagranicznej było trwałe osadzenie w ramach szerszych for multilateralnych, takich jak NATO czy UE. Należy przy tym podkreślić, iż w szczególności obecność w tej drugiej organizacji jest silnie wspierana przez obowiązujące nastroje społeczne⁴⁵. To daje też możliwości do generowania oddolnych inicjatyw, przynajmniej w skali integracji europejskiej. O wiele ważniejsze wydają się być próby lansowania określonej polityki na forum tej organizacji, takiej jak idea wyznaczenia Wymiaru Wschodniego. Została ona zawarta w *Non paper* z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec nowych wschodnich sąsiadów i ogłoszona w styczniu 2003 r.⁴⁶. Była to próba przeobrażenia Polski z roli petenta dla strony wspólnotowej do miana jednego z kreatorów polityki UE⁴⁷. Za kontynuację takich założeń można uznać Partnerstwo Wschodnie, które miało stanowić nową jakość w stosunkach Unii ze swoimi postsowieckimi sąsiadami. Pomysł został wyartykułowany przez ówczesnego szefa polskiej dyplomacji Sikorskiego w kwietniu 2008 r.⁴⁸ i wszedł w życie na mocy postanowień szczytu w Pradze z 7 maja 2009 r. Obejmuje on wszystkie państwa członkowskie oraz 6 państw objętych Europejską Polityką Sąsiedztwa: Armenię, Azerbejdżan, Białoruś, Mołdawię, Gruzję i Ukrainę; będąc wspólnym przedsięwzięciem, opierającym się na zbieżnych interesach, racjach, jak również zobowiązaniach i odpowiedzialności⁴⁹.

⁴⁵ Dowodem tego mogą być m.in. analizy Centrum Badania Opinii Społecznej, w których widać, że w marcu 2014 r. aż 89% polskiego społeczeństwa wyrażało aprobatę dla członkostwa w UE, *Komunikat z badań CBOS NR 52/2014, 10 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej, Warszawa, kwiecień 2014*, s. 1-2.

⁴⁶ Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, *Non paper z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec nowych wschodnich sąsiadów, styczeń 2003*, s. 2.

⁴⁷ L. Kolarska-Bobińska, *Polska polityka zagraniczna – nowe cele i wyzwania*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004, s. 5.

⁴⁸ T. Kapuśniak, Wymiar Wschodni Unii Europejskiej, [w]: *Wymiar południowy, północny i wschodni Unii Europejskiej: osiągnięcia, szanse, wyzwania*, P. Borkowski; K. Dośpiał-Borysiak; T. Kapuśniak (red.), Lublin-Łódź-Warszawa 2009, s. 79-80.

⁴⁹ Council of the European Union, *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague, 7 May 2009*, s. 5.

Strona polska stara się również być aktywna w procesie ustalania porządku Sojuszu Północnoatlantyckiego, nawet jeżeli jest to organizacja obronna, której istotą jest posługiwanie się klasyczną siłą. Za przykład takich starań można uznać zawiązanie współpracy w ramach tzw. Dziewiątki Bukareszteńskiej, która podczas spotkania w stolicy Rumunii 2 listopada 2015 r. przygotowała deklarację⁵⁰, mającą następnie przełożyć na przebieg warszawskiego szczytu NATO z 2016 r. Jest to przejaw minilateralizmu⁵¹, próbującego nadać ton forum multilateralnemu, mającemu odpowiadać za bezpieczeństwo RP. Prócz zaangażowania w płaszczyzny wielostronne, o kształcie polityki zagranicznej Polski świadczyć może również doraźna aktywność w stosunkach międzynarodowych, takich jak udział decydentów w pomarańczowej rewolucji na Ukrainie w 2004 r., próba rozwiązania konfliktu w Gruzji w 2008 r., czy partycypowanie w rozmowach podczas kryzysu ukraińskiego w 2014 r.

5. Podsumowanie

Powyższa analiza dotyczyła jedynie wycinku aktywności zewnętrznej Polski, tak by właściwie przedstawić zamyśl teorii *soft power* oraz osadzić ją w polskich realiach politycznych. Jak widać, RP ma bardzo dużo zasobów „miękkiego” oddziaływania na innych. Nie oznacza to jednak, iż strona polska, zarówno rząd i instytucje państwowe czy poziom pozarządowy i obywatelski, wykształciły odpowiednie narzędzia „miękkiego” wpływu i potrafią egzekwować swoje *soft power*. Nie uwzględniono przy tym obecnych problemów przed jakimi staje polska dyplomacja i które mogą obniżać jej „miękkie” oddziaływanie, jak np. konflikt z Komisją Europejską oraz wszczęcie wobec RP procedury kontroli praworządności. Można to też interpretować jako nieumiejętne posługiwanie się swoimi zasobami *soft power* i brak przełożenia swojej woli na forum unijne (pomimo wcześniej wymienionych przykładów takiego działania). Dochodzi do tego konieczność

⁵⁰ W spotkaniu wziął udział zastępca Sekretarza generalnego NATO Aleksandr Vershbow oraz prezydenci: Rumunii – Klaus Iohannis; Polski – Andrzej Duda; Bułgarii – Rosen Plewnelijew, Estonii – Toomas Hendrik Ilves, Łotwy – Raimonds Vejonis, Litwy – Dalia Grybauskaitė, Słowacji – Andrej Kiska, Węgier – Janos Ader. Z kolei Czechy reprezentował przewodniczący izby niższej parlamentu Jan Hamacek. Prezydent w Bukareszcie: Pokazaliśmy jedność i decyzyjność, <http://www.prezydent.pl/>, dostęp 2.2017.

⁵¹ Minilateralizm można traktować jako swoisty sposób dyskusowania i tworzenia porozumień międzynarodowych przez podgrupy, wyselekcjonowane z większych instytucji lub porządków wielostronnych,

K.E. Jørgensen, *EU Diplomacy in Global Governance: The Role of the European External Action Service* [w]: *The European Union as a Diplomatic Actor*, J.A. Koops; G. Macaj (red.), Croydon 2015, s. 32.

zrozumienia podstawowych instrumentów „miękkiego” wpływu, takich jak dyplomacja publiczna, dyplomacja kulturalna czy *branding* narodowy.

Osobną kwestią jest tutaj posilkowanie się pojęciem *soft power*, które pozostaje zamazywane poprzez terminologiczne rozszerzanie z poszczególnych rodzajów dyplomacji lub jest traktowane wyłącznie jako próba dopełnienia sfer typowo wojskowych. Poza tym, krytycy uznają opisywane narzędzia jako nietrwale oraz takie, których ocena skuteczności w perspektywie krótkoterminowej jest trudna do prawidłowego ocenienia. Deprecjonowanie kwestii *soft power* dotyczy zarówno samej koncepcji, jak i naukowych rozważań nad istotą tych zagadnień. W wielu przypadkach można uznać, iż posługiwanie się tym pojęciem jest próbą niewłaściwego przeszczepiania amerykańskiego dyskursu na grunt strategii innych państw, w tym Polski. Praktyka polityki zagranicznej pokazuje, iż *soft power* stało się ważnym elementem dzisiejszej rzeczywistości międzynarodowej. Tym niemniej wdrażanie wyłącznie narzędzi z tego zakresu nie może zagwarantować pełnego sukcesu w relacjach zewnętrznych, dotyczy to również racji stanu RP.

Bibliografia

26. *Spotkanie Ministrów Kultury Państw Grupy Wyszehradzkiej*, <http://www.mkidn.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

Bieleń S., *Pozycja geopolityczna Polski* [w]: *Polska w Stosunkach międzynarodowych*, S. Bieleń (red.), Warszawa 2007.

Bielsat obiektem handlu między Mińskiem i Warszawą?, <http://belsat.eu/pl/>, dostęp 12.12.2016.

Borkowski J., *Nowe cele i zdania polskiej polityki integracyjnej po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, [w]: *Polska polityka zagraniczna po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, J. Fiszer (red.), Warszawa 2006.

Council Joint Action 2004/523/CFSP of 28 June 2004 on the European Union Rule of Law Mission in Georgia, EUJUST Themis.

Council of the European Union, Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague, 7 May 2009.

Cull N.J., *Public Diplomacy' Before Gullion: The Evolution of a Phrase, April 2006*, <http://uscpublicdiplomacy.org/>, dostęp 01.2014.

Cultural networks, <http://mck.krakow.pl/>, dostęp 11.2016.

Cztery miliardy złotych dla Ukrainy. Polska udzieli kredytu, www.tvp.info, dostęp 19.11.2016.

Grupa Wyszehradzka, <http://www.mkidn.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

<https://polski.msz.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

Instytuty Polskie, <http://www.msz.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

Jørgensen K.E., *EU Diplomacy in Global Governance: The Role of the European External Action Service* [w]: *The European Union as a Diplomatic Actor*, J.A. Koops; G. Macaj (red.), Croydon 2015.

Kapuśniak T., Wymiar Wschodni Unii Europejskiej, [w]: *Wymiar południowy, północny i wschodni Unii Europejskiej: osiągnięcia, szanse, wyzwania*, P. Borkowski; K. Dośpiał-Borysiak; T. Kapuśniak (red.), Lublin-Łódź-Warszawa 2009.

Kazanecki P., *Polska dyplomacja społeczna- wyzwania i problemy*, [w]: *Wymiar Wschodni Unii Europejskiej*, M. Zamarlik (red.), Kraków 2004.

Kolarska-Bobińska L., *Polska polityka zagraniczna- nowe cele i wyzwania*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004.

Kolarska-Bobińska L., *Polska polityka zagraniczna- nowe cele i wyzwania*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004, <http://www.isp.org.pl/publikacje,25,264.html>, dostęp 4.2017.

Komunikat z badań CBOS NR 52/2014, 10 lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej, Warszawa, kwiecień 2014.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Kurowska X., *EUJUST Themis (Georgia). The rule-of-law mission in Georgia (EUJUST Themis)*, [w]: *European Security and Defence Policy. The first 10 years (1999-2009)*, G. Grevi; D. Helly and D. Keohane, Paryż 2009.

Kuźniar R., *Wprowadzenie Soft power i wielkość Ameryki* [w]: J.S. Nye, *Soft power. Jak osiągnąć sukces w światowej polityce*, tłum. J. Zaborowski, Warszawa 2007.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, Non paper z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec nowych wschodnich sąsiadów, styczeń 2003.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Plan współpracy rozwojowej w 2016 r.

Mission, <http://mck.krakow.pl/>, dostęp 11.2016.

Nowi wiceministrowie w resorcie kultury, 20.11.2015,

<http://www.mkidn.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

Nye J.S., *Public Diplomacy and Soft Power*, „Annals of the American Academy of Political and Social Science, 616”, Marzec 2008.

Nye J.S., *Soft power. Jak osiągnąć sukces w światowej polityce*, tłum. J. Zaborowski, Warszawa 2007.

Nye J.S., *Soft Power*, „Foreign Policy”, nr 80, Twentieth Anniversary, (Jesień, 1990).

O nas, <https://iam.pl/>, dostęp 11.2016.

Ociepka B., *New Memembers' Public Diplomacy* [w]: *European Public Diplomacy. Soft Power at Work*, M.K. David Cross; J. Melissen (red.), Nowy Jork 2013.

Oświadczenie MSZ w związku z wydarzeniami w Mińsku <http://www.mfa.gov.pl/pl/>, dostęp 26.03.2017.

Pamment J., *West European Public Diplomacy* [w]: *European Public Diplomacy. Soft Power at Work*, M.K. David Cross; J. Melissen (red.), Nowy Jork 2013.

Pawlicki J., *Jest Europejska Fundacja na rzecz Demokracji*, <http://wyborcza.pl/>, dostęp 12.12.2016.

Piskorska B., *Soft power jako efekt ewolucji rozumienia siły we współczesnym ładzie międzynarodowym*, [w]: *NATO wobec wyzwań współczesnego świata*, R. Czulda; R. Łoś; J. Reginia-Zacharski (red.), Łódź 2013.

Polsko-nowozelandzka umowa w sprawie koprodukcji filmów, <http://www.mkidn.gov.pl/>, dostęp 11.2016.

Premier: od jutra zabieramy się do roboty, wiadomosci.onet.pl, dostęp 19.11.2016.

Prezydent w Bukareszcie: Pokazaliśmy jedność i decyzyjność, <http://www.prezydent.pl/>, dostęp 2.2017.

Sukhoparova I., „Soft power” concept, <http://cogitariumlancaster.files.wordpress.com>, dostęp 2.2017.

Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o udzieleniu kredytu w ramach pomocy wiązanej, podpisana w Warszawie dnia 9 września 2015 r.

Walka z korupcją – Lublin 28.11-01.12.2011 <http://www.antykorupcja.gov.pl/>, dostęp 12.2016.

What is public diplomacy?, <http://fletcher.tufts.edu/>,dostęp 6.2014.

Zielke K., *Nowe miejsce Polski w Europie jako skutek transformacji Europy Środkowo Wschodniej*, [w]: *Polska polityka zagraniczna po przystąpieniu do Unii Europejskiej*, J. Fiszer (red.), Warszawa 2006.

Żurawski vel Grajewski P., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej – główne czy pomocnicze narzędzie polskiej polityki wschodniej*, [w]: *Partnerstwo Wschodnie w kontekście Europejskiej Polityki Sąsiedztwo i agendy Grupy Wyszehradzkiej*, I. Albrycht (red.), Kraków 2010.

An attempt to analyze Polish foreign policy basing on the concept of *soft power*

Abstract

The soft power concept has been present in the discourse at studies of international relations from the 90s of the twentieth century. Therefore, there is need to understand it and use to describe the Polish activity in international relation, and next to evaluate it's effectiveness. That is concerning regional, continental and global activity, if it's happened. To make it in properly way, it is necessary, Polish foreign policy should be assigned to the various dimensions of soft power, according to the Joseph Nye's works. We can not deny, that every international actor, including Poland, has its soft power and must use it in a certain ways. Therefore, it should be analyzed to draw constructive conclusions.

Keywords: *Soft power*, diplomacy, foreign policy.

Streszczenie

Pojęcie *soft power* jest obecne w dyskursie nauk o stosunkach międzynarodowych od lat 90. XX w. Warto ją zatem zrozumieć oraz zastosować dla opisanie polskiej aktywności w stosunkach międzynarodowych, wraz z oceną jej skuteczności pod tym względem. Dotyczy to zatem aktywności regionalnej, kontynentalnej czy globalnej, o ile taka występuje. By to prawidłowo wykonać, należy dokonać przypisania polskiej polityki zagranicznej do poszczególnych wymiarów „miękkiego” oddziaływania (bazując na pracach Josepha Nye'a). Nie da się ukryć, iż każdy podmiot międzynarodowy, w tym RP, ma swoje *soft power* i nie będzie mogło uciec od posługiwania się nim w określonych formach. Wystarczy zatem je przeanalizować i wyciągnąć konstruktywne wnioski.

Słowa kluczowe: *Soft power*, dyplomacja, polityka zagraniczna

Idea silnej prezydentury w okresie „transformacji ustrojowej” w Polsce

1. Uwagi wprowadzające

Uregulowanie pozycji ustrojowej głowy państwa jest jednym z podstawowych dylematów, przed którymi staje ustrojodawca. Jest to zagadnienie złożone, gdyż o sile i legitymizacji prezydenta decyduje wiele czynników, takich jak: zakres jego kompetencji, wpływ na pozostałe organy władzy państwowej, sposób wyboru czy wreszcie odpowiedzialność polityczna. W polskim konstytucjonalizmie można znaleźć zarówno elementy wskazujące na znaczącą, a wręcz pierwszoplanową rolę prezydenta, jak i próby jego osłabienia i sprowadzenia wyłącznie do roli reprezentacyjnej. W niniejszej pracy skupię się na idei silnej prezydentury w polskim konstytucjonalizmie okresu transformacji ustrojowej, to znaczy od rozpoczęcia obrad Okrągłego Stołu (6 lutego 1989 r.) do wejścia w życie Konstytucji RP z 1997 r.² (17 października 1997 r.). Analizując przepisy, określające zadania i kompetencje głowy państwa oraz zróżnicowane poglądy, przedstawiane w literaturze przedmiotu, postaram się wskazać, która z koncepcji prezydentury była najbardziej efektywna. Celem tej pracy jest również sformułowanie postulatów *de lege ferenda*, odnoszących się do roli prezydenta w systemie władzy państwowej. Pozostaje to aktualne, zwłaszcza w obliczu pojawiających się w dyskursie politycznym głosów proponujących zmiany w Konstytucji RP z 1997 r.

¹ E-mail: tomasz.gwozdz94@gmail.com.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.

2. Pozycja ustrojowa Prezydenta RP w okresie od obrad Okrągłego Stołu do uchwalenia Małej Konstytucji z 1992 r.³

Urząd Prezydenta RP został reaktywowany w trakcie przemian końca lat osiemdziesiątych XX wieku, po dziesięcioleciach funkcjonowania Rady Państwa w jego miejsce. W doktrynie podkreśla się, że przywrócenie go miało raczej usankcjonować określoną formę instytucjonalną, a nie wprowadzać rozwiązania, pozwalające na zakwalifikowanie ich do określonego modelu prezydentury⁴. Wprowadzono wtedy do systemu ustrojowego państwa znaczące zmiany, nowelą z 7 kwietnia 1989 r.⁵. Było to konsekwencją konstrukcji przyjętej w trakcie obrad Okrągłego Stołu – ustalono, iż reformy ustroju realnego socjalizmu będą przebiegały w ramach dotychczasowego systemu politycznego, a prezydent pełnił będzie funkcję gwaranta ewolucyjnej reformy ustroju i sojuszów polityczno-wojskowych Polski, a także ciągłości władzy państwowej⁶.

Zadania konstytucyjne głowy państwa nie były jedynie symboliczne. Poza uprawnieniami reprezentacyjnymi oraz pełnieniem funkcji arbitra oraz organu władzy rezerwowej w państwie na wypadek kryzysu konstytucyjnego, prezydent posiadał również szereg uprawnień, zwłaszcza wobec parlamentu i rządu, które miały mu umożliwić regulowanie mechanizmów władzy państwowej⁷. Należy tu wspomnieć o istniejących do dziś instytucjach weta ustawodawczego (z tą różnicą, że do jego odrzucenia potrzebna była trudniejsza do osiągnięcia większość kwalifikowana 2/3, w obecności co najmniej połowy ogólnej liczby posłów) oraz prewencyjnej kontroli konstytucyjności ustawy. Ponadto prezydent mógł rozwiązać Sejm. Zgodnie z art. 30 ust. 2 Konstytucji PRL z 1952 r.⁸, zmienionym nowelą kwietniową, w razie niepowołania przez

³ Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dz. U. z 1992 r. Nr 84, poz. 426 ze zm.

⁴ Zob. A. Chorążewska, *Model prezydentury w praktyce politycznej po wejściu w życie Konstytucji RP z 1997 r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008, s. 20.

⁵ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz. U. z 1989 r. Nr 19, poz. 101.

⁶ Zob. W. Sokolewicz, *Konstytucja w dobie przemian*, [w:] *Wokół Konstytucji. Pisma wybrane*. Księga jubileuszowa prof. Wojciecha Sokolewicza, wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011, s. 328.

⁷ Zob. R. Mojak, *Stanowisko konstytucyjne Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w Małej Konstytucji z 1992 roku*, [w:] „Przegląd Sejmowy” nr 2/93, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1993, s. 70-71.

⁸ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22.07.1952 r., Dz. U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232 ze zm.

Sejm rządu w terminie trzech miesięcy, nieuchwalenia narodowego planu społeczno-gospodarczego lub ustawy budżetowej w terminie trzech miesięcy lub podjęcia uchwały uniemożliwiającej prezydentowi wykonywanie jego konstytucyjnych uprawnień, prezydent mógł rozwiązać Sejm po zasięgnięciu opinii Marszałka Sejmu i Marszałka Senatu. Ta regulacja miała uniemożliwić osłabienie pozycji prezydenta. Jej celem było zabezpieczenie interesów Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i komunistycznych elit ze względu na możliwe (choć nieprzewidywane w kręgach ówczesnej władzy) zwycięstwo opcji solidarnościowej⁹. Ponadto prezydentowi przysługiwała możliwość wystąpienia z wnioskiem do Sejmu o powołanie lub odwołanie Prezesa Rady Ministrów. W sprawach szczególnej wagi mógł on także zwoływać posiedzenia Rady Ministrów i im przewodniczyć. Prezydent miał być wybierany przez Zgromadzenie Narodowe bezwzględną większością głosów.

Odmienne rozwiązanie postulowali przedstawiciele ówczesnej opozycji. Opowiadali się za wyborem głowy państwa przez naród. Przełom w negocjacjach przyniosła propozycja Aleksandra Kwaśniewskiego, zgodnie z którą w zamian za uznanie przez stronę solidarnościową urzędu prezydenta wybranego przez Zgromadzenie Narodowe, wybory do Senatu zostaną przeprowadzone w sposób wolny i demokratyczny. Dało to początek swoistej umowie społecznej: „prezydent za demokratycznie wybrany Senat”¹⁰. Z tego powodu legitymizacja głowy państwa była bardzo słaba. Wybrany pierwszym prezydentem generał Wojciech Jaruzelski nie korzystał z szerokich uprawnień, jakie gwarantowała mu konstytucja, prowadząc politykę powściągliwą i defensywną¹¹. W 1990 r., po uchwaleniu zmiany ustawy zasadniczej, która wprowadziła wybór na stanowisko przez naród, Wojciech Jaruzelski zrzekł się urzędu, a jego następcą został pierwszy prezydent wybrany w wyborach powszechnych – Lech Wałęsa. Był to przełomowy moment, który zapoczątkował zupełnie odmienny styl prowadzenia polityki.

3. Pozycja ustrojowa Prezydenta RP w Małej Konstytucji z 1992 r.

Kolejnym aktem prawnym, regulującym kwestie ustrojowe w Polsce w okresie transformacji ustrojowej, który zarazem uważam za prezentujący rozwiązania najbardziej godne aprobaty, była Mała Konstytucja z 17 października 1992 r. W art. 28 powtarzała ona niemalże dosłownie kompetencje prezydenta, ujęte w art. 32 noweli kwietniowej z 1989 r. Interpretacja i *ratio legis* tego przepisu

⁹ Zob. B. Opaliński, *Rozdzielenie kompetencji władzy wykonawczej między Prezydenta RP oraz Radę Ministrów*, wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 42-44.

¹⁰ Zob. B. Opaliński, *Rozdzielenie kompetencji władzy...*, s. 30-31.

¹¹ Zob. J. Ciapała, *Prezydent w systemie ustrojowym Polski (1989-1997)*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999, s. 393.

były jednak odmienne, aniżeli uzasadnienie historyczne dla ówczesnego art. 32 Konstytucji PRL z 1952 r., tym bardziej więc jego wykładnia stwarzała trudności. W celu rozstrzygnięcia tej kwestii należy sięgnąć do argumentów z debaty parlamentarnej, przemawiających za potrzebą nowych rozwiązań ustrojowych. Podnoszono, iż w nowej sytuacji politycznej w Polsce potrzebne było wyeksponowanie i wzmocnienie roli prezydenta jako najwyższego arbitra i mediatora¹². Sformułowania Małej Konstytucji z 1992 r. bardziej oddawały funkcje konstytucyjne prezydenta, aniżeli konkretne uprawnienia. Prezydent został bowiem zdefiniowany jako najwyższy przedstawiciel państwa polskiego w stosunkach wewnętrznych i zewnętrznych. Miał więc sprawować nie tylko tradycyjne funkcje głowy państwa, ale także funkcję najwyższego gwaranta interesu narodowego¹³.

W charakterze organu władzy wykonawczej, głowa państwa w Małej Konstytucji z 1992 r. wypełniała funkcje: strażnika przestrzegania konstytucji, gwaranta suwerenności, bezpieczeństwa narodowego i integralności terytorialnej oraz zapewniała ciągłość państwa w stosunkach międzynarodowych. W tym celu został on wyposażony w prawo weta (do jego odrzucenia wymagana nadal była większość kwalifikowana dwóch trzecich) oraz możliwość zaskarżenia ustawy do Trybunału Konstytucyjnego. Jako najwyższy autorytet w państwie, powołany do czuwania nad przestrzeganiem konstytucji przez pozostałe organy państwa, miał prawo do podejmowania działań, które uniemożliwiłyby sprzeciwianie się literze prawa. Sam jednak, jak należałoby przyjąć, był związany przepisami ustawy zasadniczej, pomimo iż usunięto z ustawy konstytucyjnej z 1992 r. stwierdzenie nakazujące prezydentowi wykonywanie swoich uprawnień i obowiązków na podstawie i w ramach konstytucji i ustaw. Wyprowadzano ów obowiązek z podstawowych zasad systemu prawnego – zasady demokratycznego państwa prawnego oraz zasady legalizmu¹⁴. Brak tego przepisu był wykorzystywany przez prezydenta Wałęsę, który w celu realizowania konstytucyjnych zadań niejednokrotnie podejmował działania, których nie przewidywały powszechnie obowiązujące przepisy. W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż ogólnikowość sformułowania funkcji prezydenta w Małej Konstytucji z 1992 r. przysparzała pewnych problemów. Niektórzy interpretowali je na tyle szeroko, że były

¹² Zob. W. Sokolewicz, *Konstytucja w dobie przemian...*, s. 326.

¹³ Zob. P. Sarnecki, *Konstytucyjne zasady ustroju politycznego* [w:] *Prawo konstytucyjne*, pod red. P. Tulei, Warszawa 1995, s. 54. Tak też: J. Ciapała, *Prezydent w systemie ustrojowym Polski (1989-1997)*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999, s. 56. Odmienny pogląd wyraził natomiast: R. Mojak, *Instytucja Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przekształceń ustrojowych*, Warszawa 1994, s. 92.

¹⁴ Tamże, s. 4.

uznawane za uprawnienie głowy państwa do ingerencji w bieżącą politykę. Dążenie prezydenta do takiej wykładni przepisów mogło wynikać z chęci wykorzystania ich do walki z opozycyjną częścią parlamentu, bądź potrzeby blokowania niekorzystnej – zdaniem prezydenta – polityki rządu¹⁵.

W stosunku do parlamentu również przyznano prezydentowi istotne kompetencje. Prerogatywą prezydenta było przedterminowe rozwiązanie obu jego izb w trzech przypadkach: w razie nieuchwalenia ustawy budżetowej w ciągu trzech miesięcy od dnia złożenia sejmowi projektu budżetu odpowiadającego wymaganiom prawa budżetowego; w razie niepowołania rządu (po czterech nieudanych próbach jego utworzenia prezydent mógł rozwiązać Sejm albo w ciągu 14 dni powołać rząd komisaryczny na okres 6 miesięcy) oraz gdy Sejm uchwalił wotum nieufności, a jednocześnie nie dokonał wyboru nowego premiera – wówczas prezydent alternatywnie przyjmował dymisję rządu albo rozwiązywał parlament. Obligatoryjnie natomiast prezydent rozwiązywał parlament, gdy Sejm w ciągu 6 miesięcy nie udzielił rządowi komisarycznemu wotum zaufania lub uchwalił wotum nieufności. Pozbawiono natomiast głowę państwa uprawnienia do rozwiązania Sejmu, kiedy ten uchwalił ustawę lub podjął uchwałę, uniemożliwiającą prezydentowi wykonywanie jego konstytucyjnych uprawnień¹⁶.

Ze swojego uprawnienia skorzystał prezydent Lech Wałęsa, kiedy w 1993 r., po wyrażeniu wotum nieufności dla rządu Hanny Suchockiej i niemożności wyłonienia nowego składu Rady Ministrów rozwiązał Sejm. Nie przyniosło mu to jednak politycznych korzyści, gdyż wybrany w 1993 r. parlament został zdominowany przez Sojusz Lewicy Demokratycznej i Polskie Stronnictwo Ludowe. Rząd stworzony przez te partie opowiadał się za dalszym osłabianiem roli prezydenta, co miało znaczący wpływ także na kształt aktualnie obowiązującej Konstytucji RP z 1997 r.

Kompetencje prezydenta w stosunku do rządu w Małej Konstytucji zostały wzmocnione. Zyskał on uprawnienia w zakresie kształtowania składu rządu oraz oddziaływania na tok pracy i politykę rządu. Mała Konstytucja z 1992 roku przyjęła złożony, pięciowariantowy tryb postępowania w zakresie powoływania Rady Ministrów, który – w razie braku porozumienia w parlamencie – dawał prezydentowi decydujący wpływ na kształt rządu, umożliwiając w ostatnim etapie powołanie przez niego tzw. rządu komisarycznego (zwanego też

¹⁵ Zob. R. Mojak, *Stanowisko konstytucyjne...*, s. 75-77.

¹⁶ Tamże, s. 92-93.

prezydenckim)¹⁷. Art. 61 Małej Konstytucji z 1992 r. przewidywał ponadto zasadę konsultowania z prezydentem obsadzania stanowisk trzech ministrów. Przepis ten wymagał, aby premier, wnioskując o powołanie Ministra Spraw Zagranicznych, Ministra Obrony Narodowej i Ministra Spraw Wewnętrznych zasięgnął opinii prezydenta. W praktyce stosowano jednak wykładnię rozszerzającą uprawnienia głowy państwa. Resorty te szybko stały się „prezydenckie”, ponieważ prezydent – zamiast opiniować ministrów – wyznaczał ich, niejednokrotnie wbrew woli premiera. Można wskazać liczne przykłady wykraczania przez Lecha Wałęsę w latach 1993-1995 poza wskazane *verba legis* w Małej Konstytucji z 1992 r. uprawnienia. Przypomnijmy, że w rządzie Hanny Suchockiej Ministerstwo Spraw Wewnętrznych pozostawało poza kontrolą premiera, ponieważ minister był „przede wszystkim człowiekiem Wałęsy”. Znamienny był także konflikt pomiędzy szefem Ministerstwa Obrony Narodowej Andrzejem Milczanowskim a premierem Józefem Oleksym, który był oskarżany o współpracę z obcym wywiadem. Personalnego związku „resortów prezydenckich” z głową państwa dowodził fakt, że z chwilą zakończenia kadencji prezydenta Wałęsy, wszyscy trzej ministrowie, po złożeniu dymisji ustąpili z rządu¹⁸.

Innym przejawem siły prezydentury na gruncie Małej Konstytucji z 1992 r. było specyficzne sformułowanie, a także sposób wykładni art. 68 ust. 2, mówiącego, iż: „Na wniosek Prezesa Rady Ministrów Prezydent może dokonywać zmian na stanowiskach poszczególnych ministrów”. Kluczowe jest tutaj słowo „może”, które w interpretacji prezydenta Wałęsy dawało mu prawo wyboru: przychylić się lub nie do wniosku premiera. Jako jeden z przykładów tego typu sytuacji podaje się kwestię odmowy Lecha Wałęsy mianowania na stanowisko Ministra Finansów Dariusza Rosatiego, po dymisji Marka Borowskiego¹⁹.

Ponadto, zgodnie z art. 38 ust. 2, „w sprawach szczególnej wagi dla Państwa Prezydent może zwoływać posiedzenia Rady Ministrów i im przewodniczyć”. Ograniczenie do „spraw szczególnej wagi” jest jednak na tyle nieostre, że dawało prezydentowi możliwość czynienia z tej kompetencji silnego narzędzia, które w istocie przyczyniało się do nadania prezydenturze modelu zbliżonego do wzorców francuskich²⁰.

¹⁷ Zob. R. Chruściak, *Treść małej konstytucji z 1992 r.*, [w:] *Małe Konstytucje*, red. naukowa: R. Jastrzębski, M. Zubik, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 113-115.

¹⁸ Tamże, s. 140-141.

¹⁹ Tamże, s. 141-142.

²⁰ Zob. R. Mojak, *Stanowisko konstytucyjne...*, s. 101.

Ciekawym rozwiązaniem było powołanie w Małej Konstytucji z 1992 r. nieznanego dotąd organu, mającego stanowić dobrą płaszczyznę do współpracy pomiędzy prezydentem a rządem w kwestiach związanych z bezpieczeństwem państwa, mianowicie Rady Bezpieczeństwa Narodowego. W toku prac nad ustawą konstytucyjną pojawiły się dwa opozycyjne pomysły odnośnie pozycji ustrojowej Rady Bezpieczeństwa Narodowego. Pierwsza koncepcja, proponowana przez posła Jana Marię Rokitę, zakładała utworzenie jej jako organu rządowego, działającego pod przewodnictwem prezydenta i mającego na celu wypracowanie porozumienia pomiędzy różnymi środowiskami politycznymi. Według niego ograniczenie kompetencji Rady Bezpieczeństwa Narodowego do funkcji wyłącznie doradczych mogłoby spowodować niebezpieczeństwo formułowania przez prezydenta samodzielnej polityki w kluczowej dla państwa dziedzinie. Ostatecznie zwyciężył jednak postulat utworzenia Rady Bezpieczeństwa Narodowego jako organu prezydenta o charakterze czysto doradczym, a nie decyzyjnym²¹. Warto dodać, że konstytucjonalizacja organów doradczych występuje bardzo rzadko. W tym wypadku miało to podkreślić wagę bezpieczeństwa wśród zainteresowań i ewentualnych działań prezydenta, co jednak w żadnym stopniu nie przenosi na Radę Bezpieczeństwa Narodowego ani kompetencji z zakresu wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa, ani odpowiedzialności za tego typu działania²².

Czyniąc z rządu i prezydenta dualistyczną władzę wykonawczą, Mała Konstytucja z 1992 roku zakładała jej harmonijne współdziałanie. Szybko okazało się jednak, że jest to niemożliwe – zarówno ze względu na postawę Lecha Wałęsy, który nie zgadzał się z przyjętym systemem rządów, jak i niestabilność układu partyjnego i rozdrobniony, niezdolny do działania parlament. W prawicowej literaturze publicystycznej jeden z punktów widzenia, do którego się przychylam, zwracał uwagę na pozytywne aspekty prezydentury Lecha Wałęsy. Podzielony parlament, bez zdolnego do stworzenia rządu lidera, nie mógł wypełnić swojej konstytucyjnej roli, a działania prezydenta można uznać za racjonalne. Posiadał on trafną wizję państwa oraz dostrzegał konieczność zaradzenia politycznym słabościom przez silną władzę prezydencką, do której dążył²³.

²¹ Zob. B. Opaliński, *Rozdzielenie kompetencji władzy...*, s. 56-58.

²² Zob. P. Sarnecki, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, tom I, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999, komentarz do art. 135, s. 1.

²³ Zob. M. Kruk, *Praktyka konstytucyjna pod rządami małej konstytucji z 1992 r.*, [w:] *Małe Konstytucje*, red. naukowa: R. Jastrzębski, M. Zubik, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 144-145.

Z przytoczonych argumentów wypływa wniosek, że konstytucyjny zakres uprawnień Prezydenta RP dawał mu znaczny obszar władzy, obejmujący niemal wszystkie sfery działalności państwa. Była to z pewnością mocna pozycja prawna głowy państwa, jednak utrzymana w stanie względnej równowagi wobec parlamentu²⁴.

4. Prace nad Konstytucją RP z 1997 r.

W latach 1992-1997 w Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego toczyły się dyskusje na temat kształtu nowej ustawy zasadniczej. Spośród zgłoszonych projektów najsilniejszą pozycję prezydenta przewidywały propozycje Lecha Wałęsy oraz Konfederacji Polski Niepodległej. Poseł Leszek Moczulski, reprezentant Konfederacji Polski Niepodległej w Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego wskazał, że pierwszym założeniem przy konstruowaniu projektu była świadomość konieczności przewyższenia podwójnie niedobrej spuścizny. Pierwszą spuścizną był ciągle bardzo silny, zarówno w świadomości polskiej klasy politycznej, jak i w polskiej nauce prawa, XIX-wieczny model parlamentaryzmu. Odrzucona została także druga spuścizna – spuścizna Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, państwa zależnego i zbudowanego pod osłoną sił zbrojnych Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich²⁵.

Projekt ten miał przede wszystkim stworzyć państwo funkcjonalne. Z tego powodu nie zawierał deklaracji politycznych czy ideologicznych, a wyłącznie model państwa i mechanizm sprawowania władzy. Prezydent w tym systemie miał posiadać całość kompetencji władzy wykonawczej, a ponadto przewodniczyć Sejmowi. Jego pozycję wzmacniały dodatkowo: inicjatywa ustawodawcza, prawo wydawania dekretów z mocą ustawy w szczególnych sytuacjach, prawo weta czy określania dekretami organizacji wewnętrznej rządu i ministerstw. Projekt zakładał również długą, sześcioletnią kadencję²⁶.

Propozycja Lecha Wałęsy opierała się na podstawowym założeniu, jakim była sprawna władza wykonawcza pod kierunkiem prezydenta²⁷. Miał on ją sprawować bezpośrednio lub za pośrednictwem Rady Ministrów, którą w sprawach szczególnej wagi mógł zwoływać i jej przewodniczyć. Ponadto ważnymi prerogatywami były decyzje, dotyczące rozwiązania Sejmu i Senatu przed upływem kadencji, inicjatywa ustawodawcza czy prawo weta. Projekt przewidywał także dodatkowe źródło prawa – dekrety prezydenckie.

²⁴ Zob. R. Mojak, *Stanowisko konstytucyjne...*, s. 108-109.

²⁵ R. Chruściak, *Projekty Konstytucji 1993-1997 część 1*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 17.

²⁶ Tamże, s. 17-18.

²⁷ Tamże, s. 20-21.

Pozostałe projekty konstytucji rozpatrywane w Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego nie zakładały silnej władzy prezydenta. Ostateczny projekt ulegał jednak dynamicznym zmianom. Charakterystyczne dla polskiej polityki jest przedkładanie korzyści indywidualnych ponad dobro państwa – nawet w tak istotnej sprawie jak prace nad kształtem nowej konstytucji. Za czasów prezydentury Lecha Wałęsy, mający największą reprezentację w Zgromadzeniu Narodowym Sojusz Lewicy Demokratycznej opowiadał się za maksymalnym ograniczeniem roli i uprawnień głowy państwa. Sytuacja zmieniła się w 1995 r., kiedy urząd prezydenta objął związany z Sojuszem Lewicy Demokratycznej Aleksander Kwaśniewski. Wtedy politycy lewicy zmienili podejście i próbowali wzmocnić pozycję prezydenta, jednak prace nad konstytucją były już posunięte tak daleko, że zrezygnowano z gruntownej zmiany projektu, wprowadzając jedynie pewne elementy rozszerzające kompetencje prezydenta.

5. Pozycja ustrojowa Prezydenta RP w Konstytucji RP z 1997 r.

Konstytucja RP z 1997 r. znacząco ograniczyła kompetencje głowy państwa. Nadal jednak w rękach prezydenta pozostają ważne narzędzia, które umożliwiają realny wpływ na sprawowanie najwyższej władzy: weto ustawodawcze, możliwość prewencyjnej kontroli konstytucyjności ustawy czy inicjatywa ustawodawcza. Ponadto jest on jedynym podmiotem władzy wykonawczej, któremu przysługuje prawo inicjowania zmian w konstytucji. Stanowi to konsekwencję przypisania głowie państwa bardzo ważnej funkcji strażnika ustawy zasadniczej²⁸. Prezydent powinien ją realizować nie tylko za pomocą władczych kompetencji mieszczących się w granicach prawa, ale również poprzez inspirowanie innych organów do podjęcia określonych działań na rzecz ochrony konstytucji²⁹.

Warto w tym miejscu przeprowadzić analizę art. 126 ust. 3 obecnie obowiązującej konstytucji w kontekście różnic w pozycji ustrojowej prezydenta, w porównaniu z Małą Konstytucją z 1992 r. Wykładnia historyczna wspiera jego interpretację jako przepisu, z którego nie można rekonstruować samodzielnych kompetencji głowy państwa. Wypowiedzi członków oraz ekspertów Komisji Konstytucyjnej Zgromadzenia Narodowego sugerują, że celem dodania ustępu 3. było zażegnanie konfliktu co do kompetencyjnego charakteru art. 126. Powstał on na podstawie analogicznych przepisów Małej

²⁸ Zob. B. Opaliński, *Rola Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w procesie stanowienia ustaw na tle praktyki ustrojowej Konstytucji III RP*, Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, Warszawa 2014, s. 72-73.

²⁹ Zob. B. Szczurowski, *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jako organ czuwający nad przestrzeganiem konstytucji*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016, s. 66-67.

Konstytucji z dnia 17 października 1992 r. Na jego mocy prezydent może wykonywać swoje zadania tylko w taki sposób, jaki wynika z wskazanych w konstytucji jego kompetencji. Powinny one być adekwatne do zadań głowy państwa, ale jednocześnie należy pamiętać, że prezydent odwołując się do samych zadań nie mógłby podejmować decyzji władczych, jeśli nie posiadałby podstawy dla tych decyzji w określonych kompetencjach, co tutaj przewiduje ust. 3³⁰.

W stosunkach wewnętrznych Konstytucja RP z 1997 roku również przyznaje pewne ograniczone kompetencje prezydentowi, jak np. zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi czy stosowanie prawa łaski. Ponadto art. 133 określił go jako „najwyższego przedstawiciela w stosunkach zewnętrznych”³¹.

W gestii prezydenta leży, czy z tych uprawnień będzie korzystał – i właśnie w tym kontekście, ze względu na praktykę konstytucyjną, można próbować określić, czy dana prezydentura powinna być określana jako „silna”. Najczęściej z uprawnień do ingerencji w proces legislacyjny, które prezydentowi przyznaje Konstytucja RP z 1997 r., korzystali Aleksander Kwaśniewski oraz Lech Kaczyński. W zdecydowanej większości korzystali z nich w okresie, kiedy większość parlamentarna pochodziła z opozycyjnej im opcji politycznej. Dzięki swym uprawnieniom wpływali oni znacząco na tworzone prawo. Z kolei ingerencja Bronisława Komorowskiego w bieżącą politykę była mocno ograniczona. Nie miały miejsca spory z Radą Ministrów czy większością parlamentarną. Prezydent Komorowski rzadko korzystał z weta ustawodawczego (zaledwie czterokrotnie). Należy jednak podkreślić, że zasadniczą przyczyną bezkonfliktowości i niewielkiej aktywności był fakt, iż przez cały okres kadencji Bronisława Komorowskiego władzę sprawowała Platforma Obywatelska z której się wywodził³². Prezydentura Andrzeja Dudy, podobnie jak poprzednika, przypada na okres sprawowania władzy przez środowisko polityczne z którego się wywodzi. Powoduje to pewne podobieństwa w sposobie sprawowania polityki przez głowę państwa. Można jednak wskazać, iż największa aktywność w zakresie ingerencji w proces

³⁰ Zob. M. Dąbrowski, J. Juchniewicz, *Kompetencyjny charakter art. 126 Konstytucji RP* [w:] „Przegląd Sejmowy” nr 4/2014, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 69-70.

³¹ Zob. P. Sarnecki, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, tom I, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999, komentarz do art. 126, s. 5-6. Odmienny pogląd wyraził natomiast: A. Chorażewska, *Model prezydentury w praktyce politycznej po wejściu w życie Konstytucji RP z 1997 r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008, s. 121.

³² Zob. B. Szczurowski, *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 203-205.

legislacyjny miała miejsca na początku kadencji Andrzeja Dudy, kiedy rząd oraz większość parlamentarna pochodziły z Platformy Obywatelskiej, opozycyjnej wobec obozu Prawa i Sprawiedliwości z którym prezydent był związany.

6. Konkluzje

W obliczu stale pojawiających się głosów – które uważam za zasadne – postulujących zmianę konstytucji, trzeba się zastanowić, czy rozwiązania, które zastosowano w czasie transformacji ustrojowej, zwłaszcza zaś w Małej Konstytucji z 1992 r., nie byłyby korzystne dla funkcjonowania państwa i dzisiaj. Po prawie 30 latach od odzyskania pełnej wolności oraz 20 latach od uchwalenia Konstytucji RP z 1997 r. można, moim zdaniem, stwierdzić, iż aktualny system stwarza zagrożenia dla stabilności władzy, głównie poprzez zbyt daleko idące powiązania pomiędzy legislatywą i egzekutywą, oparte w zasadzie wyłącznie na zdolności porozumienia się pomiędzy formacjami politycznymi. Na wypadek destrukcyjnych sporów politycznych i kryzysów konstytucyjnych należałoby wzmocnić pozycję prezydenta, tak, jak to uczyniono na początku lat dziewięćdziesiątych. Rodzi się wątpliwość, czy Konstytucja RP z 1997 r. nie jest tylko jednym z etapów stale postępującej ewolucji ustroju państwa i z tego względu wskazane są prace nad jej rewizją lub zmianą? Na tak postawione pytanie odpowiedziałbym twierdząco.

Bibliografia

I. Akty prawne:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22.07.1952 r., Dz. U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232 ze zm.

Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dz. U. z 1992 r. Nr 84, poz. 426 ze zm.

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Dz. U. z 1989 r. Nr 19, poz. 101.

II. Opracowania zwarte:

Chorażewska A., *Model prezydentury w praktyce politycznej po wejściu w życie Konstytucji RP z 1997 r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008.

Chruściak R., *Projekty Konstytucji 1993-1997 część 1*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997.

Ciapała J., *Prezydent w systemie ustrojowym Polski (1989-1997)*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999.

Mojak R., *Instytucja Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w okresie przekształceń ustrojowych*, Warszawa 1994.

Opaliński B., *Rozdzielenie kompetencji władzy wykonawczej między Prezydenta RP oraz Radę Ministrów*, wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012.

Opaliński B., *Rola Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w procesie stanowienia ustaw na tle praktyki ustrojowej Konstytucji III RP*, Oficyna Wydawnicza Uczelni Łazarskiego, Warszawa 2014.

Sarnecki P., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, tom I, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999.

Szczurowski B., *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jako organ czuwający nad przestrzeganiem konstytucji*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016.

III. Artykuły w opracowaniach zwartych:

Chruściak R., *Treść małej konstytucji z 1992 r.*, [w:] *Małe Konstytucje*, red. naukowa: Robert Jastrzębski, Marek Zubik, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.

Kruk M., *Praktyka konstytucyjna pod rządami małej konstytucji z 1992 r.*, [w:] *Małe Konstytucje*, red. naukowa: Robert Jastrzębski, Marek Zubik, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.

Sarnecki P., *Konstytucyjne zasady ustroju politycznego* [w:] *Prawo konstytucyjne*, pod red. P. Tulei, Warszawa 1995.

Sokolewicz W., *Konstytucja w dobie przemian*, [w:] *Wokół Konstytucji. Pisma wybrane*. Księga jubileuszowa prof. Wojciecha Sokolewicza, wyd. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.

IV. Artykuły w czasopismach:

Dąbrowski M., Juchniewicz J., *Kompetencyjny charakter art. 126 Konstytucji RP* [w:] „Przegląd Sejmowy” nr 4/2014, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.

Mojak R., *Stanowisko konstytucyjne Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w Małej Konstytucji z 1992 roku*, [w:] „Przegląd Sejmowy” nr 2/93, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1993.

The idea of a strong presidency in a period of political transformation in Poland**Abstract**

The article shows phases of Polish political transformation which began in 1989. The main topic is a role of the president in the system of separation of powers. The text reveals competing ideas which were further reflection of executive power in Poland. The author analyzes provisions of the legal acts, especially the ones of constitutional rank, setting them in political reality of each period of time, starting from the end of People's Republic of Poland and ending with the current situation. The text compares powers of a head of state in The Small Constitution of 1992 and current constitution of Poland as well. The author also outline merits of the assessment of various presidencies and methods of their governance, based on the intensity of use of the prerogatives granted by law.

Keywords: president, political transformation, constitution, executive power.

Streszczenie

Artykuł przedstawia etapy polskiej transformacji ustrojowej zapoczątkowanej w 1989 r. Głównym wątkiem rozważań jest rola prezydenta w systemie podziału władzy. Tekst ukazuje konkurujące wizje, których odzwierciedleniem były kolejne koncepcje władzy wykonawczej w Polsce. Autor analizuje przepisy aktów prawnych, zwłaszcza rangi konstytucyjnej, osadzając je w realiach politycznych danego okresu; poczynając od schyłku PRL-u, skończywszy na czasach współczesnych. Porównuje również uprawnienia głowy państwa w Małej Konstytucji z 1992 r. i Konstytucji RP z 1997 r. Autor dokonuje także w sposób ogólny merytorycznej oceny poszczególnych prezydentur i sposobów ich sprawowania, opierając się na intensywności korzystania z przyznanych przez prawo prerogatyw.

Słowa kluczowe: prezydent, transformacja ustrojowa, konstytucja, władza wykonawcza.

Bierna rewolucja. Antonia Gramsciego teoria hegemonii kulturowej

1. Wstęp

Trudno nie zaobserwować dynamiki zmian społeczno-kulturowych, które zaszły na przestrzeni XX i XXI wieku, zwłaszcza w rejonie świata atlantyckiego. Zmiany te są tak szerokie pod względem obejmowanych płaszczyzn społeczno-kulturowych, że w ich spektakularnym gąszczu łatwo niekiedy nie dojrzeć pojedynczych, często samozwańczych, reformatorów i – na płaszczyźnie wykonywanej działalności w zakresie uprawiania nauk teoretycznych i filozoficznych – „dekonstrukcjonistów” świata zastanego. Doskonałym tego przykładem zdaje się być filozoficzna myśl polityczna Antonia Gramsciego (1891-1937); filozofa, teoretyka marksistowskiego, aktywnego komunisty (w 1919 roku założył prokomunistyczną gazetę *L'Ordine Nuovo*, a następnie partię komunistyczną) i we wczesnym etapie zwolennika Benita Mussoliniego, a jednocześnie twórcy daleko idącej reinterpretacji klasycznego marksizmu i leninizmu. Ewolucja myśli socjalistycznej, do której przyczyniły się postulaty głoszone przez Gramsciego, była zresztą na tyle „zaawansowana”, że pokusić by się można o porównawcze stwierdzenie, że o ile wielka rewolucja we Francji, doszczętnie unicestwiająca zastany porządek społeczny (*Ancien Régime*), dokonała przeorientowania ładu społecznego i gruntownej zmiany relacji pomiędzy szeroko rozumianym społeczeństwem a instytucjami władzy, o tyle marksizm kulturowy i koncepcja hegemonii kulturowej Gramsciego dokonały przewrotu i zmian w zakresie popularyzacji określonych norm społeczno-kulturowych, stanowiących kolebkę współczesnych liberalnych doktryn politycznych.

Podstawą merytoryczną do niniejszego badania jest „Nowoczesny książę” – fragment z trzydziestu dwóch tzw. „Zeszytów więziennych”, które autor napisał podczas odbywania wyroku w związku z wykonywaną działalnością ideologiczną (znamiennym jest, iż podczas procesu sądowego przedstawiający akt oskarżenia wobec młodego komunisty prokurator nie przebiegał w słowach,

¹ E-mail: mjanelski@gmail.com.

mówiąc: „trzeba zatrzymać jego pracę umysłową na dwadzieścia lat!”²). Warto nadmienić, że Gramsci aresztowany został w 1926 roku (sądzony w 1928), w więzieniu natomiast spędził dziewięć lat swojego życia, opuszczając je na krótko przed śmiercią z powodów zdrowotnych³. Zakres tematyczny „Zeszytów więziennych” jest olbrzymi i trudny do jakiegokolwiek delimitacji. Wynika to z faktu, że poruszone w dziele zostają tak kwestie społeczne, jak polityczne, bez uszczerbku także dla zagadnień filologiczno-kulturowych. Sam zaś fragment, zatytułowany „Nowoczesny Książę”, na analizie którego skupić się należy najbardziej podczas badania teorii hegemonii kulturowej, zawiera przede wszystkim analizę zjawisk obyczajowych i politycznych, gruntowną reinterpretację myśli politycznej Niccolò Machiavellego, a także postulaty polityczne pisane w formie dyskursywnej, połowicznie o charakterze manifestu politycznego. Badanie „Nowoczesnego księcia” w niniejszej pracy skoncentrowane jest na kulturowym wymiarze światopoglądu politycznego autora i ma posłużyć m.in. do próby odpowiedzenia na pytanie, w jakim stopniu można mówić o możliwościach implementacji filozoficznych rozwiązań o charakterze politycznym Antonia Gramsciego w systemy polityczne.

2. Teoria *hegemonii kulturowej*

Kierując się platońskim postulatem konieczności rozgraniczania i wyjaśniania pojęć używanych w dyskursie, jeszcze przed przystąpieniem do niego, należy zwrócić uwagę na bezpośrednią i nierozzerwalną relację pomiędzy marksizmem-leninizmem, a myślą polityczną Antonia Gramsciego (nie tylko zresztą zobrazowaną w „Nowoczesnym księciu”, co w całokształcie twórczości intelektualnej autora). Jako zagorzały komunista, z czym nie krył się Gramsci w najmniejszym nawet stopniu⁴, buduje on swoje postulaty w oparciu o ideologię marksistowsko-leninowską. Wykraczającą poza tę kanwę swoją oryginalną myśl polityczną przedstawia w sposób niezwykle erudycyjny, a jednocześnie niczym lekko „na siłę” „dopasowuje” do ogólnie przyjętej teorii socjalistyczno-komunistycznej. Patrząc na to można w sposób dwójaki. Po pierwsze, marksizm stanowi dla Gramsciego „element zaczepienia” i wstęp do dalszych rozważań. Biorąc pod uwagę biografię autora, jego przywiązanie do ideologii marksistowskiej było to rzecz jasna niezmiernie silne. Po drugie, Gramsci znalazł sposoby na uniknięcie kontrowersji związanych z brakiem

² *Antonio Gramsci*, Encyklopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Antonio-Gramsci> [13.10.2017].

³ *Antonio Gramsci*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Gramsci-Antonio;3907459.html> [13.10.2017].

⁴ L. Witkowski, *Antonio Gramsci: marksizm jako filozofia rewolucyjnej praktyki*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1987, nr 182, s. 88.

korelacji pomiędzy jego postulatami a klasycznym marksizmem, przykładem tego może być nawet sposób, w jaki opisuje on tytułowego nowoczesnego księcia – nie jest to już bowiem książę Machiavellego, lecz – właśnie z konieczności dostosowania do ideologii marksistowskiej – byt nie tylko niejednoosobowy, co wcale konkretny. To, jak pisze Gramsci, „książę-mit”, w którym wola zbiorowa zaczyna się „konkretyzować”⁵. Organizm ten, jak konkluduje autor, na przestrzeni przemian społeczno-kulturowych obrał już „fizyczną” formę – jest to partia polityczna. W praktyce, co bardzo istotne badawczo, nowoczesny książę to byt o charakterze dualistycznym: z jednej strony jest to „partia masowa”, poddana zcentralizowanemu i podmiotowemu ośrodkowi politycznemu, z drugiej zaś – „intelektualny sztab główny partii organicznej”, przybierający formę intelektualnej komórki rewolucyjnej elity intelektualnej⁶.

Gramsci dokonuje przeto reinterpretacji i rewizji ideologii marksizmu-leninizmu, zachowując przy tym jednak tożsamościową do niej przynależność i „formalnie” nie zaprzeczając, ani też nie ustępując od niej na krok. Najbardziej bodaj charakterystycznym elementem rewizjonistycznym, względem klasycznej myśli marksizmu-leninizmu, jest przeorientowanie stosunków panujących pomiędzy „bazą” a „nadbudową”. Autor *Kapitału* wykazywał determinizm zależności pomiędzy „bazą” (ogół środków produkcji) i nadbudową (płaszczyzna społeczno-kulturowa). Sądził bowiem, że potencjalna zmiana stosunków i współzależności występujących w „bazie” owocuje zmianą dotychczas istniejącej nadbudowy⁷. W składzie tej ostatniej zaś upatrywał Marks także religię, spełniającą funkcję społeczną w postaci usprawiedliwiania wyzysku (stąd też już gruntownie zapisane nawet w popkulturze stwierdzenie mówiące, że religia to „opium dla mas”), jak i kulturę, która usprawiedliwia panowanie burżuazji, klasy wyższej. Istotnym elementem marksizmu jest założenie, że zmiana czynników składowych *bazy* przenosi się bezpośrednio na „nadbudowę”, możliwe nawet w sposób bardzo drastyczny, przyczyniając się do jej dezorientacji i zrekonstruowania. Analizując treść „Nowoczesnego księcia”, można dojść do wniosku, że Gramsci powyższy modelowy schemat marksizmu porzuca w jego najbardziej kluczowej formie – wspomnianej już relacji pomiędzy „bazą” a „nadbudową”. To nie rewolucja proletariacka jest najistotniejsza, ani też płaszczyzna ekonomiczna i zmiana stosunków posiadania, mówi w zawołowany sposób włoski komunista, lecz przede

⁵ A. Gramsci, *Nowoczesny książę*, Warszawa 2006, s. 5.

⁶ J. Bartyzel, *Antonio Gramsci, czyli „Nowoczesny Książę” w walce o hegemonię intelektualną*, <http://www.legitymizm.org/gramsci-nowoczesny-ksiazke> [14.10.2017].

⁷ R. Williams, *Base and superstructure*, „New Left Review” 1973, nr 82, s. 3-10.

wszystkim płaszczyzna społeczna, która determinuje stosunki gospodarcze (a nie odwrotnie). Redefiniowanie klasycznego modelu marksizmu-leninizmu oparł Gramsci na refleksji, jakoby istniała możliwość poprzedzenia dojrzałości warunków panujących w „bazie” poprzez skoncentrowanie się na warunkach panujących w „nadbudowie”, która na tę pierwszą niewątpliwie wpływa⁸.

Idąc dalej Gramsci stanowczo krytykuje syndykalizm teoretyczny⁹, w najradykałniejszej formie po raz pierwszy przedstawiony przez Pierra-Josepha Proudhona w dziele zatytułowanym *Co to jest własność?* Proudhon między innymi twierdził, że „stworzenie społeczeństwa z dwóch właścicieli jest rzeczą równie niemożliwą, jak połączenie dwóch magnesów ich biegunami o tym samym znaku. Społeczeństwo musi zginąć albo zniszczyć własność¹⁰”. Odrzucenie syndykalizmu teoretycznego, jako idei zakładającej prymat celów ekonomicznych nad celami politycznymi¹¹, należy traktować jako kolejny element, wpisujący się w rewizję myśli politycznej marksizmu-leninizmu. Syndykalizm teoretyczny Gramsci, synonimicznie dla siebie, określa „ekonomizmem”. O tym, że jest to jednakże pojęcie sztuczne, którego desygnaty znaczeniowe zdeterminowane są nie przez obiektywną reprezentację pojęcia w rzeczywistości, lecz stosunek emocjonalny autora do omawianego pojęcia, świadczy sposób, w jaki Gramsci podejmuje dyskurs, sposób, w który się wyraża. Ekonomizm to według Gramsciego „wulgarny materializm”, „prostacki i komiczny”¹². „Ekonomia jest wszystkim. Wielu filozofów i ekonomistów burżuazyjnych podjęło ten refren. Przyjęli oni manierę wyjaśniania wielkiej polityki międzynarodowej na podstawie cen giełdowych zboża, ropy i kauczuku. Wysiłają się, by dowieść, że dyplomacją rządzą wyłącznie koszty produkcji i taryfa celna. Tego rodzaju wywody są bardzo modne. Mają pozory naukowości i świadczą o pewnego rodzaju wyniosłym sceptycyzmie, uchodzącym za wyraz najwyższej elegancji. Namiętność w sprawach polityki zagranicznej? Uczucie w kwestiach narodowych? Precz z tym! To są rzeczy dobre dla społeczeństwa. Wybitne umysły, wielcy wtajemniczeni wiedzą, że wszystko podlega prawu podaży i popytu. To jest dziś absolutną pseudoprawdą. To fałsz wierutny, że narody kierują się wyłącznie względami interesu, natomiast prawdą jest, że posłuszne są one

⁸ L. Witkowski, tamże, s. 90.

⁹ A. Gramsci, tamże, s. 22-28.

¹⁰ P.J. Proudhon, *Co to jest własność?*, [w:] Proudhon, J. Dziżyński (red.), Warszawa 1970, s. 176.

¹¹ *Syndykalizm*, Słownik PWN, za: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/syndykalizm.html> [14.10.2017].

¹² A. Gramsci, tamże, s. 26.

przede wszystkim względem dyktowanym pragnieniem prestiżu i gorącą weni wiara. Kto tego nie rozumie, nie rozumie nic”¹³.

W świetle tak negatywnego nastawienia Gramsciego do ekonomizmu, popartego obfitą krytyką oraz sarkazmem, obiektywnym wydawać się powinien wniosek, że myśl ta już znacznie dalej odchodzi od myśli zawartej m.in. w *Kapitale*. Znow jednakże elementy krytyczne wobec marksizmu-leninizmu umieszcza Gramsci w sposób zakamuflowany, zawoalowany. Mówiąc o prymacie realizacji celów politycznych nad celami ekonomicznymi prędeej zaatakuje daną część grupy społecznej (która i tak nie cechuje się sympatią ze strony środowisk socjalistycznych i komunistycznych), niżby określił, że Marks, choćby i w części ułamkowej, się mylił. Zaprzeczenie teorii materializmu historycznego jest jednak jaskrawie widoczne. Jeżeli zatem celem nadrzędnym jest zmiana struktury społecznej, lecz poprzez zmianę strefy „nadbudowy” i realizację celów o charakterze politycznym, konkluduje autor, to należy znaleźć odpowiedni „kanał” wywierania wpływu politycznego, „narzędzie” występujące jako pojęcie zarówno na płaszczyźnie teoretycznej, jak i spełniające określone funkcje w rzeczywistości empirycznej. Pojęciem tym jest hegemonia.

Pojęcie hegemonii klasowej stanowi najoryginalniejszy bodajże element filozoficznej myśli politycznej Antonia Gramsciego. Hegemonia Gramsciego ma charakter dualistyczny – składa się z hegemonii politycznej (czyli aparatu lub części aparatu politycznego, ośrodków władzy *etc.*) oraz hegemonii kulturowej (bądź metapolitycznej) rozumianej jako całokształt wywierania określonego wpływu na płaszczyźnie obyczajowo-kulturowej i społeczno-politycznej przez szeroko rozumiane instytucje „życia codziennego”: media, oświatę, instytucje artystyczne, naukowe, czy wreszcie – religijne. Z dzisiejszej perspektywy można powiedzieć, że charakter teorii hegemonii włoskiego ideologa komunistycznego, ze względu na kryterium teleologiczne jest „programistyczny”, w sensie socjalistycznej koncepcji inżynierii społecznej.

W tym momencie warto na marginesie niniejszego tematu zaznaczyć, że koncepcję hegemonii Gramsciego, mając na celu obiektywizm badawczy, należy traktować zarówno jako kategorię teoretyczną, jak i koncept w pewnym sensie niedopracowany, w skład którego wchodzi rozległe i wielotematyczne rozważania filozoficzne. Ze względu na szeroką recepcję poglądów Gramsciego w kręgu ideologów lewicowych unikać również należy błędu metodologicznego polegającego na analizie zjawiska, które zostało już później zniekształcone lub do którego dodano elementy niewchodzące w skład oryginalnego podejscia.

¹³ A. Gramsci, tamże, s. 25-26.

3. Bierna rewolucja, czyli „przelamywanie linii frontu”

Gramsci zwraca uwagę na dychotomiczny podział władzy: na tych, którzy rządzą i tych, którzy rządzeni są przez nich¹⁴. Zdaje sobie sprawę, że podział ten wyznacza dalszy kierunek ewolucji rozwoju państwa i społeczeństwa, a podstawowymi elementami wpływającymi na ten fakt jest zarówno stosunek między obydwoma tymi grupami, jak również ich proporcje. Jak słusznie dostrzega Jacek Bartyzel, stopień rozwoju społeczeństwa obywatelskiego (z całokształtem takich czynników, jak poziom kultury politycznej, „mentalność polityczna”, czy stopień alfabetyzacji społeczeństwa) jest jedną z podstawowych przyczyn stworzenia przez Gramsciego teorii hegemonii¹⁵. W przedrewolucyjnej Rosji carskiej społeczeństwo polityczne było bardzo silne w przeciwieństwie do społeczeństwa obywatelskiego, które *de facto* nie było w wyższym stadium swego rozwoju, niż w stadium prenatalnym. Inna zatem będzie skuteczna metoda działania politycznego i wywierania wpływu celem radykalnej zmiany rosyjsko-carskiego społeczeństwa o świadomości kolektywnej, zaściankowej kulturze politycznej i braku emancypacji politycznej, a inna będzie metoda w przypadku powstającego społeczeństwa obywatelskiego państw Europy Zachodniej¹⁶. Różnica nie jest więc jakościowa, lecz polega na strategii. W carskiej Rosji, tworząc koncepcję „dyktatury proletariatu”, Lenin zmuszony był do obrania strategii, polegającej na bezpośrednim przejściu władzy politycznej, czyli całkowitej kontroli warstwy decydentów. Ze względu na różnice w charakterze obydwu społeczeństw, carsko-rosyjskiego i okcydentalnego, Gramsci wyróżnił dwie strategie: strategię Lenina nazwał „wojną manewrową”, a tę, którą określił teorią hegemonii i której zastosowanie widział w budowaniu nowego porządku społecznego w rejonie państw Europy Zachodniej – „wojnę pozycyjną”¹⁷.

Gramsci sprzeciwia się jednocześnie liberalizmowi, jak i faszyzmowi. Tu jednak łatwo byłoby pokusić się badaczowi o błąd merytoryczny. Typologizując myśl polityczną włoskiego komunisty nie należałoby, jak to się czyni niejednokrotnie w innych przypadkach, posługiwać się pojęciami faszyzm i liberalizm jako antynomicznymi diadami pojęciowymi lub jako typami idealnymi, otwierającymi i zamykającymi Weberowskie continuum¹⁸. Wynika to z faktu, że myśl polityczna Gramsciego nie stanowi systemu skończonego i zamkniętego, a do wielu kwestii stosunek autora jest ambiwalentny (lub

¹⁴ L. Witkowski, tamże, s. 89.

¹⁵ J. Bartyzel, tamże [14.10.2017].

¹⁶ A. Gramsci, tamże, s. 46-50.

¹⁷ A. Gramsci, tamże, s. 46-50.

¹⁸ M. Weber, *Szkice z socjologii religii*, Warszawa 1984, s. 139-142.

przynajmniej taki wydawać się może podczas analizy przez wzgląd na swoiste niedoprecyzowania).

„Wojna pozycyjna” to metafora egzemplifikująca działanie Gramsciego teorii hegemonii. W przeciwieństwie do „wojny manewrowej” strategia¹⁹ ta zakłada zajmowanie odpowiednich pozycji na froncie przeciwnika bez jednoczesnego przerywania go. Tylko w sposób zakamuflowany i stopniowy, jako proces ewolucyjny bardziej niż rewolucyjny, zmienić można porządek społeczny, bowiem „nadbudowy w społeczeństwie obywatelskim są jak system okopów w nowoczesnej wojnie²⁰”. To właśnie całokształt przygotowań, działań, manewrów i ostatecznie z sukcesem zakończonej „wojny pozycyjnej”, hegemonii, określa Antonio Gramsci mianem „biernej rewolucji” – „rewolucji-restauracji”²¹, polegającej na zajmowaniu określonych, ważnych społecznie stanowisk, by później, nieoczekiwanie, implementować za ich pomocą ważne zmiany, prowadzące do urealnienia się postulatów, w przypadku Gramsciego, socjalistyczno-komunistycznych. Dostrzec można, że charakter tej koncepcji jest istic makiaweliczny²², w sensie podobnym, w jakim makiaweliczna była Wielka Rewolucja we Francji: zmiana „nadbudowy” jest dla Gramsciego *de facto* celem *per se*, metody zaś doń prowadzące – metodami koniecznymi.

Najbardziej oryginalną koncepcją teorii hegemonii jest bez wątpienia hegemonia kulturowa. „Rewolucja bierna” prowadząca „wojnę pozycyjną” skupiona jest na „atakowaniu” zwłaszcza tych poszczególnych frontów systemu społecznego, które bezpośrednio oddziałują na społeczeństwo. Należą do tej grupy szeroko pojęte instytucje dobra publicznego, media, instytucje kultury i instytucje religii. Podkreśla też Gramsci wagę oświaty dla kształtowania nowego społeczeństwa; *„cała funkcja wychowania i kształcenia nowych pokoleń musi stać się z prywatnej funkcją publiczną. (...) Równolegle ze szkołą jednolitą rozwijać się będzie przypuszczalnie sieć przedszkoli i innych pokrewnych instytucji, w których jeszcze przed osiągnięciem wieku szkolnego dzieci wdrażane będą do pewnej dyscypliny”*²³. Marsz na instytucje kultury, hegemonia kulturowa, traktowany jest z kolei jako wstęp do marszu na instytucje władzy politycznej. System ten sam w sobie traktować należy niczym

¹⁹ W tym przypadku będzie mowa właśnie o strategii, nie taktyce, jako o długotrwałym, celowym i planowanym działaniu.

²⁰ A. Gramsci, tamże, s. 46.

²¹ A. Gramsci, tamże, s. 49.

²² A. Gramsci, tamże, s. 28.

²³ T. A. Żak, *Gramsci. Opisywanie potwora*, <http://www.pch24.pl/gramsci--opisywanie-potwora,21800,i.html> [15.10.2017].

swoisty „Kulturkampf”²⁴, zaplanowany na długi okres, o charakterze, jednakże, bardziej uniwersalnym (dotyczy bowiem zmiany ładu społecznego bardzo dużej liczby państw). Autor „Nowoczesnego księcia” największy nacisk ze wszystkich wyżej wymienionych instytucji, frontów do zdobycia, kładzie jednak na religii. Jego krytyka nie kończy się na rzekomej demaskacji zgubnej roli papieża w problemie tworzenia się silnego państwa włoskiego²⁵; za Marksem widzi on niebezpieczeństwo w religii, lecz wykracza poza koncepcje autora Kapitału: religia, zwłaszcza katolicka, stoi bowiem na przeszkodzie do pełnego wyzwolenia seksualnego jednostek. „Książę” z kolei winien być nowym bogiem, dążącym do „regulacji życia seksualnego” obywateli, stąd też „stary Bóg” jest niepotrzebny, jest „kulą u nogi”²⁶.

4. Podsumowanie

Myśl polityczna Antonia Gramsciego cechuje się znaczną oryginalnością. O ile nie stanowi ona zwartego systemu filozoficznego, ani nie jest rozwiązaniem całościowym dla systemu politycznego, o tyle uaktualnia sprawne (i cyniczne) manewry gry politycznej tak doskonale znane przecież z „pierwszego księcia” autorstwa Niccolò Machiavellego. Niniejsze badanie przedstawiło problematykę myśli politycznej Gramsciego i rozgraniczyło pewne zawołowane elementy koncepcji Gramsciego, jak np. „wojna pozycyjna” czy „wojna manewrowa”.

Na zakończenie warto powiedzieć słowo o oddziaływaniu filozofii „Nowoczesnego księcia”. Badanie wpływu koncepcji Gramsciego, jakkolwiek byłoby rzetelne i długie, nigdy chyba nie wyczerpałoby zagadnienia. Wynika to głównie z dwóch powodów. Po pierwsze, występuje tu problem natury metodologicznej. Przykładowo, zastosowanie koncepcji „biernej rewolucji” przez podmiot A nigdy w rezultacie nie będzie identyczny, jak zastosowanie tej koncepcji przez podmiot B. Oczywiście, metodologicznie należałoby zatem wskazać odpowiednie kryteria, które delimitowałyby ten problem. To jednak byłoby bardzo trudnym wyzwaniem, przy zachowaniu prymatu obiektywizmu naukowego nad relatywizmem. Po drugie, koncepcja „biernej rewolucji” została zaadaptowana jako narzędzie przez wiele instytucji lewicowych. Przykładami są przede wszystkim ugrupowania ideowo utożsamiające się z tzw. Nową Lewicą²⁷, prądem społeczno-politycznym powstałym w latach 60. XX w., którego jeden z głównych ideologów, Herbert Marcuse, wzorował się m.in. na pismach Gramsciego. Cofając się jednak w czasie dostrzec można ogniwo

²⁴ J. Bartyzel, tamże [15.10.2017].

²⁵ A. Gramsci, tamże, s. 61.

²⁶ T.A. Żak, tamże [15.10.2017].

²⁷ J. Bartyzel, tamże [15.10.2017].

łącznie jeszcze dobitniej filozofię polityczną Gramsciego z nurtem Nowej Lewicy – tzw. Szkołą frankfurcką, grupę o charakterze neomarksistowskim²⁸. Ewidentny wpływ pojawia się także w przypadku projektu „Nordlandii” Andre Bremansa²⁹. Myśl Gramsciego zyskała znaczną popularność w kręgach liberalno-lewicowych, jednak raczej wśród intelektualistów³⁰. Znajomość myśli politycznej Antonia Gramsciego szczególnie istotna jest dla badaczy wszelkich rewolucji kulturowych (w tym seksualnych) w XX i XXI wieku, których istnienia próżno byłoby upatrywać, gdyby „Nowoczesny Książę” nigdy nie ujrzał światła dziennego.

Bibliografia

Antonio Gramsci, Encyklopedia Britannica, <https://www.britannica.com/biography/Antonio-Gramsci>.

Antonio Gramsci, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Gramsci-Antonio;3907459.html>.

Bartyzel J., *Antonio Gramsci, czyli „Nowoczesny Książę” w walce o hegemonię intelektualną*, <http://www.legitymizm.org/gramsci-nowoczesny-ksiaz>e.

Evola J., *Revolta przeciw współczesnemu światu*, <http://www.cakravartin.com/wordpress/wp-content/uploads/2006/08/Julius-Evola-Revolt-Against-the-Modern-World.pdf>.

Gramsci A., *Intelektualiści i organizowanie kultury*, Warszawa 2006.

Gramsci A., *Nowoczesny książę*, Warszawa 2006.

Heidenry J., *What wild ecstasy? The Rise and Fall of the Sexual Revolution*, Nowy Jork 1997.

Ives P., *Gramsci's Politics of Language. Engaging the Bakhtin Circle and the Frankfurt School*, Toronto 2004.

Jones M.E., *Libido dominandi – seks jako narzędzie kontroli społecznej*, Wrocław 2013.

Kimball R., *Tenured Radicals: How Politics Has Corrupted Our Higher Education*, Nowy Jork 1990.

²⁸ J. Bartyzel, tamże [15.10.2017].

²⁹ J. Tomasiewicz, *O ekologiczne, społeczne i kulturalne odrodzenie północnej Europy: >>Nordlandia<<*, <http://www.legitymizm.org/norlandia> [15.10.2017].

³⁰ D. Rohnke, *Fatalna fikcja*, http://glos.com.pl/Archiwum_nowe/Rok%202006/017/strona/nawalewica.html [15.10.2017].

- Proudhon, P.J., *Co to jest własność?*, [w:] Proudhon, J. Dziżyński (red.), Warszawa 1970.
- Rohnke D., *Fatalna fikcja*, http://glos.com.pl/Archiwum_nowe/Rok%202006/017/strona/nowalewica.html.
- Syndykalizm*, Słownik PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/syndykalizm.html>.
- Taufer P., *„Tradycja pierwotna” a Tradycja katolicka*, Warszawa 2012.
- Weber M., *Szkice z socjologii religii*, Warszawa 1984.
- Wiatr J.J., *The marxist social theory and the challanges of our time*, „Polish essays in the methodology of the social science” 1979, nr 29.
- Williams R., *Base and superstructure*, „New Left Review” 1973, nr 82.
- Witkowski L., *Antonio Gramsci: marksizm jako filozofia rewolucyjnej praktyki*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1987, nr 182.
- Wróblewski M., *Wierni jako zasób kontr-hegemoniczny. Spór o krzyż w kontekście teorii hegemonii*, „Kultura popularna” 2014, nr 1.
- Żak T.A., *Gramsci. Opisywanie potwora*, <http://www.pch24.pl/gramsci--opisywanie-potwora,21800,i.html>.

Passive revolution. The theory of cultural hegemony of Antonio Gramsci**Abstract**

Antonio Gramsci's political philosophy might be seen forgotten particularly in modern times. Its comprehensive study, however, remains scientifically fruitful especially in the field of history of political thought, political doctrines and widely understood metapolitics. Basing on the content analysis research method the main purpose of hereby work is to present Antonio Gramsci's theory of cultural hegemony. The research problem is to present the relations between the theory of cultural hegemony and socio-political environment. The article also delimitates important terms in the *Modern Prince* written by Antonio Gramsci such as *trench warfare* or *passive revolution*. What is more, in the article also the current status of research and the source literature are presented. The publication is finished with a summary.

Keywords: Antonio Gramsci, cultural hegemony, cultural revolution, passive revolution, socialism.

Streszczenie

Filozofia polityczna Antonia Gramsciego współcześnie wydawać się może zapomniana, lecz jej jakościowy wymiar pozostaje bezwzględnie atrakcyjny badawczo, zwłaszcza w wymiarze historii myśli politycznej, historii doktryn politycznych lub szeroko pojętej metapolityki. Celem niniejszej pracy jest zbadanie – za pomocą analizy treści – koncepcji hegemonii kulturowej Antonia Gramsciego. Podstawowym problemem badawczym jest zbadanie na gruncie teoretycznym relacji pomiędzy koncepcją hegemonii kulturowej a otoczeniem społeczno-politycznym. Praca ma na celu również delimitację pojęciową w wybranym obszarze zagadnień występujących w „Nowoczesnym księciu” Antonia Gramsciego (np. *wojna pozycyjna*, *bierna rewolucja*). W pracy, stanowiącej próbę odpowiedzenia na powyższe zagadnienia z zakresu teorii hegemonii kulturowej Antonia Gramsciego, autor przytacza także aktualny stan badań literatury przedmiotu. Całość pracy zakończona jest podsumowaniem.

Słowa kluczowe: Antonio Gramsci, hegemonia kulturowa, rewolucja kulturowa, bierna rewolucja, socjalizm.

Stan wiedzy o bezpieczeństwie socjalnym osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników – analiza porównawcza

1. Wprowadzenie

Jednym z podstawowych zadań ustrojowych państwa polskiego jest zapewnienie jego obywatelom bezpieczeństwa. Obowiązek ten został sformułowany w przepisie artykułu 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej², który w sposób jednoznaczny równoważy obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa obywatelom z innymi zadaniami państwa między innymi: strzeżeniem niepodległości, nienaruszalności terytorialnej, zapewnienia wolności, praw i swobód obywatelskich. Ustawa zasadnicza nie zawiera legalnej definicji terminu „bezpieczeństwo”, również rozbudowana w tej materii doktryna nie potrafi w sposób jednolity zdefiniować tego pojęcia. Wynika to z faktu niejednoznaczności i wieloaspektowości zagadnienia (Opaliński 2012: 168), które dotyczy zjawisk o różnym zakresie i rodzaju, uniemożliwiającym przyjęcie jednorodnych kryteriów definiowania (Wołpiuk 2010: 185). Bezpieczeństwo jest jedną z pierwszych, a zarazem najważniejszych potrzeb człowieka. Brak świadomości „bycia bezpiecznym” od zawsze wywoływał niepokój, poczucie zagrożenia, zagubienia. Właśnie potrzeba bezpieczeństwa była impulsem kierującym ludzi do tworzenia pierwszych cywilizacji. Początkowo rozumienie tego pojęcia ograniczało się wyłącznie do sfery bezpieczeństwa militarnego. Obronę przed potencjalnymi zagrożeniami zewnętrznymi uznawano za priorytet. Z biegiem lat następował stopniowy, sukcesywny rozwój świadomości społecznej. Tym samym zwiększały się potrzeby ludności, jak również sposób pojmowania kwestii bezpieczeństwa. Obecnie w naukach zajmujących się bezpieczeństwem sformułowano wiele definicji tego pojęcia. W zdecydowanej większości pojęcie bezpieczeństwa odnosi się do zagrożeń, na które narażone jest społeczeństwo

¹ E-mail: igor.pogonowski@tu.koszalin.pl.

² Ustawa z 2 kwietnia 1997 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483

w odniesieniu do wartości uznawanych za podlegające ochronie (*Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, 2002: 14). Za podstawową należy uznać klasyfikację ze względu na zakres podmiotowy i przedmiotowy. Rozpatrując kwestie bezpieczeństwa w zależności od podmiotu, którego interesy są chronione, wyróżnia się zagrożenia o charakterze wewnętrznym (narodowym) i zewnętrznym (międzynarodowym). O ile wskazany powyżej zakres podmiotowy jest dość ogólny, to zakres przedmiotowy należy uznać, jako uszczegółowienie. W doktrynie ukształtował się pogląd wyróżniający m.in. bezpieczeństwo: polityczne, informacyjne, militarne, ekologiczne, ekonomiczne, kulturowe, ideologiczne oraz socjalne (Malak 2010: 1-5). Pomimo, iż klasyfikacja przedmiotowa ma charakter pomocniczy wobec podmiotowej to należy uznać ją za kluczową, gdyż pozwala na bardziej precyzyjną analizę stanu bezpieczeństwa w danej materii. Skuteczna identyfikacja ewentualnych zagrożeń umożliwia stosowanie środków prewencyjnych, które mogą przyczynić się do zminimalizowania lub całkowitego wyeliminowania potencjalnego ryzyka³.

Warto zaznaczyć, że utrzymanie bezpieczeństwa publicznego jest prawdopodobnie najstarszym zadaniem publicznym ściśle związanym z podstawową funkcją władzy wykonawczej. Mając na uwadze wielowiekową tradycję funkcjonowania struktur państwowych, konieczność zaspokajania poczucia bezpieczeństwa zakorzeniła się głęboko w świadomości społecznej (Filaber 2009: 245-246). Szczególną rolę w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa obywateli pełni bezpieczeństwo socjalne. W porównaniu z innymi rodzajami bezpieczeństwa, takimi jak bezpieczeństwo terytorialne, ekonomiczne czy też fizyczne, które w ten czy inny sposób były uregulowane wraz z powstawaniem pierwszych cywilizacji, regulacje prawne związane z zapewnieniem bezpieczeństwa socjalnego pojawiły się dopiero pod koniec XIX wieku. W roku 1889 kanclerz Niemiec Otto von Bismarck wprowadził pierwszy na świecie system ubezpieczeń społecznych, w którym obowiązkowymi składkami emerytalno-rentowymi objęto pracowników i pracodawców (Pogonowski 2011: 201).

2. Bezpieczeństwo socjalne w Polsce

System w podobnej formie wykształcił się w Polsce na początku XX wieku. W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku w skład ówczesnego porządku prawnego wchodziły zróżnicowane systemy

³ Szerzej na temat bezpieczeństwa socjalnego, w tym w szczególności rolników wypowiadam się w artykule *Bezpieczeństwo socjalne rolników – konieczność i uzasadnienie badań*, oddanym do publikacji w Wydawnictwie Centrum Szkolenia Sił Powietrznych w Koszalinie (planowany termin publikacji sierpień 2018 roku).

ustawodawstwa zaborczego. Tym samym przez pierwsze lata funkcjonowania państwa polskiego system ubezpieczeń społecznych był zróżnicowany. Na ziemiach znajdujących się pod zaborem pruskim funkcjonował najbardziej rozbudowany jak na tamte czasy, system ubezpieczenia społecznego, podobna sytuacja dotyczyła terenów znajdujących się pod zaborem austriackim, na terenie zaboru rosyjskiego taki system nie funkcjonował. Zróżnicowany stan prawny wymagał jak najszybszego ujednolicenia. Pierwszy akt prawny dotyczący tej materii został wydany w 1919 roku i zakresem obejmował wyłącznie robotników. Podobnie było z wydawanymi w latach 1920, 1924-1927 przepisami o obowiązkowym ubezpieczeniu chorobowym, czy też ustawą wprowadzającą jednolite ubezpieczenie emerytalne pracowników umysłowych. W 1935 roku powstał Zakład Ubezpieczeń Społecznych – instytucja powołana w celu obsługi powszechnych ubezpieczeń społecznych. Jednocześnie powołano 61 podległych mu terenowych jednostek – tak zwanych Ubezpieczalni Społecznych. Zupełnie inna sytuacja odnosiła się do osób zamieszkujących tereny wiejskim, dla których źródłem zarobkowania była działalność związana z rolnictwem. Polskie regulacje prawne z zakresu ubezpieczeń społecznych przez lata nie obejmowały rolników ani członków ich rodzin utrzymujących się z rolnictwa. Ludność wiejska prowadząca działalność rolniczo-produkcyjną na własny rachunek, mimo jej znacznego udziału w ogólnej liczbie ludności kraju⁴, aż do 1977 roku⁵, tj. do wejścia w życie ustawy z 7 października 1997 roku o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin, w porównaniu do innych grup zawodowych nie posiadała równych praw w zakresie ochrony socjalnej. Poniższe tabele szczegółowo prezentują dane dotyczące nie tylko liczby emerytów i rencistów, ale również kwot wypłacanych na świadczenia dla tej grupy społecznej. Zestawienie zostało przedstawione w ujęciu przekrojowym, odnoszącym się do ostatnich trzech lat.

⁴ Zgodnie z danymi zamieszczonymi na platformie internetowej KRUS, aktualnie liczba ubezpieczonych w KRUS wynosi 1.393.263. https://www.krus.gov.pl/fileadmin/moje_dokumenty/obrazki/broszury/KRUS-informator-2016-j.pol.pdf (data dostępu: 22.11.2017).

⁵ Dz. U. Nr 32, poz. 140.

Tabela 1. Emerytury i renty wypłacane z funduszu emerytalno-rentowego w latach 2015-2017

Wyszczególnienie	2015	2016	2017
Liczba emerytów i rencistów w tys.	1 203,2	1 194,4	1 175,3
Kwota świadczeń emerytalno-rentowych w tys. zł	14 977 091,4	15 046 406,2	5 070 131,1
Przeciętne świadczenie emerytalno-rentowe brutto w zł	1 037,35	1 049,79	1 068,53

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego⁶

Tabela 2. Liczba ubezpieczonych w KRUS w latach 2015-2017

Wyszczególnienie	2015	2016	2017
Ogółem według stanu na 31 grudnia	1 393 263	1 350 113	1 299 856

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego⁷

Wykluczenie tak licznej grupy społecznej, jaką są rolnicy i członkowie ich rodzin utrzymujący się z rolnictwa, dotyczyło zarówno konstrukcji modelu zabezpieczenia społecznego, jak również ograniczonego dostępu do świadczeń powszechnej opieki zdrowotnej. Sytuacja rolników zmieniła się wraz z wejściem w życie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin⁸. Jednak o modelu wprowadzenia kompleksowego modelu zabezpieczenia społecznego rolników można mówić dopiero od 1 stycznia 1991 roku, kiedy to na mocy ustawy z dnia 20 grudnia 1990 roku, o ubezpieczeniu społecznym rolników⁹, działalność rozpoczęła nowa instytucja państwowa – Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego. Wzorce funkcjonowania polskiego systemu ubezpieczeń społecznych rolników

⁶ Dane pochodzą z *Informacji o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego rolników. Dane ostateczne. 2015, 2016, 2017*, s. 3, <https://www.krus.gov.pl/niezbednik/statystyki/swiadczenia-pieniezne-z-ubezpieczenia-spolecznego-rolnikow> (data dostępu: 12.06.2018).

⁷ Dane pochodzą z *Kwartalnej informacji statystycznej. Dane ostateczne. 2015, 2016, 2017*, s. 25-28, <https://www.krus.gov.pl/niezbednik/statystyki/> (data dostępu: 12.06.2018).

⁸ Dz. U. 1989 nr 24, poz. 133 z późn. zm.

⁹ Dz. U. 2016 poz. 277 z późn. zm.

zostały zaczerpnięte z rozwiązań zastosowanych w Niemczech, Austrii czy Francji. W dużym uproszczeniu można powiedzieć, że polski system ubezpieczeń społecznych rolników opiera się na obowiązku opłacania składki w formie kwartalnego ryczałtu. W zamian za to, w przypadku utraty zdolności do zarabkowania, uczestnik systemu otrzyma określone świadczenia socjalne. Powyższy opis ubezpieczeń społecznych jest jedynie znacznym uproszczeniem. W rzeczywistości zasady funkcjonowania systemu ubezpieczeń społecznych w szczególności ubezpieczeń społecznych rolników, są skomplikowane, a wiedza obywateli o działalności państwa w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa socjalnego niewielka.

3. Stan wiedzy o ubezpieczeniach społecznych

Z badań przeprowadzonych przez Instytut Spraw Publicznych i Millward Brown¹⁰ w 2016 roku wynika, że zaledwie 7 proc. Polaków posiada wiedzę na temat funkcjonowania powszechnego systemu ubezpieczeń społecznych. W trakcie testu respondenci musieli odpowiedzieć na szereg pytań sprawdzających stan ich wiedzy o powszechnym systemie ubezpieczeń społecznych. W zależności od ilości prawidłowych odpowiedzi byli kwalifikowani do grup: „Eksperti”, „Posiadający wiedzę”, „Średnio zorientowani”, „Słabo zorientowani”, „Ignoranci”. Szczegółowe dane przedstawia poniższa tabela.

Tabela 3. Stan wiedzy o ubezpieczeniach społecznych

Grupa	Udział w populacji w procentach
Eksperti (powyżej 90 proc. prawidłowych odpowiedzi)	0
Posiadający wiedzę (60-90 proc. prawidłowych odpowiedzi)	7
Średnio zorientowani (40-60 proc. prawidłowych odpowiedzi)	33
Słabo zorientowani (10-40 proc. prawidłowych odpowiedzi)	45
Ignoranci (mniej niż 10 proc. prawidłowych odpowiedzi)	15

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w: Raport z badań „Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych”, Warszawa 2016.

Zlecone przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych badania pozwalają sformułować tezę na temat niskiej wiedzy Polaków na temat ubezpieczeń społecznych i całości działalności państwa w zakresie zapewnienia

¹⁰ Więcej na ten temat w *Raporcie z badań, Wiedza i Postawy Wobec Ubezpieczeń Społecznych*, ZUS, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2016.

bezpieczeństwa socjalnego. Braki w wiedzy nie stanowiły natomiast bariery w zakresie oceny Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, jako instytucji wykonującej zadania z zakresu administracji publicznej. Wśród wszystkich respondentów biorących udział w badaniu, 88 proc. z nich zdecydowało się wypowiedzieć na temat funkcjonowania Zakładu.

Tabela 4. Ogólna ocena funkcjonowania ZUS

Jak ogólnie ocena Pan/Pani funkcjonowanie ZUS?

Zdecydowanie źle	18 proc.
Raczej źle	16 proc.
Ani źle ani dobrze	30 proc.
Raczej dobrze	22 proc.
Zdecydowanie dobrze	2 proc.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zawartych w: Raport z badań „Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych”, Warszawa 2016.

Niska wiedza o funkcjonowaniu systemu ubezpieczeń społecznych nie jest przeszkodą w formułowaniu opinii o funkcjonowaniu instytucji, która tymi ubezpieczeniami zarządza. Wśród większości respondentów utrwalił się negatywny – stereotypowy wizerunek zakładu, pomimo braku wiedzy na temat jego funkcjonowania. Podobne wnioski, co do zaufania obywateli do ZUS można znaleźć w analizie Tadeusza Szumlicza (Szumlicz 2015: 4-20).

4. Stan wiedzy o ubezpieczeniach społecznych rolników

Mając na uwadze tak słaby stan wiedzy społeczeństwa na temat powszechnego systemu ubezpieczeń społecznych, można postawić hipotezę, że ludność wiejska podlegająca ubezpieczeniu społecznemu rolników posiada jeszcze mniejszą wiedzę w zakresie działalności państwa mającej na celu zapewnienie im bezpieczeństwa socjalnego. W celu zweryfikowania tej hipotezy postanowiłem przeprowadzić analogiczną ankietę wśród uczestników systemu ubezpieczeń społecznego rolników.

Tabela 5. Stan wiedzy o ubezpieczeniach społecznych rolników

Grupa	Udział w populacji w procentach
Eksperci (powyżej 90 proc. prawidłowych odpowiedzi)	0
Posiadający wiedzę (60-90 proc. prawidłowych odpowiedzi)	3
Średnio zorientowani (40-60 proc. prawidłowych odpowiedzi)	24
Słabo zorientowani (10-40 proc. prawidłowych odpowiedzi)	41
Ignoranci (mniej niż 10 proc. prawidłowych odpowiedzi)	32

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych na populacji 750 osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników w województwie zachodniopomorskim.

Wśród przebadanych respondentów, podobnie jak w przypadku powszechnego systemu ubezpieczeń społecznych, nikt nie zakwalifikował się do grupy ekspertów. Jedynie 3 proc. badanych udzieliło 60-90 proc. poprawnych odpowiedzi, kwalifikując się do grupy „posiadający wiedzę”. 24 proc. respondentów posiada średnią wiedzę na temat ubezpieczeń społecznych rolników, 41 proc. jest słabo zorientowanych, a aż 32 proc. można zaliczyć do grupy ignorantów. Przeprowadzone badania wskazują, że stan wiedzy o ubezpieczeniach społecznych rolników, w porównaniu do systemu powszechnego, jest dużo niższy. Szczególne różnice są zauważalne w dolnych częściach tabeli, gdzie stosunek osób zaliczanych do grupy ignorantów jest ponad dwukrotnie większy w systemie ubezpieczeń społecznych rolników niż w systemie powszechnym.

Wśród osób biorących udział w badaniu 90 proc. respondentów wyraziło swoją opinię na temat Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, jako instytucji obsługującej ubezpieczenia rolnicze.

Tabela 6. Ogólna ocena funkcjonowania KRUS

Jak ogólnie ocena Pan/Pani funkcjonowanie KRUS?

Zdecydowanie źle	6 proc.
Raczej źle	14 proc.
Ani źle ani dobrze	30 proc.
Raczej dobrze	29 proc.
Zdecydowanie dobrze	11 proc.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych na populacji 750 osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników w województwie zachodniopomorskim.

Sposób postrzegania KRUS, jako instytucji odpowiadającej za zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego na terenach wiejskich jest odmienny niż jego miejskiego odpowiednika. Wśród udzielonych odpowiedzi jedynie 6 proc. udzielonych odpowiedzi oceniło KRUS na poziomie „zdecydowanie źle”, co w odniesieniu do 18 proc. takich samych ocen w odniesieniu do ZUS jest wynikiem niskim. Oceny „raczej źle” i „ani źle ani dobrze” zostały wydane na podobnym poziomie, 14 proc. w przypadku KRUS i 16 proc. w przypadku ZUS. Taki sam odsetek badanych-30 proc. ocenił obie instytucje na poziomie „ani źle ani dobrze”. W przypadku ocen pozytywnych KRUS cieszy się lepszą oceną społeczną wśród jego uczestników niż ZUS. 29 proc. badanych oceniło KRUS na poziomie „raczej dobrze”, przy 22 proc. odpowiedzi dotyczących ZUS. 11 proc. badanych zdecydowanie dobrze ocenia KRUS, przy jedynie 2 proc. takich samych odpowiedzi w przypadku ZUS. Nie ulega jednak wątpliwości, że w ocenie ZUS jak i KRUS dominuje pewien komponent emocjonalny (Owczarek 2017: 164-165). Do tego wniosku z pewnością prowadzi fakt, że pomimo niskiej wiedzy o funkcjonowaniu modelu ubezpieczeń społecznych (zarówno powszechnego jak i rolniczego) większość respondentów miała ukształtowany pogląd na temat danych instytucji.

5. Podsumowanie

Ludność wiejska podlegająca ubezpieczeniu społecznemu rolników posiada niewielką wiedzę w zakresie działalności KRUS, jako instytucji zapewniającej bezpieczeństwo socjalne. Poziom ich wiedzy jest mniejszy niż osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu w ZUS. Powodów takiego stanu rzeczy jest kilka. Za jeden z najważniejszych należy wskazać stosunkowo krótką historię ubezpieczeń społecznych rolników. „Kultura” i świadomość prawna obywateli w tym zakresie nie była kształtowana i kultywowana przez pokolenia. Kolejnym powodem tego stanu rzeczy jest brak powszechnego dostępu do środków masowego przekazu na wsi, który pomimo wciąż następującej globalizacji wciąż jest mniejszy niż w mieście (dotyczy między innymi dostępu do: telewizji, internetu, zasięgu telefonii komórkowej). Również dostęp do jednostek administracji publicznej zazwyczaj wiąże się z koniecznością dojazdu do innej miejscowości. Dla biedniejszych mieszkańców wsi, często okazuje się to barierą nie do pokonania. Pomimo niskiego stanu wiedzy o ubezpieczeniu społecznym rolników, KRUS jako instytucja cieszy się stosunkowo pozytywną opinią. Wyniki badania pozostają sprzeczne z opiniami o KRUS, jakie pojawiają się w mediach, gdzie KRUS występuje głównie w kontekście budowy preferencyjnego, a co za tym idzie niesprawiedliwego społecznie systemu, którego uczestnicy płacą niewielkie

składki. Należy jednak mieć na uwadze, że opinia ta jest wygłaszana i utrwalana głównie wśród osób niepodlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników.

Bibliografia

Auleytnet J. (2017): *Finansowanie polityki społecznej*, ZUS. Warszawa.

Filaber J. (2009): *Pojęcie bezpieczeństwa publicznego w prawie administracyjnym (wybrane uwagi)*. [W:] *Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Prace prawnicze, administracyjne i historyczne*. Wrocław.

Informacja o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego rolników. Dane ostateczne. (2015, 2016, 2017): s. 3, <https://www.krus.gov.pl/niezbednik/statystyki/swiadczenia-pieniezne-z-ubezpieczenia-spoecznego-rolnikow> (data dostępu: 12.06.2018).

Jędrasik-Jankowska I. (2010): *Pojęcia i konstrukcje prawne ubezpieczenia społecznego*. Warszawa.

Jończyk J. (2003): *Prawo zabezpieczenia społecznego*. Kraków.

Kwartalna informacja statystyczna. Dane ostateczne. (2015, 2016, 2017): s. 25-28, <https://www.krus.gov.pl/niezbednik/statystyki/> (data dostępu: 12.06.2018).

Litwiniuk P. (2015): *Ewolucja stanu prawnego w systemie ubezpieczenia społecznego rolników* [W:] *Ubezpieczenie społeczne z tytułu wypadków przy pracy*. Warszawa-Toruń.

Malak K. (2010): *Typologia bezpieczeństwa. Nowe wyzwania*. „Stosunki międzynarodowe”, 1378/15 s. 1-5, <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/bezpieczenstwo/954-typologia-bezpieczenstwa-nowe-wyzwania?format=pdf> (data dostępu 12.06.2018).

Opaliński B. (2012): *Rozdzielenie kompetencji władzy wykonawczej między Prezydenta RP oraz Radę Ministrów. Na tle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*. Warszawa.

Owczarek D. (2017): *Niski poziom wiedzy a wyrazista postawa Polaków wobec ubezpieczeń społecznych i Zakładu Ubezpieczeń Społecznych*, „Ubezpieczenia Społeczne, Teoria i Praktyka”, 1, s. 164-165.

Owsiak B. (2017): *Popularyzowanie wiedzy o ubezpieczeniach społecznych przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka”, 1, s. 1-59.

Pogonowski M. (2011): *Od demokracji spartańskiej do wolności i sprawiedliwości społecznej współczesnych systemów zabezpieczenia*

społecznego w Europie. [W:] Wkład Polski w proces integracji europejskiej. Red. J. Knopek, W. Popioł. Koszalin.

Wiedza i Postawy Wobec Ubezpieczeń Społecznych (2016) Warszawa.

Siporska A. (2014): *Ubezpieczenia społeczne w Polsce.* Warszawa.

Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego (2002) „Myśl Wojskowa”. 6(623), s. 14.

Szumlicz T. (2015): *Zaufanie do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w świetle Diagnozy Społecznej (2007-2015).* „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka”, 4, s. 4-20.

Wołpiuk W. J. (2010): *Bezpieczeństwo państwa i pojęcia pokrewne. Aspekty konstytucyjnoprawne. [W:] Krytyka prawa. Niezależne studia nad prawem, t. II; Bezpieczeństwo,* Red. W. Sokolewicz, Warszawa.

State of knowledge about social security of persons subject to social insurance of farmers-comparative analysis

Abstract

This article contains issues related to the state of knowledge on social security among people subject to social insurance for farmers. In the initial part, the special role of social security and the way it was built in rural areas was indicated. Next, the author put forward a hypothesis regarding the low level of knowledge of people subject to social insurance of farmers on the principle of the functioning of this system. Later, by analyzing the conducted research and making a comparative analysis with persons subject to the general insurance system, he draws conclusions referring to the initial hypothesis.

Keywords: the social security, the social insurance of farmers, the Agricultural Social Insurance Fund.

Streszczenie

W niniejszym artykule poruszone zostały kwestie związane ze stanem wiedzy na temat bezpieczeństwa socjalnego wśród osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników. W początkowej części, została wskazana szczególna rola bezpieczeństwa socjalnego oraz sposób jego budowania na terenach wiejskich. Następnie autor postawił hipotezę, traktującą o niskim stanie wiedzy osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników na temat zasad funkcjonowania tego systemu. W dalszej części poprzez analizę przeprowadzonych badań oraz dokonanie analizy porównawczej związanej z wypowiedziami osób podlegających powszechnemu systemowi ubezpieczeń wyciąga wnioski odnosząc się do początkowej hipotezy.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo socjalne, ubezpieczenie społeczne rolników, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

Dekolt jako symbol wyzwolenia. O modzie na głębokie dekolty w oświeceniowej Francji

1. Wprowadzenie

Niezwykłe zmienna historia dekolty stanowi odzwierciedlenie tego, w jaki sposób w danym czasie postrzegano kobietę, jej ciało i seksualność. To, czy dekolty istniały, jaka była ich głębokość oraz przez kogo mogły być noszone, świadczyło zarówno o pozycji kobiety w danym społeczeństwie, jak i symbolicznym aspekcie postrzegania jej biustu. Epoka nowożytna zdominowana była przez dwa sposoby postrzegania kobiety – jako tę, która dawała życie, oraz tę, która przy pomocy nieujarzmionej seksualności uwodziła mężczyzn i skazywała ich na zgubę². Ta dualistyczna interpretacja w największej mierze skupiała się na piersiach, które w ikonografii sprowadzone zostały do dwóch wymiarów – pozytywnego, kiedy miały służyć karmieniu dzieci oraz negatywnego, kiedy służyły uwodzeniu mężczyzn.

Kształt dekolty na przestrzeni epoki nowożytnej przybierał najróżniejsze formy, od kryzy w całości zasłaniającej szyję, po głębokie wycięcia odsłaniające ramiona i górną część piersi. W niektórych, bardzo rzadkich okresach dekolty przybierały także głębokość odsłaniającą je poniżej linii brodawek: tak było w przypadku ubiorów weneckich kurtyzan, wśród których dekolty odsłaniające piersi były w XVI wieku nakazane przez prawo³, czy krótkotrwałej mody na odsłanianie piersi wśród arystokratek w renesansowej Anglii⁴. Co jednak charakterystyczne, w obu przypadkach była to moda zarezerwowana wyłącznie dla kobiet przynależących do konkretnego stanu, postrzegana przez pryzmat negatywnie pojmowanej seksualności i uwodzicielskości. Wśród kobiet z wyższych sfer moda ta spotykała się

¹ E-mail: gabrielaajuranek@gmail.com.

² Szczegółowo opisała to zjawisko Marilyn Yalom, zob. M. Yalom, *Historia kobiecych piersi*, Warszawa 2012, s. 16. O zjawisku tym pisze również Benedetta Craveri, zwracając uwagę, że w świadomości renesansowej Ewa zostaje zasymilowana z Pandorą, co odzwierciedla obraz Jeana Cousina Starszego *Ewa prima Pandora*, por. B. Craveri, *Złoty wiek konwersacji*, tłum. J. Ugniewska, K. Żaboklicki, Warszawa 2009, s. 28-29.

³ M. Yalom, *Historia...*, s. 76-77.

⁴ Tamże..., s. 200.

dotatkowo z potępieniem społecznym, ponieważ odsłonięte piersi odbierane były jako przejaw seksualnej agresji stanowiącej zagrożenie dla mężczyzn.

A jednak te wcześniejsze epizody mody na dekolty odsłaniające piersi znacząco różniły się od tej, która pojawiła się u schyłku XVIII wieku. Zjawisko to nie dotyczyło bowiem jedynie pojedynczych przypadków, lecz rzeczywiście weszło do „mody”, a więc stało się zwyczajem powszechnym. Co ważniejsze, nie ograniczało się jedynie do jednej grupy społecznej, lecz było właściwie ponadklasowe. Co jednak szczególnie zaskakujące, o zjawisku tym nie wspominają autorzy niemal żadnych opracowań dotyczących historii mody i kultury XVIII wieku. Dopiero w 2016 roku XVIII-wieczne obrazy i grafiki ukazujące kobiety ubrane w suknie odsłaniające piersi zostały zaprezentowane jako część wystawy *Tenue correct exigée: quand le vêtement fait scandale* w Musée des Arts Décoratifs w Paryżu i tym samym zostały pokrótce omówione w należącym do wystawy katalogu⁵.

Ze względu na obszerny materiał ikonograficzny i liczne wzmianki w tekstach pisanych nie można jednak tego zjawiska zbagatelizować. Dlatego też w pracy tej postanowiłam przede wszystkim wskazać najważniejsze źródła ikonograficzne i literackie, w których tego typu dekolty się pojawiały, i na ich podstawie spróbować odpowiedzieć na pytania: w jakim stopniu dekolty te faktycznie związane były z ówczesną modą? Kto mógł je nosić i w jakich okolicznościach? Czy posiadały jakąś jasno zdefiniowaną symbolikę oraz jaki był ich odbiór społeczny?

2. Kultura i obyczajowość XVIII-wiecznej Francji a przemiany w postrzeganiu funkcji głębokich dekoltów

Największy wpływ na sposób postrzegania kobiecego ciała i kształt mody w XVIII-wiecznej Francji miały niewątpliwie szczególne uwarunkowania społeczne i kulturalne. Francuska kultura osiemnastowieczna nierozzerwalnie związana była z takimi zjawiskami jak zmierzch kultury arystokratycznej i wynikająca z niego dekadencja, libertynizm i rozluźnienie obyczajów, maskaradyzacja życia, oraz, co może najważniejsze, dominacja kobiety w kulturze i sztuce⁶. Wszystkie te czynniki zdecydowanie sprzyjały powstawaniu zjawisk, które w innych okolicznościach nie miałyby szansy zaistnieć, wiązały się też one z nowym spojrzeniem na kobietę i jej seksualność. Można to zaobserwować na przykładzie tematyki większości rokokowych

⁵ Zob. Renaudin H., «Du monde au balcon». *Quand le décolleté défraie la chronique* [w:] *Tenue correct exigée: quand le vêtement fait scandale* w Musée des Arts Décoratifs, D. Bruna (red.), Paryż 2016, s. 166-173.

⁶ Por. J. Ryba, Wstęp [w:] *Maskarady oświeconych: próba opisu zjawiska*, Katowice 1998.

obrazów, których główną bohaterką jest Wenus, która z wstydliwie osłaniającej ciała bogini stała się niemalże symbolem niczym nie skrzepowanego erotyzmu⁷.

Pomimo stopniowego ujednolicania się ubiorów noszonych przez szlachcianki i mieszcanki, w latach 60. XVIII wieku miała je odróżniać jedna bardzo istotna cecha, mianowicie głębokość dekoltu⁸. Nawet więc, kiedy kobiety z miasta celowo upodabniały swój ubiór do tego noszonego przez damy z wyższych sfer, dodawały do niego akcent w postaci nadającej całości bardziej moralnego wydźwięku chusty. Pisał o tym już Jean-Jacques Rousseau w *Nowej Heloizie*, w liście, w którym Saint-Preux zdawał Julii relację ze swojego pobytu w Paryżu: „te same materie spotyka się wśród wszystkich stanów i niełatwo byłoby odróżnić hrabinę od mieszczeni (...), niech tylko dwór wprowadzi jakąś nowość, miasto natychmiast ją przejmuje (...) Co więc miały począć? Znalazły pewniejsze, zręczniejsze sposoby, które wskazują większą przemyślność. Wiedzą, że pojęcia wstydu i skromności są głęboko wyryte w umysłach pospólstwa. Właśnie to podszeptęło im mody, których nie da się naśladować (...) Zauważyły, że odkryte piersi dają zgorszenie publiczne; a więc głęboko odsłoniły ciało”⁹.

Także w pamiętnikach Jeanne Marie Roland, pisanych już pod koniec XVIII wieku, można przeczytać o szlachciance, która głęboki dekolty traktowała jako rodzaj szlacheckiego przywileju: „mówiono (...) o dziwactwie pani Roudé, która mimo podeszłego wieku lubiła się pysznić pięknym biustem i nosiła go odkrytym, wyjąwszy te chwile, gdy wsiadała i wysiadała z powozu: zakrywała go bowiem wtedy wielką chustką, którą nosiła w tym celu w kieszeni, ponieważ, jak mówiła, to nie jest przeznaczone dla oczu lokajów”¹⁰. W innym fragmencie madame Roland opisuje jednak niezwykle głębokie dekolty noszone przez kobietę pochodzenia mieszczańskiego, pisarkę Albine Benoit: „oczy jej

⁷ Por. W. Tomkiewicz, *Rokoko*, Warszawa 2005, s. 23-24; D. Outram, *Panorama oświecenia*, tłum. J. Kolczyńska, Warszawa 2008, s. 205-207.

⁸ Warto zwrócić uwagę na fakt, że to właśnie w rokoku największą popularnością zaczęły cieszyć portrety o tematyce antykizującej i orientalizującej, do których kobiety z najwyższych sfer pozowały ubrane zazwyczaj jedynie w półprzezroczyste, luźne koszule. Mistrzem tego typu obrazów był Jean-Marc Nattier, nadworny malarz Ludwika XV, który portretował w ten sposób zarówno jego kochanki, jak i córki. W późniejszych latach do przedstawień tych dołączyła stylizacja pasterska, w ramach której kobiety pozowały ubrane w koszule i, bardzo często, opinające ciało sznurówki, niejednokrotnie odsłaniające piersi. Obie te malarskie konwencje, zarówno antyczna, jak pasterska, zarezerwowane były niejako dla arystokratek, jak gdyby to tylko im przystawały zarówno przebieranki, jak i nagość.

⁹ J.J. Rousseau, *Nowa Heloiza*, tłum. E. Rządowska, Wrocław 1962, s. 126-127.

¹⁰ M.J. Roland, *Pamiętniki*, tłum. I. Wachłowska, Warszawa 1976, s. 47-48.

domagały się adoracji tak skwapliwie, pierś, odsłonięta zawsze aż do małej różyczki, której kwiat zachowuje się zwykle na tajemne misteria, falowała (...) żywo z pożądania”¹¹. Fragmenty te ukazują różnicę, jaka zaszła w modzie od lat 60. do 80. XVIII wieku, mianowicie swego rodzaju demokratyzację dekoltu, który przestał być zarezerwowany jedynie dla arystokratek. Jednocześnie jednak warto zwrócić uwagę na fakt, że w obu fragmentach pani Roland wskazuje na inną funkcję odsłaniania biustu – w przypadku pani Roudé głęboki dekolt wiązał się ze szlacheckim przywilejem, w przypadku Albine Benoit natomiast – z chęcią uwodzenia i przyciągnięcia uwagi mężczyzn.

3. Ubiory odsłaniające piersi w modzie lat 1760-1794

Same stwierdzenia „głęboki dekolt” oraz „odsłonięte piersi” w rzeczywistości nie stanowią jednak bezpośredniego świadectwa pojawienia się mody na dekolt odsłaniające biust poniżej linii brodawek. W związku z tą niejasnością językową bardzo trudno jest jednoznacznie określić, kiedy dokładnie tego typu dekolt mogły pojawić się w modzie po raz pierwszy. Bezpośrednie wzmianki na ich temat pojawiły się dopiero w *Galerie des modes et costumes français*, zbiorze rycin ukazującym bieżącą modę, wydawanym w Paryżu w latach 1778-1787.

O modzie też mowa jest już w kontekście jednej z pierwszych opublikowanych na jej łamach rycin, ukazującej „elegantkę w sukni w stylu polskim”¹². Chociaż na samej rycinie dekolt kobiety przysłonięty jest nieco za pomocą noszonej przez nią chusty, jak można przeczytać w opisie, w rzeczywistości jest to „poloneska ukazująca piersi, spięta pośrodku talii (...) Jako że polonezki te ukazują piersi w całym ich blasku, pragnienie wzbudzenia ciekawości daje im do towarzystwa *fichu* lub chusteczkę z gazy, zagiętą i ozdobioną na całej długości; doda to temu niezobowiązującemu ubiorowi odrobiny przyzwoitości, która tylko zwiększy jego urodę”¹³. Mamy tu więc do czynienia z typem polonezki krojonej w taki sposób, by odsłaniać biust w całości. Jednocześnie jednak autorzy zalecają, by, w celu wzbudzenia większej ciekawości, zakrywać go jednak chusteczką z gazy. Możemy

¹¹ Tamże, s. 133.

¹² „Galerie des modes et costumes français 1778-1787: dessinés d’après nature.”, Paris 1912, t. 1., s. 41-42.

¹³ *Polonoise à sein ouvert, agraffée au milieu de la taille (...) Comme ces polonoises laissent entrevoir le sein dans tout son éclat, le désir d’exciter la curiosité les fait accompagner d’un fichu ou mouchoir de gaze, reployé sur lui-même et garni dans tout son partour; ce qui donne à cet ajustement négligé un air décence qui semble ajouter à sa beauté*, zob. tamże, s. 41. Zarówno to, jak i pozostałe tłumaczenia *Galerie des modes* są przekładem autorki.

zastanawiać się tutaj nad pobudkami samego autora, który w dalszej części wspomina jednak o wymogach przyzwoitości – prawdopodobnie nie robiłby tego, gdyby rzeczywiście noszenie chusteczki przysłaniającej piersi było w powszechnym użyciu.

Kolejna rycina dokumentująca ten typ dekoltu, również pochodząca z 1778 roku, ukazywała „młodą mamę podczas spotkania na Polach Elizejskich”, ubraną w krótkie, letnie caraco, krótką spódnicę i narzuconą na ramiona pelerynkę¹⁴. *Caraco* to, co zaznaczone zostało w samym tekście, „pozostawia piersi całkowicie wolne”¹⁵. Ciemna pelerynka tylko z pozoru służy zaś do osłaniania piersi – jej ciemny kolor ma bowiem w rzeczywistości podkreślić je i dodatkowo wyeksponować: „niezwykle więc rozumnie piękność ta owinęła się szeroką pelerynką (...). Dzięki niej ani trochę nie musi obawiać się, że jej najpiękniejsza pierś pozostanie niezauważona”¹⁶. Nie pada tu ani jedno zdanie na temat przyzwoitości tak dużego dekoltu, wręcz przeciwnie, jego przysłonienie uchodziłoby za duże niedopatrzenie. Ukazana na rycinie kobieta znajduje się w tym stroju na Polach Elizejskich, najprawdopodobniej podczas porannej przechadzki, tak więc jasne jest, że jej odsłonięte piersi mogły być zobaczone przez każdego przechodnia.

W tym samym roku na łamach *Galerie des modes* zaprezentowano również *robe à la polonoise coupée* – „polonezkę obciętą”¹⁷. Tak samo jak na poprzedniej rycinie, przedstawiona tutaj kobieta narzuciła na ramiona pelerynkę, jednak ułożyła ją w taki sposób, żeby wyeksponować biust. Wspomniane jest o tym w samym tekście: „Conti, rodzaj bardzo krótkiej pelerynki, spowija ramiona, lecz nie rozciąga się na piersi”¹⁸. Ukazana na rycinie kobieta podpisana została jako *jeune bourgeoise*, a więc młoda mieszcanka. Wyraźnie wskazuje to na fakt, że w tamtym czasie, wbrew wcześniejszym przewidywaniom Rousseau, odsłanianie piersi stało się popularne również wśród kobiet z miasta.

W latach 80. XVIII wieku, pomimo licznych zmian w modzie, popularność tego typu dekoltów najwyraźniej utrzymywała się, co najlepiej potwierdza opublikowana na łamach *Galerie des modes* w 1781 seria rycin ukazująca

¹⁴ „Galerie...”, t. 2., s. 91-93.

¹⁵ *Caraco d'été très court, laissant entièrement le sein en liberté*, zob. tamże, s. 91.

¹⁶ *C'est donc avec raison que cette belle s'est enveloppé d'un vaste mantelet à coulisse et à flammes évasées; avec lui elle n'a point à craindre que le sein le plus beau reste inconnu*, zob. tamże, t. 1., s. 92.

¹⁷ Tamże, s. 96-97.

¹⁸ *Une conti espèce de petit mantelet très court, enveloppe les épaules sans s'étendre jusque sur le sein*, tamże, s. 96.

kobiece fryzury¹⁹. W zbiorze Museum of Fine Arts w Bostonie znajduje się sześć takich rycin, z których pięć ukazuje kobiety ubrane w stroje odsłaniające piersi²⁰. O popularności tego dekoltu w latach 80. świadczy również znajdująca się w zbiorach tego samego muzeum rycina z 1782 roku²¹ ukazująca kobietę ubraną w *deshabillé à l'Anglaise*. Noszony przez nią żakiet posiada kwadratowy dekolt kończący się tuż poniżej linii brodawek, które dodatkowo wyeksponowane zostały przez nieco pochyloną do przodu pozycję kobiety.

O ile ryciny w dość jednoznaczny sposób dowodzą na istnienie dekoltów całkowicie odsłaniających biust, o tyle w samym malarstwie, chociaż tego typu sukien prezentowanych jest bardzo dużo, o wiele trudniej jest rozróżnić faktyczną modę od symboliki lub malarskiej konwencji. Nie ma wątpliwości, że malarze rokokowi, bardzo chętnie wplatający do swoich obrazów akcenty frywolne, odsłaniali kobiece piersi dużo częściej, niż miały to one w zwyczaju w rzeczywistości.

Dekolty odsłaniające piersi najwcześniej pojawiały się w malarstwie na obrazach ukazujących kobiety w porannych negliżach, które z natury swojej zakładały większą swobodę, również w odsłanianiu ciała. Dobrze widać to na obrazie „Poranek” Nicolasa Lancreta z 1739 roku²², na którym pani domu przyjmuje młodego księdza ubrana w typowy ubiór poranny składający się z koszuli, spódnicy spodniej i narzuconego na ramiona podwłośnika²³. Nalewając herbaty do filiżanki, pochyla się do przodu, co powoduje wysunięcie się piersi spod koszuli. Odsłonięte piersi są tu rzecz jasna jedynie dziełem przypadku, efektem kokieterii gospodyni, a nie faktycznym celem krawca.

Dużo ciekawszy w kontekście mody na odsłanianie piersi jest „Portret młodej kobiety” w negliżu autorstwa niemieckiej malarki Anny-Dorothea’y Therbusch, pochodzący już z 1769 roku²⁴. Ukazana na nim kobieta siedzi przy

¹⁹ *Galerie des Modes et Costumes Français. 38e Cahier des Costumes Français, 9e Suite des Coëffures à la mode en 1781*, oo. 217-222, nr. 44.1526-1541.

²⁰ W przypadku szóstej mamy do czynienia z dekoltem sięgającym co prawda daleko poniżej linii piersi, jednakże nie odsłaniającym samych brodawek, zob. *Galerie des Modes et Costumes Français. 38e Cahier des Costumes Français, 9e Suite des Coëffures à la mode en 1781*. oo. 220 «Coëffure en toque lisse...», nr. 44.1529, Museum of Fine Arts, Boston.

²¹ *Galerie des Modes et Costumes Français. 40e Cahier des Costumes Français, 30e Suite d'Habillemens à la mode en 1782*, Museum of Fine Arts, Boston, nr. 44. 1543.

²² National Gallery, Londyn.

²³ fr. *mantelet*. W Polsce znany jest on również pod niemiecką nazwą *pudermantel*, wskazującą bezpośrednią na jej funkcję, a więc chronienie przed rozpylanym na włosy pudrem.

²⁴ A.N. Therbusch, *Młoda kobieta w negliżu*, 1769, Gemäldegalerie, Berlin.

toaletce, ubrana, tak jak i poprzednia, w negliż, tutaj składający się jednak nie tylko z luźnej koszuli, ale również nieuszywnionego żakiecika. Zarówno koszula, jak i żakiet są bardzo niskie, do tego stopnia, że całe piersi kobiety pozostają odsłonięte. Niestety, nie znane są ani okoliczności powstania tego obrazu, ani kim była pozująca do niego kobieta, co sprawia, że nie jesteśmy dziś w stanie jednoznacznie stwierdzić, w jakim stopniu mamy tu do czynienia z malarską stylizacją, a w jakim z rzeczywistą dokumentacją noszonego o poranku ubioru.

Motyw odsłoniętych piersi wykorzystała malarka również na portrecie Wilhelminy Enke, metresy króla Fryderyka Wilhelma II z 1778 roku²⁵. Młoda kobieta ukazana została w lesie, ubrana w nieformalny strój złożony z żakietu i spódnicy, utrzymanych w ciepłym, brzoskwiowym kolorze. Kolorystyka ubioru sprawia, że bardzo łatwo przeoczyć jest wysunięte spod mocno wyciętego żakietu piersi. Ze względu na osobę portretowaną trudno jednak jednoznacznie określić, czy tak głęboki dekolt rzeczywiście jest tutaj odbiciem ówczesnej mody, czy też ma charakter symboliczny.

Z powodu jawnie erotycznego kontekstu bardzo trudno jest jednoznacznie zinterpretować także ubiór noszony przez młodą kobietę z obrazu „Lektura” Pierre’a-Antoine’a Baudoina²⁶, namalowanego w latach 60. XVIII wieku. Widzimy na nim młodą dziewczynę o rozmarzonym spojrzeniu, znajdującą się w pozycji pół-leżącej w fotelu, z jedną dłonią bezładnie zwisającą z poręczy, drugą zaś, prawdopodobnie, zanurzoną w otworze spódnicy. Ubrana jest ona w poranny żakiet²⁷, rozpięty z przodu i odsłaniający spodnią warstwę, spod dekoltu której wylaniają się jej piersi. Niestety, erotyczny charakter tej sceny²⁸ nie pozwala na jasne określenie, czy miały być one odsłonięte stale, czy też zostały odsłonięte w wyniku nagłego podniecenia.

Do ciekawszych obrazów ukazujących suknie odsłaniające piersi należy z pewnością „Portret młodej siedzącej kobiety” nieznanego malarza z 1782 roku²⁹. Obraz ten jest o tyle interesujący, że bardzo trudno w jednoznaczny sposób zdefiniować noszony przez nią strój³⁰. Być może, sądząc po trzymanyh

²⁵ Neues Palais, Poczdam.

²⁶ P.A. Baudoin, *Lektura*, ok. 1760, Musée des Arts Décoratifs, Paryż.

²⁷ Najprawdopodobniej tzw. *caraco plissé* lub *caraco a la francaise* (por. „Galerie...”, s. 167).

²⁸ Pisz o nim R. Muchembled w: *Orgazm i zachód: historia rozkoszy od XVI wieku do dziś*, tłum. M. Baran, M. Madej, Warszawa 2013.

²⁹ Musée de la Cour d’or, Metz.

³⁰ Wszystko za sprawą fioletowego stanika, o którym nie wiadomo, czy był zakładany osobno, czy też stanowił integralną część sukni. Z jego powodu z pewnością nie była to

w jej dłoni kwiatach, mamy tu do czynienia ze stylizacją pasterską, bardzo modną wśród kobiet z dworu Ludwika XVI. Warto jednak pamiętać, że pasterskie ubiory, w których portretowały się ówczesne arystokratki, rzeczywiście mogły być przez nie noszone³¹. Możliwe również, że był to historyzujący ubiór maskaradowy. W obu przypadkach mielibyśmy do czynienia z suknią noszoną w rzeczywistości. Tym samym że odsłonięte piersi straciły w ówczesnej modzie – przynajmniej z punktu widzenia francuskiej arystokracji – wymiar symboliczny i stały się normą o całkowicie neutralnym charakterze.

Warto przywołać tu fragment ze wspomnień mieszkającej w Alzacji baronowej Henriette Louise d'Oberkirch, pochodzący z jej wizyty w Paryżu pod koniec lat 80.: „sporo mówiło się o nowej modzie i o zaiste nieprzyzwoitym zwyczaju noszenia dużych dekolty: – A mnie się ta moda bardzo podoba – powiedział książę Orleański. – Tylko nagość ubiera człowieka”³². Choć wielkość owych dekolty nie została tutaj jednoznacznie określona, nie ma wątpliwości, że musi chodzić tu o te odsłaniające piersi, ponieważ inne utrzymywały się w modzie przez całe stulecie i nie mogłyby stanowić żadnej modowej nowości, ani tym bardziej budzić zgorszenia. Warto zwrócić uwagę, że zgorszona jest jednak przede wszystkim sama baronowa d'Oberkirch, co może oznaczać, że tego typu dekolty nie były znane na francuskiej prowincji.

W czasach, kiedy baronowa była w Paryżu, głębokie dekolty rzeczywiście mogły jednak budzić zdziwienie – druga połowa lat 80. XVIII wieku to przede wszystkim czas narodzin mody akcentującej cnotliwość i surowe obyczaje. Jest to zjawisko bardzo interesujące przede wszystkim ze względu na fakt, że zaczyna się ono kilka lat przed rozpoczęciem rewolucji. Na prezentowanych w ówczesnych czasopiśmie rycinach bardzo wyraźna jest maskulinizacja kobiecych ubiorów, widoczna między innymi w zwyczaju zasłaniania dekolty. Nie ma wątpliwości, że zasłaniając je walczono zarówno z samymi arystokratami, jak i ze zrodzoną pod ich wpływem nadmierną frywolnością kobiet z miasta³³.

tak charakterystyczna wówczas *robe en chemise*, która zawsze była jednolita. Można jednak dostrzec w niej nieco podobieństwa do *robe a la Marguerite*, która zaprezentowana została w *Galerie des modes* w 1788 roku, i która również posiadała dekolt odsłaniający piersi (por. „Galerie...”, s. 467).

³¹ Przede wszystkim w słynnej wersalskiej wiosce *Hameau de la Reine*, por. A. Fraser, *Maria Antonina: podróż przez życie*, tłum. I. Stapor, Warszawa 2006, s. 266.

³² H.L. d'Oberkirch, *Wspomnienia*, tłum. E. Sadowska, Warszawa 1981, s. 146.

³³ Warto podkreślić, że nie istniały wówczas żadne przepisy regulujące kobiecą modę – to same kobiety, przesiąknięte rewolucyjnymi poglądami, dążyły do zmian w noszonych przez siebie ubiorach., często na przekór mężczyznom, por.

4. Ubiory odsłaniające piersi w modzie po 1794 roku

Po przewrocie termidoriańskim moda zaczęła ulegać gwałtownym przemianom, a chęć odreagowania czasu Wielkiego Terroru przyczyniała się do powstawania różnego rodzaju ekstrawagancji. Dyrektoriat był okresem wyraźnie przejściowym, przepełnionym chaosem, z którego dopiero krystalizował się nowy kształt społeczeństwa. Wytworzyła się wówczas między innymi nowa burżuazja, która od tamtej pory miała nadawać ton kulturze i obyczajom. Kobiety z kręgu nowego dyrektora, Paula Barrasa, a więc madame Tallien, Joséphine Beauharnais oraz Juliette Récamier, kreowały inspirowaną malarstwem Davida modę odwołującą się do rzymskich ubiorów czasów republiki, jednocześnie nie stroniąc przy tym od eksponowania ciała: nie tylko piersi, ale również ramion czy ud, co w czasach *ancien régime*'u było jeszcze nie do pomyślenia³⁴.

Od roku 1797 we Francji zaczęło być wydawane nowe czasopismo dla kobiet, *Journal des dames et des modes*. Uwagę zwracają przede wszystkim niezwykle mocno wyeksponowane kobiece piersi, które w tamtych czasach były zazwyczaj dodatkowo unoszone przez specjalne przepaski lub krótkie sznurówki³⁵. Dość często dekolty ówczesnych sukien porannych odsłaniały również same brodawki, jak na rycinach numerów z 18 sierpnia³⁶, 17 września³⁷ i 11 grudnia 1801 roku³⁸. Niestety, w dołączonych do nich opisach nie wspomina się nic o głębokości dekoltu. We wszystkich trzech przypadkach brodawki są również zaznaczone w sposób bardzo delikatny, do tego stopnia, że z łatwością można je przeoczyć. Być może więc suknie te miały je eksponować jedynie podczas ruchu, jak gdyby przez przypadek. Co ważne, odsłonięte

T. Wysobłocki, *Obywatelki: kobiety w przestrzeni publicznej we Francji przełomu wieków XVIII i XIX*, Kraków 2014.

³⁴ Warto przywołać tu oburzenie pani de Genlis, w która w swoich *Pamiętnikach* pisała: „rzeczą, która szczególnie nie przypadła mi go gustu, było zniesienie przykryć na nogi na szezlongach. Widziałam, jak damy najbardziej utytułowane i najbardziej modne z owych czasów przyjmowały wizyty leżąc wystrojone na kanapie bez przykrycia na nogi. Skutkiem czego było, że najlżejszy ruch często odkrywał ich stopy i część nóg. Brak przyzwoitości, który zawsze ujmuje wdzięku, osobliwie zaś niewiastom, sprawiał, że w zachowaniu ich i sposobie bycia nie było ani krzty gracji” (zob. S.F. de Genlis, *Pamiętniki*, tłum. E. Kalinowski, Warszawa 1985, s. 387).

³⁵ Por. *Moda. Historia od XVIII do XX wieku*, red. F. Akiko, tłum. S. Majewska, t. 1., Warszawa 2012, s. 110-111.

³⁶ Tamże, 18 sierpnia 1801, nr 66, s. 9.

³⁷ Tamże, 17 września 1801, nr 72, s. 9.

³⁸ Tamże, 12 listopada 1801, nr 16, s. 9.

brodawki pojawiały się również na rycinach ukazujących suknie formalne, jak *tunique de grande parure* z 20 maja 1802 roku³⁹.

Odsłonięte piersi znikają z rycin stopniowo, by w 1804 roku zniknąć właściwie całkowicie. Nie ma wątpliwości, że duży wpływ na taki stan rzeczy miał sam Napoleon, który, poprzez osobę Joséphine, kierował niejako ubiorami noszonymi przez kobiety. W jego polityce względem kobiet bardzo często podkreśla się zabiegi mające przywrócić im „naturalne miejsce”, to jest wypchnąć je z przestrzeni publicznej w przestrzeń domową⁴⁰. Sprzyjało temu ukształtowanie się we Francji społeczeństwa burżuazyjnego, w którym to gust mieszczański nadawał ton modzie i obyczajom. Chociaż więc w noszonej na dworze Napoleona sukni ceremonialnej piersi były wyraźnie wyeksponowane, w ówczesnych ubiorach codziennych wyraźnie daje się zauważyć odchodzenie od głębokich dekolatów, które dozwolone były już wyłącznie w ubiorach wieczorowych i balowych. Co jednak najważniejsze, od roku 1804 dekolty te, nawet jeśli w niektórych dekadach głębokie, nigdy nie przekraczały już linii ukrytych pod gorsetem brodawek, które odtąd miały stać się w modzie niemal całkowitym tabu.

5. Podsumowanie

Moda na dekolty odsłaniające piersi jest bardzo trudna do zdefiniowania w sposób jednoznaczny. Publikacje modowe nie pozostawiają jednak wątpliwości zarówno co do ich istnienia, jak i swego rodzaju demokratyczności. To przede wszystkim na ich podstawie można wyciągnąć wniosek, że tego typu dekolty mogły być noszone zarówno przez arystokratki, jak i mieszcanki, i związane były przede wszystkim z kategorią ubiorów nieformalnych. Jednocześnie jednak nie ma wątpliwości, że tego typu dekolty były wykorzystywane przez malarzy jako symbol (czy to macierzyństwa, czy szeroko pojętej seksualności), co znacząco utrudnia badanie ich faktycznej popularności we Francji w ostatniej ćwierci XVIII wieku. Niniejszy artykuł nie wyczerpuje, rzecz jasna, zagadnienia mody na dekolty odsłaniające piersi we Francji w 2. połowie XVIII wieku. Na dalsze badania zasługuje z pewnością zagadnienie powszechności owych dekolatów, a więc tego, w jakim stopniu ich liczba z rycin i portretów odpowiadała ich faktycznemu pojawianiu się na paryskich ulicach, szczególnie wśród kobiet z miasta. Na głębszą analizę zasługuje również problem istnienia tego typu dekolatów poza Francją, także w państwach, które w największym stopniu naśladowały tamtejszą modę,

³⁹ Tamże, 20 maja 1802, nr 48, s. 9.

⁴⁰ Zob. T. Wysobłocki, *Obywatelki...*, s. 303-337; M. Semkowska-Gluck, *Życie po rewolucji: przemiany mentalności i obyczaju w napoleońskiej Francji*, Wrocław 1994, s. 52-55, 63-67, 148-162.

a więc między innymi w Polsce. Chociaż stosunkowo krótka i szybko zapomniana, moda na odsłanianie piersi w drugiej połowie XVIII wieku z pewnością zasługuje na większą uwagę badaczy kultury i mody tego stulecia. Ze względu na swoją ponadklasowość zjawisko to jest unikatowe w historii europejskiej mody i stanowi świadectwo wyjątkowego, charakterystycznego wyłącznie dla tamtej epoki sposobu pojmowania kobiecego ciała, które przestało być traktowane wyłącznie w kategoriach grzeszności i agresywności, lecz stało się przedmiotem czystej afirmacji, w której najpełniej wyraził się ówczesny triumf kobiety i kobiecości.

Bibliografia

- Craveri B., *Złoty wiek konwersacji*, Warszawa 2009.
- d'Oberkirch H.L., *Wspomnienia*, Warszawa 1981.
- Fraser A., *Maria Antonina: podróż przez życie*, Warszawa 2006, s. 266.
- Galerie des modes et costumes français 1778-1787: dessinés d'après nature*, P. Cornu (red.), Paris 1912.
- Genlis S.F. de, *Pamiętniki*, Warszawa 1985.
- Moda. Historia od XVIII do XX wieku*, red. F. Akiko, t. 1., Warszawa 2012.
- Muchembled R., *Orgazm i zachód: historia rozkoszy od XVI wieku do dziś*, Warszawa 2013.
- Outram D., *Panorama oświecenia*, Warszawa 2008, s. 205-207.
- Renaudin H., «Du monde au balcon». *Quand le décolleté défraie la chronique* [w:] *Tenue correct exigée: quand le vêtement fait scandale w Musée des Arts Décoratifs*, D. Bruna (red.), Paryż 2016.
- Roland M.J., *Pamiętniki*, Warszawa 1976.
- Rousseau J.J., *Nowa Heloiza*, tłum. E. Rządowska, Wrocław 1962.
- Ryba J., *Maskarady oświeconych: próba opisu zjawiska*, Katowice 1998.
- Semkowska-Gluck M., *Życie po rewolucji: przemiany mentalności i obyczaju w napoleońskiej Francji*, Wrocław 1994.
- Tomkiewicz W., *Rokoko*, Warszawa 2005.
- Wysobłocki T., *Obywatelki: kobiety w przestrzeni publicznej we Francji przelomu wieków XVIII i XIX*, Kraków 2014.
- Yalom M., *Historia kobiecych piersi*, Warszawa 2012.

Neckline as a symbol of freedom. A history of deep necklines in the 18th century French fashion

Abstract

The size of 18th century dresses necklines is the visible sign of the democratization of fashion, when for the first time in the early-modern history women from cities started to wear the same clothes as aristocrats. Surprisingly, the phenomenon of necklines exposing breast in the 18th century female fashion has not been a popular subject of academic studies. Due to this fact in my article I would like to primarily prove that such kind of the 18th century necklines really existed in the French fashion and that this phenomenon is very important for the studies of culture of that period: it shows perfectly the previously unknown freedom of those women who didn't have to hide their sexuality and who could decide independently about which part of their body they wanted to show and why. I divided the article into three parts. In the first part I described changes in the 18th century culture and mores and their influence on the perception of female breasts. In the second part I described 18th century sources in which deep necklines appears: their literary descriptions and the iconography. In the last parts I showed the further history of necklines exposing breasts, paying attention to their disappearance after the creation of the Empire in 1804.

Keywords: breasts, fashion, history of fashion, France, 18th century

Streszczenie

Głębokość dekolatów w XVIII-wiecznych ubiorach stanowi jeden z bardziej widocznych przejawów demokratyzacji ówczesnej mody, kiedy po raz pierwszy na tak dużą skalę kobiety z miasta zaczęły nosić te same stroje, co arystokratki. Może budzić zdziwienie fakt, że zjawisko to, poza krótkimi wzmiankami, nie zostało do tej pory opracowane w sposób szczegółowy. W mojej pracy chciałam więc przede wszystkim pokazać, że dekolaty w całości odsłaniające piersi rzeczywiście pojawiały się we francuskiej modzie oraz że zjawisko to jest bardzo istotne dla badań nad kulturą tego okresu. Doskonale świadczy bowiem o nieznannej wcześniej wolności kobiet, które nie musiały kryć się ze swoją seksualnością i które same mogły decydować o tym, które części ciała chcą odsłaniać, i z jakiego powodu. Pracę podzieliłam na trzy rozdziały: w pierwszym opisałam przemiany w kulturze i obyczajowości w XVIII-wiecznej Francji i ich wpływ na przemiany w postrzeganiu kobiecych piersi. W drugim opisałam źródła z lat 1760-1794, w których dekolaty odsłaniające piersi się pojawiają, a więc ich literackie opisy oraz materiał ikonograficzny, przede wszystkim ryciny pochodzące z ówczesnych publikacji modowych oraz przykłady malarskie. W trzeciej opisałam losy tej mody po rewolucji francuskiej, zwracając uwagę na jej całkowity zanik po 1804 roku.

Słowa kluczowe: piersi, moda, historia mody, Francja, XVIII wiek

Zuzanna Cal

**THE 1ST CONFERENCE FOR UNDER/POST-
GRADUATE AND DOCTORAL STUDENTS
‘YOUNG PHILOLOGISTS OF THE 21ST
CENTURY.’
KOSZALIN, 25.05.2018**

‘Young Philologists of the 21st Century’ is the name of the first edition of a conference for under-graduate, post-graduate and doctoral students of philology that was held in at Koszalin University of Technology on 25th May 2018. This academic event was devoted to philological research that had been conducted by the youngest generation of philologists. The conference was organised by the Faculty of Humanities of Koszalin University of Technology and took place in the campus at Kwiatkowskiego Street. The organising committee included Dr Martyna Gibka and Dr Paul McNamara.

The conference attracted 25 students from all over the country and one foreign student representing Redeemer’s University, Nigeria. Among the participants were the students from 10 various Polish institutions, including (in alphabetical order) Adam Mickiewicz University in Poznań, Jagiellonian University in Kraków, Koszalin University of Technology, Pomeranian University in Słupsk, The John Paul II Catholic University of Lublin, University of Gdańsk, University of Rzeszów, University of Warsaw and Warsaw School of Applied Linguistics. The role of the chairpersons filled the organising committee, lecturers from Koszalin University of Technology and three students who also took part in the conference.

Participants and organisers of the conference. (Photo: T. Cieřlik)

The conference began with an official opening during which the Deans of the Faculty of Humanities, that is Professor Michał Polak and Professor Brygida Gasztold together with the organising committee welcomed the participants and wished them all the best at the beginning of their academic careers. After the opening, the participants were invited to listen to the speeches relevant to their interests and/or to present their papers.

The opening of the Conference. (Photo: K. Socha)

At the conference the participants had the opportunity to present papers on topics representing various fields of studies, which included translation studies,

literature, didactics, onomastics, rhetoric, as well as linguistics. The speeches, delivered in Polish, English or German, were divided into the following sections:

1. Translation studies (chair: Dr Paul McNamara; papers by Kaja Wiszniewska-Mazgiel, Martyna Mięka, Antoni Kaja, Magdalena Mucha),
2. Literary theory (chair: Dr Martyna Gibka; papers by Mateusz Żaboklicki, Paweł Pondel, Krzysztof Socha),
3. Didactics (chair: Kamila Bielecka and Zuzanna Cał; papers by Paulina Ogórek, Anna Sroka-Grądział, Natalia Hajdas, Natalia Cichoń),
4. Literary onomastics (chair: Dr Martyna Gibka; papers by Ojebode Ayokunmi, Patrycja Brzeska, Kamila Bielecka),
5. Fiction and fan fiction (chair: Professor Grzegorz Przekota; papers by Martyna Werra, Dorota Skowrońska, Marta Nowak),
6. Sociolinguistics and rhetoric (chair: Krzysztof Socha; papers by Paweł Kluczek, Dominik Arest, Rafał Kukuła),
7. Onomastics (chair: Dr Martyna Gibka; papers by Karol Sechaber, Katarzyna Janik),
8. Phonetics (chair Dr Jolanta Sypiańska; papers by Zuzanna Cał, Stefania Pikus),
9. Feminism studies (chair: Dr Paul McNamara; papers by Żaklina Kamińska, Viktoriia Koshelieva).

In the first section the speakers referred to the issues concerning translation studies. There were four presentations that focused on audio-visual translations, as well as a comparative analysis of translations in different languages. The second section was devoted to literary theory. The three presented papers included the analysis of different literary works. The theme of the third section was didactics. During this session its participants presented four papers that discussed the role of psychological factors in language teaching, as well as methods and strategies used in the process of teaching and learning. The next section focused on literary onomastics, during which the participants could listen to three presentations about the function of proper names in literature. Section five was devoted to fantasy and fan fiction and consisted of three presentations elaborating on the genres. The topics of the sixth section concerned sociolinguistics and rhetoric. There were three participants who talked about dialects and jargon. The next section devoted to onomastics comprised of two presentations on the topic of proper names. The penultimate session aimed at discussing the issues of phonetics. The two speakers presented

texts on cross-linguistic influence and rhythm. The topic of the ninth section was feminism. The participants of this session delivered papers on the role of gender, as well as gender related neologisms. At this point, it is important to mention that the papers presented at the conference will be published by the organisers as articles in an academic journal.

Apart from the academic programme, the participants were invited to attend two social meetings. First of all, the day before the conference, there was a gathering organised in *Kowal*. The guests spent time chatting and integrating with one another accompanied by the taste of locally brewed beer. After the conference the participants went to a local restaurant, where they could continue the discussions they started during the conference.

Summing up, the first edition of the conference for under-graduate, post-graduate and doctoral students called 'Young Philologists of the 21st Century' undoubtedly have given the young researchers the opportunity to present and discuss their papers in a friendly atmosphere. Moreover, the conference seemed to have been a stimulating event to inspire the participants to conduct further research. Not only did the young scholars exchange their thoughts and experience, but they also had the possibility to attend social meetings and forge new relationships. There is little doubt that the young philologists left the conference full of enthusiasm and motivation for their future careers. It is hoped that the conference will become an annual event which will grow in popularity.

Recenzenci nr 13

Bolesław Andrzejewski
Jorge Baptista
Anna Bączkowska
Adriana Biedroń
Richard Coates
Anna Czarnowus
Artur Gałkowski
Thomas Gasque
Bogdan Gębski
Catalin Ghita
Sylwester Jaworski
Łukasz Jureńczyk
Monika Kaczmarek-Śliwińska
Jacek Knopek
Marian Kopczewski
Hadrian Lankiewicz
Paweł Malendowicz
Alina Naruszewicz-Duchlińska
Łukasz Neubauer
Agnieszka Ogonowska
Małgorzata Olszewska
Artur Rejter
Arkadiusz Rojczyk
Mariusz Rutkowski
Janusz Ryba
Jolanta Sypiańska
Marzena Toumi